

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

UNIVERSITY OF WEST ATTICA

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΔΙ-ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ»

Η συμβολή του αντιρατσιστικού κινήματος στη συνηγορία για τα δικαιώματα
του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Βρακά Βικτωρία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Τελώνη Δώρα-Δήμητρα

Αθήνα, 2024

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

1. Τελώνη Δώρα-Δήμητρα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΠΑΔΑ
2. Παπούλη Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΠΑΔΑ
3. Παπαμιχαήλ Στέλλα, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, ΠΑΔΑ

Copyright © Βικτωρία Βρακά, 2024

All rights served. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσα διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών και το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής δε δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

*Στα αδέρφια μου,
Λουκά, Δημήτρη και Γεωργία*

Περιεχόμενα

Πίνακες	6
Σχήματα	7
Περίληψη	8
Abstract	9
Εισαγωγή	10
A. Θεωρητικό μέρος	13
Κεφάλαιο 1	13
Βασικές έννοιες - Ορισμοί	13
1.1 Πώς ορίζεται το κοινωνικό κίνημα	13
1.2 Χαρακτηριστικά Κοινωνικών Κινήματων	14
1.3 Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Ρεπερτόρια δράσης	15
1.4 Κοινωνικά κινήματα και Κοινωνική Εργασία	18
Κεφάλαιο 2	21
Το αντιρατσιστικό κίνημα ως πεδίο αντίστασης στο ρατσισμό	21
2.1 Η έννοια του Ρατσισμού και η σχέση με την Κοινωνική Εργασία	21
2.2 Οι ζωές των μαύρων μετράνε!	25
2.3 Το κίνημα ενάντια στο ρατσισμό στην Ελλάδα	25
2.4 (Αντι)Μεταναστευτική πολιτική	29
2.5 Ανθρώπινα δικαιώματα: θυσία στο βωμό της κυριαρχίας και του κοινωνικού ελέγχου	33
Κεφάλαιο 3	36
Συνηγορία και Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία	36
3.1 Συνηγορία και Κοινωνική Εργασία	36
3.2 Συνηγορία και το επάγγελμα της/του κοινωνικής/ού λειτουργού	38
3.3 Δράση κοινωνικών λειτουργών στα κινήματα	40
3.4 Η Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία ως μέθοδος πρακτικής ενάντια στο ρατσισμό	42
B. Ερευνητικό μέρος	46
Κεφάλαιο 4	46
Μεθοδολογικά στοιχεία	46
4.1 Σκοπός και σπουδαιότητα	46
4.2 Μεθοδολογική προσέγγιση	47
4.3 Μέθοδοι συλλογής/παραγωγής δεδομένων	48
4.4 Δειγματοληψία και κριτήρια	49

4.5 Ανάλυση Δεδομένων	50
4.6 Διεξαγωγή της έρευνας	51
4.7 Δεοντολογία	53
4.8 Περιορισμοί της έρευνας	54
Κεφάλαιο 5	56
Ανάλυση δεδομένων και Συμπεράσματα	56
5.1 Προφίλ συλλογικότητας του αντιρατσιστικού κινήματος	56
5.1.1 Δομικά χαρακτηριστικά και λειτουργία.....	56
5.1.2 Ρεπερτόρια Δράσης.....	58
5.2 Συνηγορία.....	62
5.2.1 Εντοπισμός και εκπροσώπηση συμφερόντων.	63
5.2.2 Υπεράσπιση δικαιωμάτων.....	64
5.2.3 Κοινωνική Αλλαγή και Ενδυνάμωση	66
5.3 Αντιρατσιστικό Κίνημα και Κοινωνική Εργασία.....	69
5.3.1 Η άποψη των μελών του αντιρατσιστικού κινήματος.	69
5.3.2 Εμπειρίες και κοινή δράση.	71
5.3.3 Προτάσεις και Προοπτικές.	74
5.3.4 Η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών μέσω της παρατήρησης	76
5.4 Συμπεράσματα	78
Παράρτημα.....	82
Πηγές- Βιβλιογραφία.....	89

Πίνακες

Πίνακας 1. Τα Αντιρατσιστικά Φεστιβάλ στην Ελλάδα το 2023.....	29
Πίνακας 2. Κριτήρια Δειγματοληψίας.....	50
Πίνακας 3. Βασικά στοιχεία.....	56
Πίνακας 4. Ρεπερτόρια Δράσης.....	59
Πίνακας 5. Η άποψη των ερωτώμενων για τους/τις ΚΛ.....	70
Πίνακας 6. Εμπειρίες και κοινές δράσεις με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς..	71
Πίνακας 7. Προτάσεις και Προοπτικές.....	75
Πίνακας 8. Η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών στο αντιρατσιστικό κίνημα..	77

Σχήματα

Σχήμα 1. Τα βασικά κριτήρια της συλλογικής δράσης.....	17
Σχήμα 2. Οι διαστάσεις του ρατσισμού.....	22
Σχήμα 3. Μια σύντομη ιστορική αναδρομή στη μεταναστευτική πολιτική.....	30
Σχήμα 4. Κοινωνική Εργασία και Συνηγορία.....	37
Σχήμα 5. Τα χαρακτηριστικά της Αντιρατσιστικής ΚΕ.....	44
Σχήμα 6. Συνεργασία με άλλες συλλογικότητες.....	62
Σχήμα 7. Δικαιώματα προσφύγ(ισσ)ών και μεταναστ(ρι)ών.....	65

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά το ρόλο του αντιρατσιστικού κινήματος ως προς τη συνηγορία για τα δικαιώματα των προσφύγων, προσφυγισσών και μεταναστών, μεταναστριών. Παράλληλα, εξετάζεται η σχέση του αντιρατσιστικού κινήματος με την Κοινωνική Εργασία, με σκοπό την κατανόηση των μορφών συνηγορίας. Η διπλωματική εργασία διακρίνεται στο θεωρητικό και ερευνητικό μέρος. Αρχικά, το θεωρητικό μέρος ξεκινάει με βασικές έννοιες- ορισμοί, συνεχίζει με τον αντιρατσισμό και το ρατσισμό και καταλήγει στη συνηγορία. Σύμφωνα με προηγούμενες έρευνες, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί δείχνουν να δικτυώνονται με το αντιρατσιστικό κίνημα. Πράγματι, διαπιστώνεται, κατά το ερευνητικό μέρος, ότι οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί συμμετέχουν στις δράσεις του αντιρατσιστικού κινήματος, κυρίως ατομικά, προσφέροντας τις γνώσεις και τις υπηρεσίες τους εθελοντικά. Συνεπώς, στην παρούσα έρευνα αξιοποιείται το μεθοδολογικό εργαλείο της ποιοτικής έρευνας για την κατανόηση της κοινής δράσης του αντιρατσιστικού κινήματος με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς, χρησιμοποιώντας την ημιδομημένη συνέντευξη και τη συμμετοχική παρατήρηση.

Λέξεις κλειδιά: αντιρατσιστικό κίνημα, ρατσισμός, συνηγορία, κοινωνικός/ή λειτουργός, κοινωνική εργασία

Abstract

This study investigates the role of the anti-racist movement in advocating for the rights of refugees and immigrants. At the same time, the relationship between the anti-racist movement and Social Work is examined in order to understand the forms of advocacy. The thesis is divided into the theoretical and the research part. First, the theoretical part starts with basic concepts - definitions, continues with anti-racism and racism and ends with advocacy. According to previous research, social workers seem to network with the anti-racist movement. Indeed, it is found, according to the research part, that social workers participate in the anti-racist movement's actions, mainly individually, offering their knowledge and services voluntarily. Therefore, the methodological tool of qualitative research is used to understand the joint action of the anti-racist movement with the social workers, using the semi-structured interview and participatory observation.

Keywords: anti-racist movement, racism, advocacy, social worker, social work

Εισαγωγή

Η χρονιά 2023 που μάς πέρασε στιγματίστηκε από μια σειρά γεγονότων τα οποία εκφράζουν την πολιτική, οικονομική και κλιματική κρίση του καπιταλισμού. Το δυστύχημα στα Τέμπη το βράδυ της 1^{ης} Μαρτίου με τη σύγκρουση δύο τρένων, ως απόρροια των ιδιωτικοποιήσεων και της χρόνιας υποστελέχωσης του σιδηροδρόμου, που στοίχισε τη ζωή σε τουλάχιστον 57 ανθρώπους (Reuters, 2023) συγκλόνισε όλη τη χώρα. Αμέσως ξέσπασαν διαδηλώσεις και διαμαρτυρίες στο μήκος όλης της χώρας, με αποκορύφωμα την 8 Μάρτη, όπου η Παγκόσμια μέρα των γυναικών συνδυάστηκε με απεργία κατά των ιδιωτικοποιήσεων και του σεξισμού (ΑΔΕΔΥ, 2023).

Επίσης, το 2023 ήταν χρονιά εκλογών, βουλευτικές και δημοτικές. Λόγω του σιδηροδρομικού δυστυχήματος, οι βουλευτικές εκλογές προγραμματίστηκαν για τον Μάιο, ενώ υπήρξε και δεύτερος γύρος και τον Ιούνιο. Στο μεσοδιάστημα, ακόμα ένα ασύλληπτο γεγονός σημειώθηκε με τον πνιγμό 600 τουλάχιστον προσφύγων, κυρίως γυναίκες και παιδιά που βρίσκονταν στο εσωτερικό μέρος του αλιευτικού, που ταξίδευαν αναζητώντας ένα ασφαλές μέρος πάνω σε ένα ακατάλληλο και υπερπληθές αλιευτικό, το οποίο ανατράπηκε στα ανοιχτά της Πύλου το βράδυ της 14^{ης} Ιουνίου (Πετρίδη, 2023). Έπειτα από κάλεσμα αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων, οργανώσεων και κομμάτων κυρίως της αριστεράς και του αναρχικού χώρου, πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις, εκδηλώσεις, συνεντεύξεις τύπου, ενώ συγκροτήθηκε η Πρωτοβουλία δικηγόρων και νομικών για το ναυάγιο της Πύλου (2023), με σκοπό την αποκάλυψη της αλήθειας και την απόδοση δικαιοσύνης.

Οι αντιδράσεις συνεχίστηκαν, λόγω των πυρκαγιών στον Έβρο το καλοκαίρι και τον πρωτοφανή αριθμό καμένων εκτάσεων (υπολογίζεται στο 1,5 εκατ. στρέμματα). Την εν λόγω περίοδο, σύμφωνα με δημοσιεύματα των New York Times, βρέθηκαν απανθρακωμένοι πρόσφυγες στο δάσος της Δαδιάς, ενώ προηγουμένως είχαν επαναπροωθηθεί από τις ελληνικές αρχές. Παράλληλα, πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/τριες βρέθηκαν στο στόχαστρο ακροδεξιών ομάδων με την κατηγορία ότι εκείνοι/ες βάζουν τις φωτιές στον Έβρο (Αυγή, 2023). Έπειτα, ήρθε να προστεθεί και η πλημμύρα στις περιοχές της Θεσσαλίας με καθοριστικές συνέπειες στο περιβάλλον και τις ζωές των κατοίκων. Ακόμα, τον Οκτώβριο του 2023 εντάθηκε η κατάσταση μεταξύ της Παλαιστίνης και του Ισραήλ, ενώ η γενοκτονία που υλοποιεί το Ισραήλ κατά των Παλαιστινίων έχει πυροδοτήσει ένα κύμα αλληλεγγύης στην Παλαιστίνη σε κάθε γωνιά του κόσμου.

Μέσα, λοιπόν, σ' αυτές τις συγκυρίες πραγματοποιήθηκε η παρούσα διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του δωρεάν μεταπτυχιακού προγράμματος «Κοινωνικά Δικαιώματα και Συνηγορία στις κοινωνικές υπηρεσίες» στο Πάντειο Πανεπιστήμιο σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής. Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές (Ιανουάριος 2024) επιχειρείται από την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας η αναθεώρηση του άρθρου 16, το οποίο προστατεύει το δικαίωμα στη δωρεάν και δημόσια παιδεία και απαγορεύει την ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων. Πάνω από 70 σχολές έχουν αποφασίσει καταλήψεις, ενώ γίνονται πανεκπαιδευτικά συλλαλητήρια σε μια σειρά από πόλεις για να μην ιδιωτικοποιηθεί η παιδεία.

Η περιγραφή των παραπάνω πληροφοριών συμβάλει στη διαμόρφωση του πλαισίου, μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε αυτή η εργασία με θέμα το Αντιρατσιστικό Κίνημα και την Κοινωνική Εργασία. Η εικόνα στο εξώφυλλο με δύο παιδιά- ένα λευκό και ένα μαύρο- να κρατούν ένα πανό, που λέει όχι στο ρατσισμό και καλοδεχούμενοι οι πρόσφυγες είναι δημιουργία του μικρού μου αδερφού, Δημήτρη. Ο τίτλος *«Η συμβολή του αντιρατσιστικού κινήματος στη Συνηγορία για τα δικαιώματα του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού»* παρουσιάζει συνοπτικά τις ενότητες, οι οποίες θα αναλυθούν κατά μήκος των κεφαλαίων. Επιπλέον, το αντιρατσιστικό κίνημα καθορίζεται ως υποκείμενο, διότι επιλέγεται ως το πεδίο διερεύνησης, ενώ η συμβολή του στη Συνηγορία για τα δικαιώματα εκφράζει τη σχέση που αναπτύσσει με την Κοινωνική Εργασία και τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς. Επίσης, θα γίνει χρήση των όρων πρόσφυγας, προσφύγισσα και μετανάστης, μετανάστρια, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποκλείονται τα άτομα που αιτούνται άσυλο, αλλά εμπεριέχονται στις παραπάνω κατηγορίες. Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη, το Θεωρητικό μέρος Α και το Ερευνητικό μέρος Β.

Το θεωρητικό μέρος εμπεριέχει 3 κεφάλαια. Πρώτα απ' όλα, στο Κεφάλαιο 1 επιχειρείται μια θεωρητική εισαγωγή ως προς την έννοια του κοινωνικού κινήματος συνολικότερα με σκοπό την κατανόηση έπειτα του αντιρατσιστικού κινήματος. Επομένως, θα προσδιοριστούν ο όρος «κοινωνικό κίνημα» και βασικές έννοιες όπως η συλλογική δράση, η ταυτότητα και διαμαρτυρία. Στη συνέχεια, θα διεξαχθεί μια σύντομη ιστορική αναδρομή, περιγράφοντας τις θεωρητικές προσεγγίσεις και τα ρεπερτόρια δράσης του κοινωνικού κινήματος. Τέλος, το κεφάλαιο κλείνει με το υποκεφάλαιο Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνική Εργασία, αναδεικνύοντας παραδείγματα κοινωνικών λειτουργών που συμμετέχουν στα κινήματα.

Δευτερευόντως, το Κεφάλαιο 2 συγκεκριμενοποιεί περισσότερο το θέμα με έμφαση στο αντιρατσιστικό κίνημα. Η αναφορά στον αντιρατσισμό και στα δικαιώματα των προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών καθιστά απαραίτητη την ανάλυση του ρατσισμού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ρατσισμός αποτελεί το επίκεντρο της εργασίας. Επιπλέον, προστίθεται η ανάγνωση του ρατσισμού υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Εργασίας. Το κέντρο του εν λόγω κεφαλαίου αποτελεί το κίνημα ενάντια στο ρατσισμό, τόσο στην Ελλάδα, όσο και διεθνώς (βλ. 2.2. Οι ζωές των μαύρων μετράνε!). Εφόσον, έχει προηγηθεί, η αναφορά στο θεσμικό ρατσισμό, στη συνέχεια κρίνεται απαραίτητο η αφιέρωση μερικών σελίδων στη μεταναστευτική πολιτική, κατά κύριο λόγο στην Επικράτεια, από τη δεκαετία του '90 ως και σήμερα. Τέλος, αλλά εξίσου σημαντικό παρουσιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, αναφορικά με τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό.

Το Κεφάλαιο 3 πρόκειται να αναδείξει ορισμούς και βασικές έννοιες της συνηγορίας αναφορικά με τα δικαιώματα και τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό. Έπειτα, θα λάβουν χώρα οι προσεγγίσεις της αντιρατσιστικής κοινωνικής εργασίας και η δράση των κοινωνικών λειτουργών στο αντιρατσιστικό κίνημα ως πρακτική υπεράσπισης των δικαιωμάτων των προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών.

Αναφορικά με το ερευνητικό μέρος της εργασίας, παρουσιάζεται η διερεύνηση της συνηγορίας για τα δικαιώματα των προσφύγων/ισσών και των μεταναστών/τριών στο πλαίσιο του αντιρατσιστικού κινήματος. Επιπλέον, εξετάζεται η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών στις δράσεις του αντιρατσιστικού κινήματος.

Συγκεκριμένα, το Κεφάλαιο 4 αφιερώνεται στην παρουσίαση των μεθοδολογικών στοιχείων, τη διαδικασία διεξαγωγής και τους περιορισμούς της έρευνας. Ειδικότερα, υλοποιήθηκε ποιοτική έρευνα με την συλλογή 10 συνεντεύξεων από μέλη αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων και παράλληλα διεξήχθη συμμετοχική παρατήρηση σε δράσεις του αντιρατσιστικού κινήματος.

Εν κατακλείδι, στο Κεφάλαιο 5 πραγματοποιείται η ανάλυση των συλλεχθέντων δεδομένων και η παρουσίαση τους με τη μορφή σχημάτων, πινάκων και κειμένου, αξιοποιώντας παραθέσεις των συνεντευξιζόμενων ατόμων. Τέλος, την εργασία ολοκληρώνουν τα συμπεράσματα και η συζήτηση τόσο για το θεωρητικό, όσο και για το ερευνητικό μέρος.

A. Θεωρητικό μέρος

Κεφάλαιο 1

Βασικές έννοιες - Ορισμοί

Το αντιρατσιστικό κίνημα κατατάσσεται στο πλαίσιο των κοινωνικών κινημάτων. Κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούν βασικές έννοιες συνολικά που αφορούν τη δομή και τη λειτουργία ενός κινήματος. Επιπρόσθετα, η ιστορική αναδρομή των κοινωνικών κινημάτων συμβάλλει στην κατανόηση των χαρακτηριστικών τους. Πολλοί και πολλές από τον θεωρητικό και ερευνητικό χώρο έχουν ασχοληθεί εκτενώς με το ζήτημα των κοινωνικών κινημάτων. Σκοπός είναι οι βασικές έννοιες και οι ορισμοί που θα παρατεθούν να αποτελέσουν μια αφετηρία για την ακόλουθη περιήγηση στα επόμενα κεφάλαια. Στο κεφάλαιο αυτό, δεν θα εξαντληθεί το θέμα των κοινωνικών κινημάτων. Κεντρικός άξονας, λοιπόν, του παρόντος κεφαλαίου είναι οι ορισμοί που έχουν αποδοθεί στο κοινωνικό κίνημα και θα ακολουθήσουν οι θεωρητικές προσεγγίσεις ανάλογα με την εποχή που τις προσδιορίζουν. Στη συνέχεια, λαμβάνουν χώρα βασικές έννοιες του κοινωνικού κινήματος, όπως είναι η συλλογική δράση, ταυτότητα και η διαμαρτυρία. Το τελευταίο μέρος έχει να κάνει με το κοινωνικό κίνημα υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Εργασίας, θέτοντας μια βάση για τη συνέχεια της εξέτασης της σχέσης με το αντιρατσιστικό κίνημα.

1.1 Πώς ορίζεται το κοινωνικό κίνημα

Η οργάνωση των κοινωνικών κινημάτων αναζητείται στα βάθη της ιστορίας, ήδη από την προ-καπιταλιστική περίοδο με τα κινήματα αμοιβαιοτήτων στη βάση του πατερναλιστικού και κοινοτικού μοντέλου, όπως υποστηρίζει ο Tilly και ύστερα την εποχή του Μαρξ και του Ένγκελς, έως και σήμερα (Λογοθέτη, 2010). Παράλληλα, τα κοινωνικά κινήματα χαρακτηρίζονται ως «νεωτερικό φαινόμενο», καθώς εντοπίζονται σύμφωνα με τον Σερντεδάκι (2011) κατά την ίδρυση των σύγχρονων εθνικών κρατών.

Αρχικά, παρατηρείται ότι τα κοινωνικά κινήματα είναι συνυφασμένα με την κοινωνική αλλαγή. Υπό μια κοινωνιολογική προσέγγιση, αξιοποιώντας το έργο των Blumer και του Touraine, τα κοινωνικά κινήματα προσδιορίζονται ως συλλογικά εγχειρήματα που επιδιώκουν την κοινή και πολιτική δράση, αποσκοπώντας στην κοινωνική αλλαγή¹ (Λογοθέτη, 2010). Επιπρόσθετα, ένας ορισμός που συνδέεται με την κοινωνική αλλαγή θεωρεί ότι το «κοινωνικό κίνημα αφορά στο σύνολο απόψεων

¹ Συγκεκριμένα αναφέρεται η έννοια της νέας τάξης ζωής, που ανάλογα την εποχή, έχει να κάνει είτε με επαναστατικές αλλαγές, είτε με μεταρρυθμίσεις.

και πεποιθήσεων ενός πληθυσμού που αντιπροσωπεύει τις προτιμήσεις του σε σχέση με την αλλαγή κάποιων συνισταμένων της κοινωνικής δομής» (Λογοθέτη, 2010, σ.139). Επιπλέον, οι Diani & Della Porta (2010) στο βιβλίο τους για την εισαγωγή στα κοινωνικά κινήματα επηρεαζόμενοι από το έργο κοινωνιολόγων όπως οι Zald, Oberschall και Tilly, οι οποίοι προσδιόρισαν τα κοινωνικά κινήματα ως «έλλογες, εμπρόθετες και οργανωμένες δράσεις» (Diani & Della Porta, 2010, σ.52), συμπληρώνουν την συγκρουσιακή διάσταση των κοινωνικών κινημάτων.

Επιπλέον, ο Ψημίτης (2017) αναφέρει ότι τα κοινωνικά κινήματα συσχετίζονται με τον κοινωνικό μετασχηματισμό μέσα από τις πρακτικές που υιοθετούν, είτε της λογικής της σύγκρουσης, ή του συμβιβασμού, είτε απλώς της ανάδειξης ή απόκρυψης των αναγκών τους. Συγκεκριμένα, η Κοτρωνάκη (2015) ως κοινωνικό κίνημα προσδιορίζει τις διεθνιστικές συγκρουσιακές δράσεις ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, που κορυφώθηκαν κυρίως στις αρχές του 21^{ου} αι. Ως εκ τούτου, τα κοινωνικά κινήματα δύναται να αποτελούν προϊόν ενός κοινωνικού μετασχηματισμού, ενώ ταυτόχρονα είναι εφικτό να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής, καθώς δεν ενέχονται από κάποια σταθερότητα (Σερντεδάκης, 2018, Ψημίτης, 2017).

Τα κοινωνικά κινήματα, παρόλο που έχουν χρησιμοποιηθεί και βιβλιογραφικά στο παρελθόν για να ορίσουν οργανώσεις και ομάδες, χρειάζεται να διαλευκανθεί ότι δεν είναι οργανώσεις, αλλά δίκτυα που συμπεριλαμβάνουν οργανώσεις (Tilly, 1988; Oliver, 1989 στο Della Porta & Diani, 2010). Επίσης, χρειάζεται να υπογραμμιστεί η διαφορά μεταξύ των κοινωνικών κινημάτων και των κινημάτων συναίνεσης, όπως χαρακτηρίζεται μια φιλανθρωπική ή εθελοντική οργάνωση (Ροζάκου, 2018) και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, όπως θίγεται στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Λέσβο για τη δράση των κυβερνητικών αρχών και των πρωτοβουλιών των κατοίκων και αλληλέγγυων (Parsanoglou, 2020).

1.2 Χαρακτηριστικά Κοινωνικών Κινήματων

Σύμφωνα με τη Λογοθέτη (2010) τα κοινωνικά κινήματα χαρακτηρίζονται από τρεις διαστάσεις:

- Συμμετέχουν στις πολιτικές διαδικασίες, που διευρύνονται πέρα από την εκλογική ψήφο, στο δικαίωμα στην απεργία και σε άλλες μορφές συλλογικής δράσης.
- Η παρέμβαση τους στη βάση της ικανοποίησης των αναγκών αποτελεί σημαντική πηγή στη δημιουργία πολιτικών για την αντιμετώπιση των κρατικών ελλείψεων.

- Διαμορφώνεται ένας χώρος ελεύθερης έκφρασης των συλλογικών ταυτοτήτων, με αποτέλεσμα την κοινωνική ένταξη.

Επιπρόσθετα οι Della porta & Diani (2010) υποστηρίζουν ότι τα κοινωνικά κινήματα άλλοτε δρουν πιο εντατικά κι άλλοτε πιο εσώστρεφα, με αποτέλεσμα η διάρκεια στο χρόνο να αποτελεί σημαντική διάσταση. Εξίσου μια κρίσιμη διάσταση του κοινωνικού κινήματος αποτελεί η θετική ανταπόκριση και υποστήριξη των αιτημάτων τους από την κοινή γνώμη (Della porta & Diani, 2010).

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κοινωνικά κινήματα έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν τα θεσμοθετημένα κοινωνικά δημόσια πεδία και θεσμικά όργανα, όπως τα δικαστήρια, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (ΜΜΕ), τα δημοτικά συμβούλια, το εκλογικό σώμα, εθελοντικές οργανώσεις (Somma, 2021).

Για την αποδοτικότερη λειτουργία των κινήματων, αναπτύσσονται τρόποι επικοινωνίας και δομές στο εσωτερικό του κινήματος που εναντιώνονται στην κυρίαρχη οργάνωση της κοινωνίας (Ψημίτης, 2017). Όμως, είναι πιθανό να αξιοποιηθούν χαρακτηριστικά της υπάρχουσας κοινωνίας μέσα στο κίνημα (Ψημίτης, 2017), ενώ παρατηρούνται στοιχεία ρευστότητας, μη συγκροτημένη, άτακτη και τυχαία αλληλεπίδραση και απουσία ιεραρχίας στη βάση της ισότητας (Friedberg, 1992 στο Λογοθέτη, 2010).

1.3 Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Ρεπερτόρια δράσης

Η ιστορία των κοινωνικών κινήματων, από τη δεκαετία του '60, με έμφαση τη χρονιά του 1968, ως και σήμερα αντανakλάται μέσα από την εξέλιξη των θεωρητικών προσεγγίσεων και των ρεπερτορίων δράσης. Ταυτόχρονα, στις θεωρίες των κινήματων εντοπίζονται ως βασικές έννοιες η συλλογική δράση, η ταυτότητα και η διαμαρτυρία.

Ειδικότερα, τη δεκαετία του '60 συγκροτείται μια νέα ανάλυση στις ΗΠΑ για τα κοινωνικά κινήματα, η αγγλοσαξονική θεωρία της κινητοποίησης των πόρων (Λογοθέτη, 2010, Ψημίτης 2017). Επιπλέον, ο Σερντεδάκις (2011, σ.7) επισημαίνει τη «*θετική δομή πολιτικών ευκαιριών*», τις ευκαιρίες δηλαδή που πυροδοτούν ή αποδυναμώνουν τα κοινωνικά κινήματα στο να αξιοποιήσουν τους πόρους² τους. Παράλληλα, η ανάδυση των νέων κοινωνικών κινήματων (ΝΚΚ) τη δεκαετία του '60 αμφισβητεί τα κυρίαρχα πρότυπα πολιτικής συμμετοχής και συγκροτεί νέες μορφές

² μαζικότητα, οικονομική δυνατότητα, η ισχύς της συνείδησης της ταυτότητας, στρατηγική και δράση, ένταση και διασύνδεση με τους έχοντες εξουσία (Λογοθέτη, 2010).

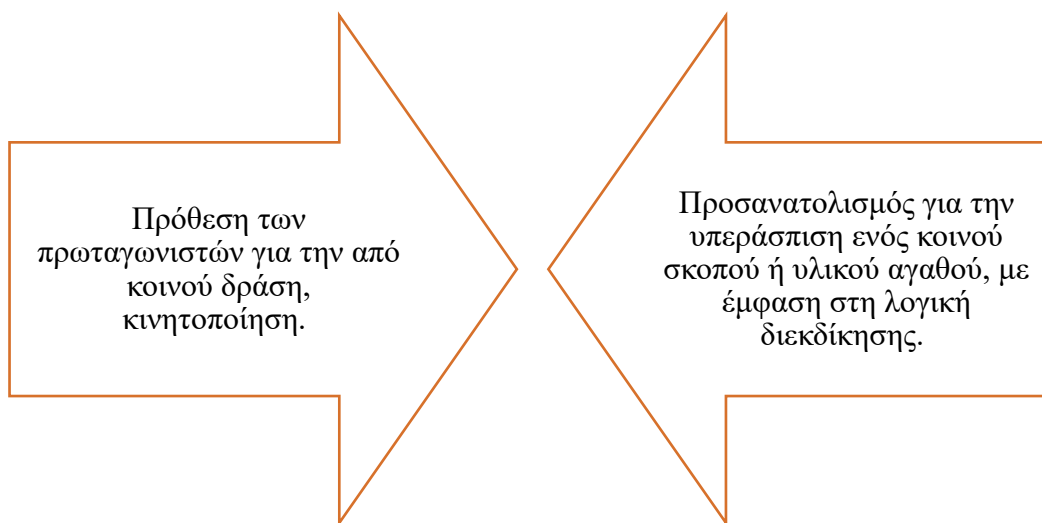
συλλογικής δράσης (Κοτρωνάκη, 2014), όπως η συλλογή υπογραφών, συλλαλητήρια, μποϊκοτάζ, άρνηση καταβολής ενοικίων και φόρων, καταλήψεις, καθιστικές διαμαρτυρίες, οδοφράγματα, αιφνίδιες απροειδοποίητες απεργίες, παράλληλα όμως με τους “παραδοσιακούς τρόπους”, που μετατράπηκαν σε μη αντισυμβατικές δράσεις (Della porta & Diani, 2010).

Τη δεκαετία του '90 διέρχεται ρήξη με τα παραδοσιακά κινήματα, καθώς πρωτοστατούν νέα υποκείμενα (γυναίκες, νέοι), όπως στη Λατινική Αμερική, αντιπαλεύοντας τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που διαμορφώνονταν εκείνη την εποχή (Zibechi et al., 2016). Στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, προβάλλεται η εμφάνιση του νέου ρεπερτορίου δράσης 3^{ης} γενιάς, δηλαδή των νέων διεθνικών κοινωνικών κινημάτων, με αιτήματα την παγκόσμια δικαιοσύνη και τη δημοκρατία «από τα κάτω» (Σιάτλ 1999, Πράγα 2000 και Γένοβα 2001) (Scholte 2003 στο Κοτρωνάκη, 2014, Della porta & Diani, 2010, Eggert & Giugni, 2015). Έπειτα, από το 2011 και μετά, συγκροτούνται τα κοινωνικά κινήματα στον Ευρωπαϊκό Νότο και όχι μόνο (Ψημίτης, 2017).

Τα κοινωνικά κινήματα έχουν την τάση να αναζητούν νέες ριζοσπαστικές μορφές δράσης, αλλά κατά κύριο λόγο περιορίζονται στο πλαίσιο «του δρόμου», ασκώντας ένα κεντρικό εργαλείο άσκησης πίεσης, αυτό της διαμαρτυρίας (Della porta & Diani, 2010), παρόλο που δεν θεωρείται πλέον μη συμβατική μορφή συλλογικής δράσης (Diani, 2008 στο Ψημίτης, 2017). Η διαμαρτυρία, λοιπόν, μπορεί να αποτελεί εργαλείο αμφισβήτησης που ενσαρκώνεται μέσα από σώματα, σύμβολα, ταυτότητες, πρακτικές και ομιλίες με σκοπό τη διεκδίκηση της κοινωνικής αλλαγής ή το φραγμό αλλαγών στις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας (Taylor & van Dyke, 2004 στο Della porta & Diani, 2010).

Η έννοια της συλλογικής δράσης προϋποθέτει την ύπαρξη δύο βασικών κριτηρίων. Αρχικά, οι πρωταγωνιστές να έχουν την πρόθεση για κοινή δράση και κινητοποίηση. Δευτερευόντως, η υπεράσπιση ενός κοινού σκοπού ή υλικού αγαθού να υλοποιείται με έμφαση στη λογική διεκδίκησης (Λογοθέτη, 2010, Della porta & Diani, 2010). Όπως, επιβεβαιώνεται και από το Σχήμα 1.

Σχήμα 1. Τα βασικά κριτήρια της συλλογικής δράσης

Στο πλαίσιο της συλλογικής δράσης, τα εν λόγω κριτήρια δεν μπορούν να λειτουργήσουν χωρίς μια βασική μορφή οργάνωσης, όπως η συνέλευση. Ενδεικτικά, οι Λαφαζάνη & Καραμαργιού (2019), με αφορμή την κατάληψη City Plaza που λειτούργησε ως χώρος στέγασης προσφύγων/ισσών, τεκμηριώνουν ως βασικό στοιχείο οργάνωσης τη συνέλευση. Χαρακτηριστικά, αποτελεί την πιο αμεσοδημοκρατική διαδικασία συζήτησης και λήψης αποφάσεων, η οποία διεξάγεται «από τα κάτω», από τη βάση, στην οποία μπορούν να συμμετέχουν όλοι και όλες που υφίστανται στον αυτό-οργανωμένο και συλλογικό αγώνα (Λαφαζάνη & Καραμαργιού, 2019). Βάσει αυτού, η Ροζάκου (2018, σ. 133) αναφέρεται στο Στέκι, ως μια έννοια που επιδιώκει να περιγράψει τη χωρική διάσταση μιας «ανοιχτής και ρευστής κοινωνικότητας», ένα πεδίο δραστηριοτήτων, που αποτελεί σημείο πολυπολιτισμικών ρευμάτων επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης (συζητήσεις, βιβλιοπαρουσιάσεις, προβολές ταινιών, συλλογικό μαγείρεμα, λειτουργία καφεενείου), με κατεύθυνση τη συμπερίληψη των μεταναστών/τριών και προσφύγων/ισσών, καθώς δεν χαρακτηρίζεται από αυστηρή ιεραρχική δομή (Ροζάκου, 2018).

Επιπλέον, η διάσταση της συλλογικής ταυτότητας, δηλαδή οι κοινές εμπειρίες, οι κοινοί αγώνες και στόχοι, αλλά και η αμοιβαία αναγνώριση αυτών, αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο και είναι αναντικατάστατη έννοια για το χαρακτηρισμό μιας ομάδας ως κοινωνικό κίνημα (Della porta & Diani, 2010). Συμπληρωματικά, η δράση των συμμετεχόντων αποκτά πραγματικό και ουσιαστικό νόημα, μόνο όταν υφίσταται η έννοια της συλλογικής ταυτότητας, η οποία δύναται να μετατρέπεται και να εξελίσσεται (Ψημίτης, 2017).

Χρειάζεται να σημειωθεί, τέλος, ότι η συλλογική διακριτή ταυτότητα του κοινωνικού κινήματος δεν μεταφράζεται αυτόματα στην ομοιογενή στάση και συνείδηση των μελών- συμμετεχόντων ή στη μονοθεματική ταυτότητα του κινήματος (Della Porta & Diani, 2010). Για παράδειγμα, έρευνα σε διαδηλωτές του αντιπολεμικού κινήματος και ιδίως της αντιπολεμικής διαδήλωσης στις 15 Φεβρουαρίου 2003, έδειξε ότι μια μεγάλη μερίδα ανθρώπων ήταν κομμάτι ομάδων και οργανώσεων για τα ζητήματα των μεταναστών/τριών και υπεράσπισης του Τρίτου κόσμου (Della Porta & Diani, 2010).

1.4 Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνική Εργασία

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η τελευταία ενότητα του κεφαλαίου αφιερώνεται στη σχέση μεταξύ των κοινωνικών κινημάτων και την Κοινωνική Εργασία. Μέσα στο κλίμα ανάδυσης των κοινωνικών κινημάτων, αναπτύχθηκε η Ριζοσπαστική Κοινωνική Εργασία (ΚΕ) τη δεκαετία '70, κατά κύριο λόγο στην Αγγλία, τον Καναδά και την Αυστραλία (Ferguson, 2009), η οποία μοιράστηκε πρακτικές, στρατηγικές της κοινωνικής δράσης από τα κοινωνικά κινήματα (Bailey & Brake, 1975; Langan & Lee, 1989 στο Noble, 2015). Ως αποτέλεσμα, η Ριζοσπαστική ΚΕ προσανατολίστηκε απέναντι στην εκμετάλλευση που προάγει το καπιταλιστικό σύστημα, τη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική, την ανισότητα και την αδικία (Gray & Webb, 2013 στο Noble, 2015). Παρόλα αυτά η ανάπτυξη της νεοφιλελεύθερης ΚΕ ήταν υπαρκτή, υπονομεύοντας τις αξίες και τις πρακτικές του επαγγέλματος (Ferguson & Lavalette, 2006), στο πλαίσιο ανόδου της νεοφιλελεύθερης δεξιάς με την Θάτσερ στην Αγγλία και το Ρήγκαν στις ΗΠΑ (Ferguson, 2009).

Στις αρχές του 21^{ου} αιώνα σημειώθηκαν πρωτοβουλίες ανάκτησης και επαναπροσδιορισμού της ΚΕ με επίκεντρο τα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική δικαιοσύνη, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί το Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργιών (SWAN) ως μια ριζοσπαστική φωνή στον κλάδο της ΚΕ (Ferguson, 2009). Τούτο δε σημαίνει ότι οι ριζοσπαστικές επιρροές αποτέλεσαν την κυρίαρχη πρακτική στον κλάδο της Κοινωνικής Εργασίας, καθώς η επιρροή του νεοφιλελευθερισμού έθετε εμπόδια και φραγμούς. Γι' αυτό, ο Ferguson (2009) τονίζει την αναγκαιότητα της δέσμευσης της ΚΕ με τα κοινωνικά κινήματα, ενισχύοντας τη ριζοσπαστική μορφή της.

Ως εκ τούτου, υπό το πρίσμα της ριζοσπαστικής προσέγγισης, τεκμηριώνονται τρεις πρακτικές που συνδέουν τα Κοινωνικά Κινήματα με την ΚΕ. Πρώτα απ' όλα χρειάζεται να αναγνωριστούν τα κοινωνικά προβλήματα, λαμβάνοντας υπόψη τις ριζικές αιτίες που απορρέουν από το δομικό σύστημα και όχι λόγω της ατομικής παθογένειας (Dominelli, 2002b, 2008; Ferguson & Woodward, 2009 στο Noble, 2015). Αυτό συνδέεται με τη διασφάλιση της ισότιμης και καθολικής πρόσβασης στο κοινωνικό κράτος, διαμορφώνοντας νέες, αντικαταπιεστικές κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις (Dominelli, 2002b, 2008; Ferguson & Woodward, 2009 στο Noble, 2015). Συμπληρωματικά, χρειάζεται να αναπτυχθεί η συλλογική δράση, αξιοποιώντας τις μεθόδους της Κοινωνικής Εργασίας στην κοινότητα/ community work με έμφαση στις ανθρωπιστικές αξίες και την ολιστική παρέμβαση (Ferguson, 2009).

Χρειάζεται να διαλευκανθεί, συνοπτικά, ότι οι παραπάνω πρακτικές δεν σχετίζονται με το κίνημα της εναλλακτικής δεξιάς, που προσπαθεί να εισχωρήσει στο χώρο των κοινωνικών κινήματων. Συνεπώς, η εναλλακτική/ alt right δεξιά περισσότερο κοινά σημειώνει με το ρατσισμό, καθώς εμπεριέχει στους κόλπους της «ακτιβιστές» με συντηρητικές έως ακροδεξιές και ρατσιστικές απόψεις (Τσιρίδης, 2023), παρά με τα κοινωνικά κινήματα, τα οποία δρουν απελευθερωτικά και διεκδικούν τα δικαιώματα ολόκληρης της κοινωνίας, ανεξαρτήτως φύλου, χρώματος, σεξουαλικού προσανατολισμού, κτλ.

Σύμφωνα με τον διεθνή ορισμό της Κοινωνικής Εργασίας (IFSW, 2014) προβάλλονται η κοινωνική δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα ως θεμελιώδεις αρχές στην Κοινωνική Εργασία, καθώς προωθείται η κοινωνική αλλαγή. Στο πλαίσιο της μη κυβερνητικής κοινοτικής εργασίας, οι πρωτοβουλίες αναπτύσσονται από τα κάτω και αποσκοπούν στην κοινωνική αλλαγή, δίνοντας έμφαση σε έννοιες, όπως συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα, δικαιώματα πρόνοιας (Ζαϊμάκης, 2011).

Κρίνεται απαραίτητο να τοποθετηθούν κάποια παραδείγματα για να γίνει κατανοητή η κατεύθυνση της σύνδεσης της ΚΕ με το κοινωνικό κίνημα. Πρωτίστως, μέσα από το ρόλο των κοινωνικών λειτουργών στην Κίνηση Υπεράσπισης Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών στην Πάτρα (Τελώνη, 2010). Ειδικότερα, ανέπτυξαν τις εξής πρακτικές:

- ενεργητική ακρόαση και κατανόηση των εις βάθος ζητημάτων και αναγκών
- γεφύρωση των σχέσεων με κοινωνικές υπηρεσίες, ακτιβιστές και κινήματα
- νέοι τρόποι σκέψης και δράσης στην ΚΕ λόγω της συμμετοχής στα κινήματα

- αμοιβαία συνεισφορά πρακτικών και γνώσεων στο κίνημα, με σκοπό την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγων/ισσών.

Επιπρόσθετα, στο αντικαπιταλιστικό και αντιπολεμικό κίνημα (Ferguson & Lavalette, 2006), το κίνημα των πλατειών (Ioakimidis et al., 2014) και την Αραβική Άνοιξη οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί αγωνίζονταν στο δρόμο δίπλα στα εξυπηρετούμενα άτομα για κοινωνική δικαιοσύνη, δημοκρατία, ισότητα και ελευθερία στο πλαίσιο μιας κοινωνίας καταπίεσης, διακρίσεων και ανισότητας (Dominelli, 2008, 2012b; Lavalette, 2011; Beinín & Vairel, 2011 στο Noble, 2015).

Το παραπάνω παράδειγμα δραστηριοποίησης των κοινωνικών λειτουργών στην Κίνηση Υπεράσπισης Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών στην Πάτρα (Τελώνη, 2010), όπως και οι «Κοινωνικοί Λειτουργοί Χωρίς Σύνορα» στην Αγγλία, που θα αναφερθεί στο Κεφάλαιο 3, φωτίζουν έναν δρόμο σύνδεσης των κοινωνικών λειτουργών με το αντιρατσιστικό κίνημα. Το αντιρατσιστικό κίνημα στην Ελλάδα αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί πεδίο δράσης, στο οποίο συμμετέχουν οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί, όπως γίνεται κατανοητό από τη βιβλιογραφία (Teloni & Mantanika, 2015; Teloni, et al., 2021). Στα επόμενα κεφάλαια, ο/η αναγνώστης/τρια θα είναι σε θέση να εξακριβώσει την παραπάνω σύνδεση περαιτέρω.

Επομένως, υπογραμμίζεται η ανάγκη η ΚΕ να δεσμευτεί και να συνδεθεί με τα Κοινωνικά Κινήματα και με πιο προοδευτικές πολιτικές πρακτικές, όπως η κοινωνική δράση και η κοινοτική εργασία (Noble, 2015). Με άλλα λόγια, η ανάμειξη της ΚΕ με τα Κοινωνικά Κινήματα, δεν ενέχει μόνο την άσκηση πολιτικής πίεσης και παρέμβασης, αλλά και τη ριζοσπαστικοποίηση του ίδιου του επαγγέλματος μέσω του εμπλουτισμού με κριτικές προσεγγίσεις και πρακτικές (Dedotsi et al., 2019).

Υπό το πρίσμα αυτό, χρειάζεται η Κοινωνική Εργασία να έχει ως προμετωπίδα της την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών/τριών και προσφύγων, την εναντίωση στις κυρίαρχες πολιτικές (Τελώνη, 2020), τη διεκδίκηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και την αντίσταση μέσα από το ίδιο το επάγγελμα (Ferguson & Lavalette, 2006) και την επανανοηματοδότηση (radical reconceptualization) μέσα από τη δομική πολιτική αλλαγή (Ioakimidis et al., 2014). Το ερώτημα είναι με ποιον τρόπο αυτός ο στόχος επιτυγχάνεται κυρίως στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε), κάτι το οποίο είναι ανοιχτό προς διερεύνηση και πρόκληση στην πρακτική των κοινωνικών λειτουργών.

Κεφάλαιο 2

Το Αντιρατσιστικό Κίνημα ως πεδίο αντίστασης στο Ρατσισμό

Το δεύτερο κεφάλαιο δεν αποσκοπεί στην εξάντληση του θέματος του ρατσισμού, άλλωστε δεν αποτελεί κύριο θέμα της εργασίας. Όμως, δεν είναι εφικτό να μην αναφερθεί η έννοια του ρατσισμού και οι μορφές του, όταν προσβάλλει τις ζωές των μεταναστών/τριών και προσφύγων/ισσών, ελλοχεύοντας τα δικαιώματά τους. Γι' αυτό το λόγο το κεφάλαιο ξεκινάει με την έννοια του ρατσισμού, συνεχίζει με την ανάλυση του φαινομένου υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Εργασίας και γίνεται σύντομη αναφορά στην έννοια του ρευστού ρατσισμού. Έπειτα, ακολουθεί η μεταναστευτική πολιτική, τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ επισημαίνεται η δράση και τα αιτήματα του αντιρατσιστικού κινήματος

2.1 Η έννοια του Ρατσισμού και η σχέση με την Κοινωνική Εργασία

Το φαινόμενο του ρατσισμού, όπως αναφέρει η Φραγκουδάκη (2022), διανύει μια μακρά πορεία ήδη από την αρχαιότητα. Η διάκριση με βάση τη φυλή και το χρώμα του δέρματος αποτέλεσε τακτική στις ΗΠΑ (18-19^{ος} αι. κυρίως)³ για το διαχωρισμό των λευκών από άλλες φυλές (Χάρμαν, 2012, Rodgers, 2015), αναπτύσσοντας την κλασική ρατσιστική ιδεολογία που προσδιόριζε κάποιες φυλές ανώτερες από άλλες, βάσει βιολογικών χαρακτηριστικών μέσω ψευδοεπιστημών (Καλλίνικος, 1999). Η σύγχρονη εκδοχή του, όμως, ουσιαστικά επικυρώνεται από την καταδίκη του ρατσισμού μέσα από διεθνείς θεσμούς το 1945, με αφορμή κυρίως τα εγκλήματα του Ολοκαυτώματος (Φραγκουδάκη, 2022).

Ο ρατσισμός και τα φυλετικά ζητήματα φαίνεται να έχουν απασχολήσει την ακαδημαϊκή κοινότητα διεθνώς. Για παράδειγμα, στα πλαίσια του έργου URACE (Use of Race)⁴ πραγματοποιήθηκε διημερίδα με τίτλο «*Μαρξ, Μαρξισμός, Μαρξιστές και Φυλή*», αποσκοπώντας μεν στην κατανόηση της φυλής υπό το μαρξιστικό ρεύμα, καταλήγοντας δε στην ανάλυση των μορφών αγώνων και κινητοποιήσεων.

Σύμφωνα με την Choonara (2020) χρειάζεται να γίνει κατανοητό πώς ο ρατσισμός είναι δομημένος μέσα στον καπιταλισμό και πώς διαχέεται στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις που προωθούν την εκμετάλλευση, σε αντίθεση με τις απόψεις

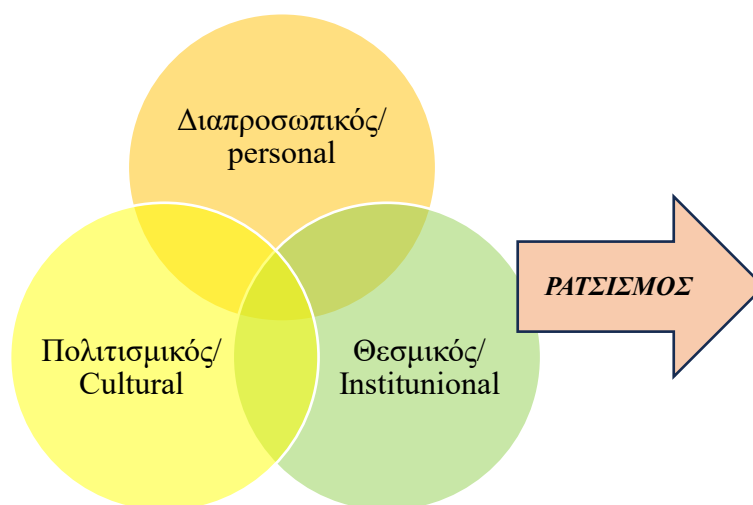
³ Στις φυτείες στην Αμερική, λευκοί εργαζόμενοι και Αφρικανοί δούλοι δεν επικαλέστηκαν ουδέποτε τις φυλετικές τους καταβολές, καθώς από κοινού αντιμετώπιζαν τους ιδιοκτήτες των φυτειών, ενώ από την άλλη η άρχουσα τάξη ξεκίνησε να θέτει φυλετικούς φραγμούς για να διασπείρει τη διχόνοια, αναπτύσσοντας το ρατσισμό ως ιδεολογία (Χάρμαν, 2012).

⁴ https://www.urmis.fr/evenement/marx-marxismes-marxistes-et-race/?fbclid=IwAR1tQcm3Q-7phsQGee8okZ-rJw_0FBz-FO1FCedAn0fMp4gGOfvJkLrTz9g

περί «λευκής υπεροχής». Επομένως, οι «λευκοί» δε συνδέονται απαραίτητα με την καταπίεση των μαύρων, καθώς διαφαίνεται ότι ο ρατσισμός χρησιμοποιείται από το καπιταλιστικό σύστημα ως μέσο διάσπασης και αποκλεισμού με αφετηρία τα άτομα της μαύρης κοινότητας (Sayed, 2022, Καλλίνικος, 1999). Με παρόμοιο τρόπο αναλύεται υπό το πρίσμα της κριτικής θεωρίας για τη φυλή/ Critical Race Theory (Rodgers, 2015).

Ο ρατσισμός αποτελεί κοινωνικά κατασκευασμένη και πολυδιάστατη μορφή καταπίεσης (διαπροσωπικός, πολιτισμικός και θεσμικός ρατσισμός, όπου αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, βλ. Σχήμα 2) που προκαταλαμβάνει και προωθεί στερεοτυπικά τα εθνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων (Dominelli, 2018). Πρόκειται για την αναπαράσταση των κοινωνικών σχέσεων που δημιουργεί φυλετικά εμπόδια γύρω από την ανωτερότητα και την κατωτερότητα, προκειμένου να διαμορφώνονται εκείνοι που καταπιέζουν και εκείνοι που καταπιέζονται (Dominelli, 2018).

Σχήμα 2. Οι διαστάσεις του ρατσισμού

Σημείωση 2: Επεξεργασία Βρακά (2023). Αναδιατύπωση από το βιβλίο “Anti-Racist Social Work” της L. Dominelli, 2018, Diagram 2.1, p. 19 © Lena Dominelli.

Η προώθηση πολιτικών και πρακτικών είτε από κρατικούς είτε από μη κρατικούς φορείς που αναπαράγουν τη διάκριση στο πλαίσιο της απασχόλησης, του συστήματος υπηρεσιών και της δομής της κοινωνίας, ορίζεται ως θεσμικός ρατσισμός/institutional racism (Choonara, 2020). Παράλληλα, ως δομικός ρατσισμός νοείται το σύνολο των μορφών διάκρισης που προάγει το κράτος συνυφασμένο με το

καπιταλιστικό σύστημα και την κυρίαρχη τάξη που διαιωνίζει τις ρατσιστικές ιδέες (Choonara, 2020).

Υπό το πρίσμα της Κοινωνικής Εργασίας, η μεγαλύτερη Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών στην Αμερική ορίζει το ρατσισμό ως ιδεολογία ή πρακτική λευκής υπεροχής μιας ομάδας εις βάρος άλλων ομάδων λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής καταγωγής, πολιτιστικής κληρονομιάς (National Association of Social Workers [NASW], 2007 in Rodgers, 2015). Πιο πρόσφατα, ο NASW (2021) σε ανακοίνωση του απολογήθηκε για τις ρατσιστικές πολιτικές που ακολούθησε, βλάπτοντας μαύρα άτομα (“people in color”), στο πλαίσιο του επαγγέλματος της Κοινωνικής Εργασίας στην Αμερική. Μια άλλη πτυχή της ιστορίας, εμφανίζει την Κοινωνική Εργασία ως απότοκο των κοινοτήτων αλληλοβοήθειας και αυτοβοήθειας (self-help group) στις μαύρες κοινότητες των ΗΠΑ, λόγω της δυσανάλογης πρόσβασης τους στα κοινωνικά αγαθά (Roberts, 2012 in Merritt et al., 2022).

Πάντως, οι Ferguson & Lavalette (2014) επισημαίνουν ότι η Κοινωνική Εργασία χρειάζεται να απομακρυνθεί εξ ολοκλήρου από την τάση ουδετερότητας και αποπολιτικοποίησης ως προς το ρατσισμό και τη ξενοφοβία, επικαλούμενη την ορθή επαγγελματική στάση, αφού η ίδια η επιστήμη διακατέχεται από την πολιτική.

Στην πρόσφατη περίοδο στην ελληνική βιβλιογραφία, γίνεται λόγος για τον ρευστό ρατσισμό, ως αποτέλεσμα συνάντησης αντιρατσιστικών και ρατσιστικών αναφορών στο ίδιο πλαίσιο (Weaver, 2016 στο Αρχάκης, 2023, Φραγκουδάκη, 2022). Με αφορμή το ναυάγιο της Πύλου, ο Αρχάκης (2023) σχολιάζει τις δηλώσεις του πρωθυπουργού περί φύλαξης των συνόρων, μείωσης των «παράνομων» εισροών στη χώρα, και προστασίας εν τέλει της ανθρώπινης ζωής, θυματοποιώντας τους πρόσφυγες ως λεία για τους διακινητές και προβάλλοντας τους ως «κατατρεγμένοι άνθρωποι». Σύμφωνα με την Κριτική εργαλειοθήκη TRACE (2023), ο Μητσοτάκης χρησιμοποιεί συναισθηματικά και αρνητικά φορτισμένο λεξιλόγιο, αντιλαμβάνεται τη μετανάστευση και τον/την «άλλον/η» ως πρόβλημα, παρουσιάζει την κυβέρνηση ως το κυρίαρχο υποκείμενο που «έσωσε ζωές» των αντικειμένων, δηλ. των προσφύγων⁵.

Μία από τις κύριες αφηγήσεις του ρατσισμού, παίρνει διάσταση με τη φράση «απειλή για την πατρίδα» και «αλλοίωση του πολιτισμού» από τους ξένους (Burschel, et al., 2019), διαμορφώνοντας έτσι τον όρο ξενορατσισμός/ xenoracism, στον οποίο

⁵ Βλ. περισσότερα για το πρόγραμμα TRACE <https://trace2019.wixsite.com/trace-project/rationale>

κάνει λόγο ο Sivanandan⁶ και το συνδέει με την τρομοκρατία και τις νέες ροές προσφύγων και μεταναστών/τριών εργατών/τριών (Singh, 2013).

Έτσι, η ανάπτυξη της ξενοφοβίας ως κοινωνικό συναίσθημα φόβου του «ξένου», εργαλειοποιείται με σκοπό μια κοινωνία χωρίς «ξένους» (Χριστόπουλος, 2020). Η ακροδεξιά ορολογία «λαθρομετανάστης» (Τσιάκαλος, 2016) η οποία επικρίθηκε από τον Άρειο Πάγο (Απλωταριά, 2018), χρησιμοποιήθηκε ακόμα και από επίσημα χείλη στην Ελλάδα, ιδίως τη δεκαετία '90, με αποτέλεσμα την κανονικοποίηση ή και την απενοχοποίηση του ρατσιστικού λόγου, ενώ συχνή ήταν και η άρνηση από επίσημους φορείς αποδοχής του ρατσιστικού κινήτρου σε επιτελούμενα συμβάντα που αφορούσαν κυρίως την επίδειξη βίας κατά Αλβανών μεταναστών/τριών (Φραγκουδάκη, 2022). Ως αποτέλεσμα, ο ρατσιστικός λόγος διαπιστώνεται ότι «διακρίνει, απαξιώνει και απωθεί» τους μετανάστες/τριες και τους πρόσφυγες (Αρχάκης, 2023).

Το Δίκτυο Καταγραφής Ρατσιστικής Βίας (2021) καταγγέλλει ότι συνεχίζονται οι οργανωμένες, κατά πλειοψηφία, ρατσιστικές επιθέσεις εις βάρος του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού. Επιπλέον, η είσοδος ακροδεξιών μορφωμάτων (Σπαρτιάτες)⁷ στη Βουλή, έπειτα από τις εκλογές του 2023, σύμφωνα με την Πακιστανική Κοινότητα Ελλάδος, έχει πυροδοτήσει ρατσιστικές επιθέσεις σε μετανάστες, ακόμα και σε δολοφονίες με ρατσιστικό κίνητρο (Σολομών-Πάντα, 2023), όπως η δολοφονία του Σιράζ Σαφτάφ, θυμίζοντας την περίπτωση του Σαχζάτ Λουκμάν.

Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του Δικτύου Καταγραφής Ρατσιστικής Βίας το 2022 καταγγέλησαν 31 περιστατικά επιθέσεων κατά προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών, ενώ σημειώθηκε βομβιστική επίθεση σε τζαμί, τα οποία συμβάλλουν στην κανονικοποίηση της ρατσιστικής βίας. Ταυτόχρονα, σημειώνεται σοβαρή ανησυχία για τη ρατσιστική ρητορική στοχοποίησης προσφύγων αναφορικά με τις φωτιές στον Έβρο, με αποτέλεσμα ομάδες πολιτών να κρατούν παράνομα πρόσφυγες σε ασφυκτικές συνθήκες, ενώ βρέθηκαν απανθρακωμένοι πρόσφυγες στο Δάσος της Δαδιάς (Δίκτυο Καταγραφής Ρατσιστικής Βίας, 2023), καθώς εγκλωβίστηκαν στη φωτιά, απειλούμενοι από τις επαναπροωθήσεις των ελληνικών αρχών.

⁶ Ο Ambalavaner Sivanandan ήταν μυθιστοριογράφος, ακτιβιστής, συγγραφέας και επίτιμος διευθυντής του Institute of Race Relations που έδρευε στο Λονδίνο. Απεβίωσε το 2018.

⁷ Υπήρξε επίσημη στήριξη του Κασιδιάρη μέσα από τις φυλακές στο κόμμα Σπαρτιάτες, ενώ υποστηρίζεται ότι αποτελεί τον πραγματικό αρχηγό (Καθημερινή, 3/09/2023)

2.2 Οι ζωές των μαύρων μετράνε!

Το Black Lives Matter (BLM) κίνημα αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα κινήματα στην ιστορία των ΗΠΑ με αντίκτυπο στην παγκόσμια σφαίρα, το οποίο πυροδοτήθηκε με αφορμή τη δολοφονία του George P. Floyd από τον αστυνομικό Derek Chauvin στη Μινεσότα το 2020 (Sayed, 2022; Choonara, 2020). Το BLM κίνημα έχει τις καταβολές του στο κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα της δεκαετίας του '60 με τους Martin Luther King και Malcolm X, που πρωτοστάτησαν στις κινητοποιήσεις της μαύρης μειονότητας (Φραγκουδάκη, 2022, Della Porta & Diani, 2010), αλλά και ακόμα παλιότερα το 19^ο αι. μέσα από το κίνημα για την κατάργηση της δουλείας (Φραγκουδάκη, 2022).

Γίνεται κατανοητό ότι το BLM κίνημα δεν πρόκειται για ένα νεοφιλελεύθερο κίνημα, αλλά περιλαμβάνει μια σειρά από πολιτικούς χώρους, ρεύματα και πρακτικές, συμπεριλαμβανομένων την ταξική και τη ριζοσπαστική αντιρατσιστική προσέγγιση (Sayed, 2022). Μάλιστα, ριζοσπάστες κοινωνικοί/ές λειτουργοί και ακαδημαϊκοί αφιέρωσαν ένα ειδικό τεύχος για το κίνημα BLM, με αφορμή το θάνατο του George P. Floyd, θίγοντας το ζήτημα της αστυνομικής καταστολής και του ρατσισμού, με σκοπό τον εμπλουτισμό της αντιρατσιστικής κοινωνικής εργασίας σε θεωρία και πράξη (Lavalette, 2022), στο οποίο θα αναφερθούμε πιο διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

Παράλληλα, ο Εθνικός Σύνδεσμος της Κοινωνικής Εργασίας στο Ohio έχει εκδώσει ανακοινώσεις για το BLM κίνημα, εκφράζοντας την στήριξη και την αλληλεγγύη του σε εκείνους/ες που διαδηλώνουν ενάντια στην αστυνομική βία και το συστημικό ρατσισμό (NASW Ohio, 2020), ενώ έχει πραγματοποιήσει εκδηλώσεις και συζητήσεις γι' αυτό ⁸. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια μιας κοινωνικής λειτουργού που συμμετείχε στις διαδηλώσεις του BLM στην Αμερική «*Είτε μάς σκοτώνει η covid, είτε μάς σκοτώνουν οι μπάτσοι ή η οικονομική κρίση*»⁹ (Sayed, 2022). Όμως, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί χρειάζεται να κάνουν πολλά περισσότερα, πέρα από το να σταθούν αλληλέγγυοι/ες στα μαύρα άτομα (Taba, 2020 in Nayak & Williams, 2022).

2.3 Το Κίνημα ενάντια στο Ρατσισμό στην Ελλάδα

Στην ελληνική περίπτωση, παρατηρείται ότι το αντιρατσιστικό κίνημα δραστηριοποιείται ενεργά ως απάντηση την περίοδο έξαρσης ρατσιστικού λόγου και

⁸ Βλ. περισσότερα στο NASW Ohio. Ensuring Black Lives Matter. <https://www.naswoh.org/page/blm>

⁹ “It’s either Covid is killing us, or cops are killing us or the economy is killing us.” (Priscilla Borkor)

εθνικιστικών απόψεων εις βάρος των μεταναστών/τριών την δεκαετία 1990 (Teloni & Mantanika, 2015; Dedotsi et al., 2019). Πιο πρόσφατα, αναζωπυρώθηκε κατά τη λεγόμενη «προσφυγική κρίση» (Oikonomakis, 2018; Teloni et al., 2021) και αποτελεί μορφή αντίστασης στη μεταναστευτική πολιτική κατά των προσφύγων/ισσών και των μεταναστών/τριών που εφαρμόζεται ως και σήμερα (Teloni & Mantanika, 2015, Κωστόπουλος & Κανελλόπουλος, 2018).

Πρωτίστως, το '90 μέχρι αρχές του 21^{ου} αι. έλαβαν χώρα πανευρωπαϊκές/παγκόσμιες μέρες δράσης ενάντια στο ρατσισμό ως απόρροια του Παγκόσμιου Κοινωνικού φόρουμ και του διεθνούς κινήματος, με αποτέλεσμα να οργανώνονται στη συνέχεια διαδηλώσεις για τη νομιμοποίηση των μεταναστών/τριών (βλ. αναλυτικά Κοτρωνάκη, 2015), συγκεντρώσεις καταπολέμησης του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Ταυτόχρονα, η εναντίωση στις απελάσεις εκφραζόταν με διαμαρτυρίες, όπως η πρώτη αυθόρμητη πορεία Αλβανών μεταναστών το Μάη του 1991 στην Αθήνα (Θωΐδου, 2016). Έτσι, οι ίδιοι οι μετανάστες/τριες διεκδικούν «το δικαίωμα κοινωνικής και πολιτιστικής συμμετοχής, εργασία, στέγη, εκπαίδευση και ιατρική φροντίδα» (Burschel, et al., 2019, σ. 7). Η εγγραφή των παιδιών των μεταναστών/τριών στο σχολείο και η εγγραφή των μεταναστών/τριών στα σωματεία αποτέλεσαν σημαντικές νίκες του αντιρατσιστικού κινήματος εκείνη την περίοδο, με πρωτοστάτες/τριες τους/τις ίδιους/ες μετανάστες/τριες διεκδικώντας τα δικαιώματά τους απέναντι στο ρατσισμό (Θωΐδου, 2016).

Δευτερευόντως, έρευνα ανάλυσης γεγονότων διαμαρτυρίας τα έτη 2009-2014, δείχνει τη σταδιακή αύξηση της αντιρατσιστικής και αντιφασιστικής διαμαρτυρίας, κυρίως από το 2012 και ύστερα (Κωστόπουλος & Κανελλόπουλος, 2018). Η Νέα Δημοκρατία (ΝΔ) σε συνεργασία με το ΛΑΟΣ εκείνη την περίοδο καταψήφισαν το νομοσχέδιο για την ελληνική ιθαγένεια (Κωστόπουλος & Κανελλόπουλος, 2018) και μαζί με το ΠΑΣΟΚ ταύτιζαν τη μετανάστευση με την εγκληματικότητα (Lafazani, 2018). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την έξαρση της ρατσιστικής βίας, με αποκορύφωμα για εκείνη την περίοδο τη δολοφονία του Σαχζάτ Λουκμάν με ρατσιστικό κίνητρο το 2013 (Χριστόπουλος, 2020), ενώ η ΝΔ επιμένει μέχρι σήμερα στη ξενοφοβική ρητορική περί λαθρομετανάστευσης, προστασίας των συνόρων, μείωση των ροών και διαβεβαιώνει την πρόθεση της να μη γίνει καμία «ελληνοποίηση»¹⁰.

¹⁰ Ρατσιστικό παραλήρημα Πλεύρη https://www.kar.org.gr/2023/09/29/neo-mini-ratsistiko-paralirima-pleyri-me-aformi-ta-peri-mi-nomimopoiisis-metanaston/?fbclid=IwAR2nU-vT7o4LqVQReHpA18E0k-XapzegvBDIK-J8wpAo_JHoNh7Ai1uwKyo

Ως απάντηση στα παραπάνω, το 2015 το αντιρατσιστικό κίνημα αλληλεγγύης προς τους πρόσφυγες που κατέφθαναν στις ακτές των ελληνικών νησιών απαίτησε να ανοίξουν τα κλειστά σύνορα (Κωνσταντίνου, 2015), το οποίο εξελίχθηκε σε διεθνή κινητοποίηση στα σύνορα του Έβρου με αίτημα «Να πέσει ο φράχτης στον Έβρο και σύνορα ανοιχτά» (Ela liberta, 2016). Τα αιτήματα αυτά ενισχύονται από την καμπάνια να σταματήσουν οι επαναπροωθήσεις, η οποία αποτέλεσε κεντρικό άξονα στις 18 Μάρτη 2023, Διεθνής ημέρα ενάντια στο ρατσισμό (KEEPΦΑ, 2022). Στη συνέχεια, το να σταματήσουν τα push back πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις με το ναυάγιο στα ανοιχτά της Πύλου, όπου αντιρατσιστικές συλλογικότητες απαιτούν «Δικαιοσύνη για το έγκλημα της Πύλου» (Δίκτυο Αλληλεγγύης Κοινωνικών ιατρικών, κ.ά., 2023).

Πάγιο αίτημα του αντιρατσιστικού κινήματος φαίνεται να είναι η νομιμοποίηση των μεταναστών/τριών σε συνδυασμό με το να δοθεί άσυλο στους/πρόσφυγες/ισσες, συνοδευμένο με το σύνθημα «Καλοδεχούμενοι οι πρόσφυγες» (KEEPΦΑ, 2024^α). Επιπλέον, αντιρατσιστικές συλλογικότητες έχουν οργανώσει διαμαρτυρίες μαζί με τους πρόσφυγες/ισσες έξω από τα καμπ, καταγγέλλοντας τις ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης, πολλές φορές και θανάτους προσφύγων (KEEPΦΑ, 2024^β). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υφίσταται το αίτημα να κλείσουν τα καμπ, τα οποία είχαν τροποποιηθεί σε «στρατόπεδα συγκέντρωσης» (Solidarity With Migrants, 2021). Χρειάζεται να σημειωθεί ότι το αίτημα αυτό εμπεριέχεται σε μια συνολική καμπάνια στέγασης των προσφύγων, όπως συνέβη την περίοδο της πανδημίας, με σκοπό τη στέγαση τους σε σπίτια και ξενοδοχεία, το οποίο ανάγκασε το Δήμο Αθηναίων να αιτηθεί έκτακτη οικονομική βοήθεια από το κράτος (Φράγκου, 2020).

Αντίστοιχα, δημιουργήθηκε καμπάνια Black Lives Matter- Refugee Lives Matter, που είχε ως αποτέλεσμα τη διοργάνωση διημέρου δράσεων από κοινότητες μεταναστών/τριών, επιτροπές προσφύγων από τα καμπ (Ελαιώνα, Ριτσώνα, Μαλακάσα, κ.ά), μαζί με εργατικούς χώρους και φοιτητές/τριες (Φράγκου, 2020).

Ένα ζήτημα το οποίο αναδύεται στην ατζέντα του αντιρατσιστικού κινήματος και υπογραμμίζει ο Καψάλης (2017), αφορά το ασφαλιστικό του ν. Κατρούγκαλου το 2016, που διακρίνει και υποβαθμίζει τη συνταξιοδότηση των μεταναστών/τριών. Συγκεκριμένα, σε ανακοίνωση της η Πρωτοβουλία Αλβανών μεταναστ(ρι)ών και αλληλέγγυων, κάνει λόγο για ρατσιστικές διακρίσεις κατά των Αλβανών μεταναστών που ζουν 30 χρόνια στην Ελλάδα, όπου για κάθε νόμιμο χρόνο παραμονής που δεν

μπορούν να αποδείξουν θα μειώνεται το ποσό της σύνταξης, με αποτέλεσμα να κυμαίνεται γύρω από το ποσό των 300 ευρώ¹¹.

Αναφορικά με τους δρώντες του αντιρατσιστικού κινήματος, ήδη από τα τέλη του '90, λειτουργούν τα Στέκια Μεταναστών (βλ. Κεφάλαιο 1), δημιουργούνται νέες οργανώσεις ή ενεργοποιούνται παλιότερες πρωτοβουλίες, όπως παρατηρείται το 2012 και το 2015 (Κωστόπουλος & Κανελλόπουλος, 2018). Για παράδειγμα, αντιρατσιστικές συλλογικότητες όπως η Κίνηση Ενωμένοι Ενάντια στο Ρατσισμό, η Κίνηση Απελάστε το Ρατσισμό, το Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, κ.ά. εκδίδουν ανακοινώσεις- καταγγελίες, οργανώνουν διαδηλώσεις και εκδηλώσεις, συνεντεύξεις τύπου. Επιπλέον, οργανώνονται Αντιρατσιστικά φεστιβάλ σε μια σειρά από πόλεις στην Ελλάδα (Κωστόπουλος & Κανελλόπουλος, 2018), με ενδεικτικά παραδείγματα την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Λόγου χάρη, στη διπλωματική εργασία της Καρακατσάνη υπάρχει άφθονο υλικό για τη δράση της Αντιρατσιστικής Πρωτοβουλίας Θεσσαλονίκης το διάστημα 1997-2007 στα πλαίσια των δέκα Αντιρατσιστικών Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης (βλ. αναλυτικά Καρακατσάνη, 2009).

Σχετικά με το αντιρατσιστικό φεστιβάλ, αποκτά διάσταση ως ένας χώρος διαπολιτισμικής κοινωνικότητας, με φαγητό μαγειρεμένο και προϊόντα από τις μεταναστευτικές κοινότητες, όπου τα έσοδα προορίζονται στις εν λόγω κοινότητες, με μουσική και συζητήσεις πολιτικού περιεχομένου με έμφαση στα ζητήματα της μετανάστευσης (Ροζάκου, 2018), το οποίο παρατηρείται να διευρύνεται όλο και περισσότερο στην ενδοχώρα. Αν ληφθεί υπόψη μόνο η τελευταία χρονιά (2023), οργανώθηκαν τουλάχιστον 12 αντιρατσιστικά φεστιβάλ, με αφορμή το ναυάγιο στην Πύλο, τις επαναπροωθήσεις¹² και τις ρατσιστικές κρατικές πολιτικές, όπως γίνεται γνωστό από την ανακοίνωση του μεγαλύτερου και πολύχρονου αντιρατσιστικού φεστιβάλ Αθήνας¹³. Όπως παρατηρείται στον παρακάτω πίνακα, τα Αντιρατσιστικά Φεστιβάλ γίνονται σε μια σειρά από πόλεις στην Ελλάδα, ενώ διαπιστώνεται η διάρκεια που σημειώνουν στο χρόνο. Συγκεκριμένα, γίνεται κατανοητό ότι τα Αντιρατσιστικά Φεστιβάλ σε επαρχιακά σημεία δεν οργανώνονται κάθε χρόνο, διότι

¹¹ Ανακοίνωση της Πρωτοβουλίας Αλβανών μεταναστών/τριών και αλληλέγγυων <https://www.facebook.com/photo?fbid=782844757177197&set=a.526905096104499>

¹² Το πρόγραμμα των συζητήσεων <https://antiracistfestival.gr/2023/06/14/oi-syzitiseis-toy-24oy-antiratsistikoy-festival-athinas/>

¹³ Το Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ 2023 <https://antiracistfestival.gr/2023/06/07/empros-gia-to-24o-antiratsistiko-festival/>

όπως αναφέρθηκε και στο Κεφάλαιο 1, βασικοί παράγοντες αποτελούν οι πόροι και οι ευκαιρίες αξιοποίησης των πόρων, δηλαδή ο διαθέσιμος χρόνος, η μαζικότητα, κ.ά σε συνδυασμό με την εκάστοτε πολιτική συγκυρία.

Πίνακας 1: Τα Αντιρατσιστικά Φεστιβάλ στην Ελλάδα το 2023

Αντιρατσιστικά Φεστιβάλ	Τίτλοι- συνθήματα
24° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Αθήνας	<i>Οι φράχτες την πλατωσιά του κόσμου μας στενεύουν!</i>
24° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης	<i>Σύνορα δεν έχουν οι αγώνες μας, ούτε το γέλιο μας πατρίδα</i>
20° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Λάρισας	<i>Τα σύνορα είναι χαρακιές στα σώματά μας, σβήνουν, όταν τα σώματα εξεγείρονται</i>
17° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ- Γιορτή Κοινωνικής Αλληλεγγύης Χανίων	<i>Να αλλάξεις τον κόσμο φίλε Σάντσο, δεν είναι τρέλα ούτε ουτοπία, είναι δικαιοσύνη</i>
16° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Ρεθύμνου	<i>Τούτης τσι γης οι δυνατοί, που μας εκυβερνούνε, θα τρέμουνε ολάκεροι, σαν ούλ' αντισταθούμε!</i>
13° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Πρέβεζας	<i>Όλα είναι δρόμος</i>
12ο Αντιρατσιστικό Αντιφασιστικό Φεστιβάλ Καλαμάτας	<i>Η αλληλεγγύη δεν θα βουλιάζει</i>
8° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Τρικάλων	<i>Η αλληλεγγύη δεν θα βουλιάζει</i>
Αντιρατσιστικό φεστιβάλ Πάτρας	<i>Συνεχίζουμε στο δρόμο της Αλληλεγγύης</i>
2° Αντιφασιστικό Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Ωρωπού	<i>Κι αν δε νικήσουμε ποτέ θα πολεμάμε πάντα</i>
1° Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Αγ. Νικολάου	<i>Μία Γη μία Γειτονιά</i>
Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Χίου 2023	<i>Pushback σε κάθε ρατσισμό, σε κάθε ανισότητα</i>

Σημείωση: Επεξεργασία Βρακά (2023).

2.4 (Αντι)Μεταναστευτική πολιτική

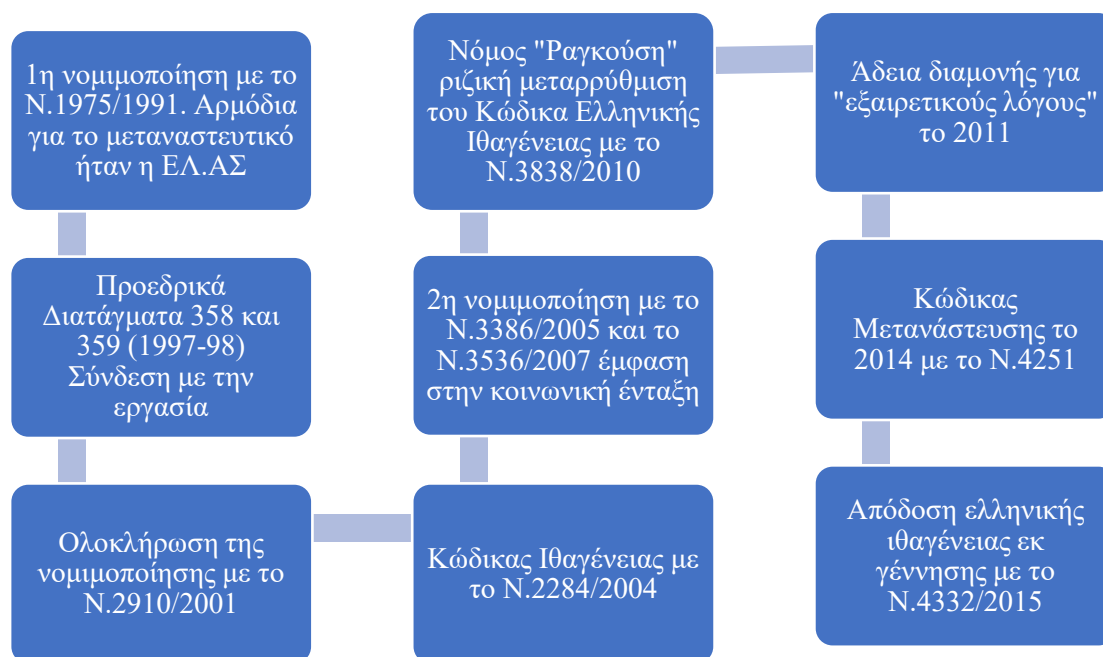
Προηγουμένως, έγιναν αναφορές στο γεγονός ότι οι πολιτικές προωθούν τη διάκριση και φαίνεται να συντελούν περισσότερο στην επικύρωση του θεσμικού ρατσισμού παρά στην προστασία των ανθρώπων. Γι' αυτό, η ενότητα με τίτλο «(Αντι)Μεταναστευτική πολιτική» εμπεριέχει βασικά σημεία της μεταναστευτικής πολιτικής κι αποτελεί έναν κρίκο σύνδεσης με την επόμενη ενότητα που αναφέρεται στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η μετανάστευση ως παγκόσμιο φαινόμενο ανέκαθεν αποτελούσε μέρος της ανθρώπινης ιστορίας¹⁴, ως ζήτημα «πολιτικής αιχμής» για την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Burschel, et al., 2019; Χριστόπουλος, 2020). Κομβικό σημείο στην ιστορία της μεταναστευτικής πολιτικής αποτέλεσε η προσπάθεια της Ε.Ε να εφαρμόσει ένα κοινό σύστημα (Συνθήκης Σένγκεν, η Σύμβαση του Δουβλίνου, κοινό σύστημα

¹⁴ "The history of Humanity is also the history of migration" (Burschel, et al., 2019, σ. 8).

καταγραφής ασύλου, απελάσεις) (Ioakimidis & Teloni, 2020). Η Σπυροπούλου (2014), Καψάλης (2017), Χριστόπουλος (2020) αναφέρονται στη μεταναστευτική πολιτική από τη δεκαετία του '90, όπως καταγράφεται στο παρακάτω σχήμα.

Σχήμα 3: Μια σύντομη ιστορική αναδρομή στη μεταναστευτική πολιτική

Σημείωση 3: Επεξεργασία: Βρακά (2023). Πηγές: Χριστόπουλος, 2020, Σπυροπούλου, 2014, Καψάλης, 2017.

Στο Σχήμα 3 επιχειρείται η χρονική αποτύπωση των πιο κομβικών σημείων της μεταναστευτικής πολιτικής της ελληνικής ιστορίας, από τις δύο διαδικασίες νομιμοποιήσεων και τις μεταρρυθμίσεις στην ιθαγένεια μέχρι την κωδικοποίηση των νόμων που αφορούν τη μετανάστευση. Οι άνω παρεμβάσεις διακατέχονταν από προσωρινότητα και αποσκοπούσαν κυρίως στην αποτροπή των μεταναστευτικών ροών, μέσω της καταστολής και των γραφειοκρατικών προϋποθέσεων με κριτήριο την αποδεδειγμένη και νόμιμη εργασία, βάζοντας εμπόδια στην κοινωνική ένταξη, με αποτέλεσμα χιλιάδες μετανάστες/τριες να ζουν σε καθεστώς «μόνιμης ημι-νομιμότητας» (Καψάλης, 2017).

Σε όλο αυτό το διάστημα όμως, το 2014 πραγματοποιείται για πρώτη φορά ρήξη με το εργασιοκεντρικό μοντέλο του θεσμικού πλαισίου από το 1998 (βλ. Σχήμα 3), ο οποίος αντικαθίσταται από την ψήφιση του νέου Κώδικα Μετανάστευσης (υπ. Μετανάστευσης και Ασύλου, 2023) και αναμένεται να ωθήσει χιλιάδες

μετανάστες/τριες σε συνθήκες «νομιμοποίησης μίας χρήσης»¹⁵. Αυτό έχει να κάνει με την προσωρινή και εποχική μετανάστευση από χώρες, όπως η Αίγυπτος και το Μπαγκλαντές, με τις οποίες η Ελλάδα έχει συνάψει διακρατικές συμφωνίες, ενώ ο μεταναστευτικός πληθυσμός που ζει χρόνια στη χώρα θα αναγκαστεί να ακολουθήσει το μονόδρομο της επισφαλειοποίησης, παρά της κοινωνικής ένταξης (Καψάλης, 2023). Γίνεται εμφανής, λοιπόν, η απραξία, η απουσία, δηλαδή, οργανωμένης κρατικής παρέμβασης ως συνειδητή πολιτική επιλογή (Χριστόπουλος, 2020).

Επιπρόσθετα, οι Μπάγκαβος & Κουραχάνης (2022) και Καψάλης (2023) αναλύουν την εργασιακή απορρύθμιση και επισφάλεια, την υποτίμηση των εργασιακών δικαιωμάτων μέσω της εργαλειοποίησης του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, για καθώς και τη συρρίκνωση της εργατικής προστασίας. Ειδικότερα, το εργόσημο πρόκειται για ένα μέτρο απορρύθμισης των ήδη ελαστικών εργασιακών σχέσεων, το οποίο από την περίοδο των μνημονίων ίσχυε για θέσεις εργασίας που κατά πλειοψηφία απασχολούνται μετανάστες/τριες (οικιακοί/ές βοηθοί, φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων, εργάτες γης, κ.ά) (Καψάλης, 2023). Ταυτόχρονα, η εργασιακή απασχόληση των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο καθίσταται δυσκολότερη, όπως αποδεικνύεται από έρευνα για την κινητικότητα και την απασχόληση των προσφύγων (Καψάλης, 2022)¹⁶.

Με την ψήφιση της Νέας Δημοκρατίας στην ελληνική κυβέρνηση το 2019, επήλθε και η αυστηροποίηση στην ήδη σκληρή διαχείριση του προσφυγικού και του πλαισίου αλληλεγγύης προς τους/τις πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/τριες (Μπαγκαβός & Κουραχάνης, 2022). Έπειτα, ήρθαν να προστεθούν και οι συνέπειες της πανδημίας που είχαν βαρύτερο αρνητικό αντίκτυπο στις ζωές των προσφύγων και των μεταναστών/τριών, λόγω των συνολικών πολιτικών διακρίσεων, της απαγόρευσης κυκλοφορίας, τον αποκλεισμό από την ιατρική φροντίδα και το στιγματισμό τους, με αποτέλεσμα σοβαρά προβλήματα υγείας μέχρι και αύξηση της θνησιμότητας, ιδίως των διαμενόντων στις υπερπληθείς κλειστές δομές, σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό (Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Κουραχάνης, Μακρίδου, 2020, Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, 2020, Amnesty International, 2023).

¹⁵ Διονέλλης, Μ. (26/09/2023). *Πίσω Σελίδες* (podcast). Συνέντευξη Απόστολος Καψάλης. Ανακτήθηκε στις 11/12/23 από <https://podcasters.spotify.com/pod/show/pisoselides/episodes/Talks-e29ppcp/a-aadbn2f>

¹⁶ Αυτή η έρευνα έχει χρηματοδοτηθεί από το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης (ΔΟΜ).

Στο πλαίσιο της πρώτης έρευνας πεδίου σε hot-spot, διαμορφώνεται η εικόνα ενός ακατάλληλου, επικίνδυνου για την υγεία, ακόμα και για την ίδια τη ζωή, κέντρου κράτησης, με ελλιπή υποδομή για την αξιοπρεπή στέγαση των αιτούντων ασύλου και ανυπαρξία κοινωνικών παροχών (Kourachanis, 2018a). Επιπλέον, μελέτη της ΑΔΕΔΥ, μέσα από το παράδειγμα της Λέσβου, επικεντρώνεται στο γεγονός της πλήρους έλλειψης κεντρικού σχεδιασμού και της ανεπάρκειας πόρων ως προς την διαχείριση της υποδοχής προσφύγων το καλοκαίρι του 2015 (Ψημίτης, κ.ά, 2017)

Αντίστοιχα, το 2017 διαμορφώνεται το ESTIA, πρόγραμμα στέγασης αιτούντων άσυλο σε διαμερίσματα, το οποίο δεν εξασφάλιζε την κοινωνική ένταξη των προσφύγων (Kourachanis, 2018b). Ο κίνδυνος επιβεβαιώθηκε με το κλείσιμο του προγράμματος, ή πιο σωστά με τη μείωση των θέσεων μόνο για ευάλωτα άτομα (υπ. Μετανάστευσης και Ασύλου, χ.χ). Παράλληλα στο ίδιο μοτίβο, ακολούθησε και το κλείσιμο της δομής φιλοξενίας αιτούντων άσυλο στον Ελαιώνα, μια δομή που βρισκόταν στον αστικό κλοιό της Αθήνας, και που για χάρη της ανάπλασης η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε το κλείσιμο της με σκοπό *«την αποσυμφόρηση της Αθήνας από τους πρόσφυγες και την επιστροφή του χώρου στους κατοίκους της»*, σύμφωνα με την κατάπτυση δήλωση του πρώην υπ. Μετανάστευσης και Ασύλου (2022).

Επί του συνόλου, τα κλειστά κέντρα κράτησης/ removal centres στα νησιά (Ioakimidis & Teloni, 2020), όπως η Λέσβος, ή Σάμος, κ.ά (Chalalet & Jones, 2015) με την κοινή συμφωνία Ε.Ε- Τουρκίας το 2016, τα αστυνομικά τμήματα ως άτυπα κέντρα κράτησης ατόμων χωρίς χαρτιά (Χριστόπουλος, 2020), τα κλειστά και αδιαπέραστα σύνορα (Teloni et al., 2021) οι ακατάλληλες και παραβιαστικές για τα δικαιώματα τους συνθήκες στις οποίες διαβιούν οι πρόσφυγες και αιτούντες ασύλου (Kourachanis, 2018a), η απόφαση για την κατάργηση του ΑΜΚΑ στους αιτούντες ασύλου το 2019 (Χριστόπουλος, 2020) και η ήδη περιορισμένη πρόσβαση στην υγειονομική περίθαλψη παρά μόνο σε έκτακτες ανάγκες (Cuadra, 2012)¹⁷ οι επαναπροωθήσεις/ παράνομες απελάσεις και επιχειρήσεις- σκούπα¹⁸ (Teloni & Mantanika, 2015), η βίαιη καταστολή εκ των αστυνομικών και λιμενικών οργάνων, με αποτέλεσμα τουλάχιστον την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέχρι την απειλή της ζωής και το θάνατο

¹⁷ Ποσοτική έρευνα σε 27 χώρες μέλη της Ε.Ε για την πρόσβαση των μεταναστών/τριών χωρίς χαρτιά στην υγεία.

¹⁸ Οι επιχειρήσεις Ξένιος Δίας του Δένδια και Mas Maiorium (ελεύθερη μτφ: Πατρίς- Ορησκεία- Οικογένεια) της Ε.Ε αποτέλεσαν μέτρα απώθησης και κράτησης μεταναστών την προηγούμενη δεκαετία.

(Τελώνη, 2010) δύνανται να περιγράψουν αυτό που χαρακτηρίζει η Τελώνη (2020) «Αντιμεταναστευτική πολιτική».

Αυτή η πολιτική διαμορφώνεται στο πλαίσιο της «Ευρώπης- Φρούριο», την πολιτική, δηλαδή, απώθησης, θωράκισης των συνόρων, απέλασης των «παράνομων», η οποία επιβεβαιώνεται σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο (Καμπαγιάννης, 2015, Χριστόπουλος, 2020). Συγκεκριμένα, το ναυάγιο της Πύλου, όπου 600 τουλάχιστον πρόσφυγες/ισσες και παιδιά πνίγονται και χάνονται στη θάλασσα τον Ιούνιο του 2023 (Refugee Legal Support, 2023) είναι αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής. Αντίστοιχα, οι απανθρακωμένοι πρόσφυγες στον Έβρο είχαν επαναπροωθηθεί από τις αρχές στις οποίες αναζητούσαν άσυλο, σύμφωνα με καταγγελίες των New York Times, καθιστώντας την Ελλάδα ως μια από τις πιο εχθρικές χώρες για τους/ις μετανάστες/τριες (Δεμέτης, 2023).

Παρομοίως, το νέο Σύμφωνο Μετανάστευσης της Ε.Ε δίνει έμφαση στην αποτροπή και ταυτόχρονα στον εγκλωβισμό των ανθρώπων που αναζητούν άσυλο, ενώ ανέχεται τις πρακτικές επαναπροώθησης που εφαρμόζονται από τις συνοριακές αρχές (Μπαγκαβός & Κουραχάνης, 2022). Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η Συνδιάσκεψη για το Μεταναστευτικό MED5 που έγινε στην Ελλάδα με μόνη ανησυχία να μην καταχραστεί το δικαίωμα παροχής ασύλου, αλλά και κοινή διάθεση των κυβερνήσεων να θωρακίσουν τα σύνορα και να αντιμετωπίσουν την πρόκληση του προσφυγικού στη βάση της λογικής να μη γίνει η Ευρώπη πόλος έλξης για τις Τρίτες Χώρες (Μιχαηλίδης, 2023).

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με την ανοχή στο ρατσιστικό λόγο και τις ρατσιστικές επιθέσεις συντελούν στην κανονικοποίηση του ρατσισμού (Dedotsi, et al, 2019), ενώ απειλούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως διαπιστώνεται στο επόμενο υποκεφάλαιο.

2.5 Ανθρώπινα Δικαιώματα: θυσία στο βωμό της κυριαρχίας και του κοινωνικού ελέγχου

Η περιγραφή της μεταναστευτικής πολιτικής στο προηγούμενο κεφάλαιο κάνει τον αναγνώστη/τρια να συμπεράνει την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όμως, ποια δικαιώματα είναι αυτά που απειλούνται και παραβιάζονται;

Από τη μία, το Συμβούλιο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του ΟΗΕ, έπειτα από τη σωρεία καταγγελιών ομολογεί την πιθανή παραβίαση των δικαιωμάτων, ιδιαίτερα στα διεθνή σύνορα (International Refugee Rights Association, 2021). Από την άλλη, η

στάση της ελληνικής κυβέρνησης επιμένει στη μη αποδοχή των καταγγελιών για τις επαναπροωθήσεις και περιορίζεται στη δημιουργία μηχανισμού υποβολής καταγγελιών για τις παραβιάσεις δικαιωμάτων των πολιτών τρίτων χωρών (βλ. υποσημείωση)¹⁹.

Σύμφωνα με την έκθεση της ΕΕΔΑ (2023^β) συμπεραίνεται ότι η σωρεία παραβιάσεων θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί συστηματικό και οργανωμένο φαινόμενο με τη συντονισμένη δράση των Αρχών. Επιπλέον, η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2023^β) καταλήγει ότι οι θάνατοι των προσφύγων στο ναυάγιο της Πύλου και στις φωτιές στον Έβρο θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί. Πλήθος διεθνών οργανώσεων και φορέων, συλλογικοτήτων και πρωτοβουλιών (όπως η Πρωτοβουλία Δικηγόρων και Νομικών για το ναυάγιο της Πύλου²⁰) αντιδρούν στην κυρίαρχη μεταναστευτική πολιτική. Ενώ, καταγγέλλουν τη συστηματική φαλκίδευση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των προσφύγων/ισσών και των μεταναστών/τριών και αποδεικνύουν τις βίαιες πρακτικές απώθησης και την εξευτελιστική συμπεριφορά προς τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό (Γιατροί χωρίς Σύνορα, 2023, Greek Council for Refugees, 2023; Human Rights Watch, 2022; Human Rights 360, 2020; International Refugee Rights Association, 2021; Mobile Info Team, 2019).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η τακτική των επαναπροωθήσεων συντελεί στην κατάφωρη παραβίαση της Σύμβασης της Γενεύης (Τσιάκαλος, 2016), καθώς παραβιάζονται μια σειρά άρθρων της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Ηνωμένα Έθνη, 1948), ακόμα και διατάξεις του Συντάγματος της Ελλάδας για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.

Ειδικότερα, η επαναπροώθηση απαγορεύεται ρητά από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (1984) και τη Σύμβαση της Γενεύης (1951). Ενώ, διασφαλίζεται η ίση και χωρίς διακρίσεις μεταχείριση από τη Σύμβαση της Γενεύης (1951) και την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Ηνωμένα Έθνη, 1948). Ακόμη, προστατεύονται μια σειρά από δικαιώματα, κατά τον ΟΗΕ και το Σύνταγμα της Ελλάδας, όπως το δικαίωμα αίτησης και παροχής ασύλου (Ηνωμένα Έθνη, 1948) και η κοινωνική προστασία, εργασία, εκπαίδευση, κ.ά.

¹⁹ Έντυπο Καταγγελίας <https://migration.gov.gr/fro-complaints-form/>

²⁰ Πρωτοβουλία Δικηγόρων και Νομικών για το ναυάγιο της Πύλου <https://justice4pylos.org/>

Χρειάζεται να είναι ξεκάθαρο ότι για όσο καιρό και να μείνουν οι πρόσφυγες/ισσες και οι μετανάστες/τριες στην χώρα, είναι απαραίτητη η τήρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά, στην υγεία, την εκπαίδευση και τη στέγη, ώστε να επιτευχθεί η «συμπερίληψη» (Χριστόπουλος, 2020). Ως εκ τούτου, τα δικαιώματα ισχύουν για κάθε ανθρώπινο ον, καθώς όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται και έχουν δικαιώματα, ανεξαρτήτως φύλου, φυλής, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, περιουσίας, γέννησης ή οποιαδήποτε άλλο χαρακτηριστικό (Ηνωμένα Έθνη, 1948).

Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επικυρώνεται και από άλλες διεθνείς συμβάσεις και διακηρύξεις, όπως η Χάρτα του ΟΗΕ (1945), η Ιδρυτική Διακήρυξη της Ουνέσκο το 1945 (Υπουργείο Εξωτερικών, χ.χ), Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση των Φυλετικών Διακρίσεων (1965).

Κεφάλαιο 3

Συνηγορία και Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία

Στα προηγούμενα κεφάλαια αναδείχθηκαν τα θέματα των κοινωνικών κινήματων και του αντιρατσιστικού κινήματος σε σχέση με τη μεταναστευτική πολιτική που διαμορφώνεται κυρίως στην Ελλάδα, καθώς οι συνέπειες των πολιτικών επιβαρύνουν τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό. Ως εκ τούτου, το τελευταίο κεφάλαιο, θα ολοκληρωθεί με την πρακτική των κοινωνικών λειτουργών αναφορικά με τη Συνηγορία και την Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία, που απορρέει ως αναγκαία για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγων και των μεταναστών/τριών. Επομένως, στο πρώτο σκέλος θα καταγραφούν οι ορισμοί και βασικές έννοιες της Συνηγορίας. Έπειτα, θα λάβουν χώρα οι προσεγγίσεις της Αντιρατσιστικής Κοινωνικής Εργασίας και η δράση των κοινωνικών λειτουργών στο αντιρατσιστικό κίνημα.

3.1 Συνηγορία και Κοινωνική Εργασία

Η πρώτη ιδέα για τη σύνδεση της συνηγορίας με την Κοινωνική Εργασία συναντάται στο 1937, όπου εκλαμβάνεται η Κοινωνική Εργασία υπό διαφορετικό πρίσμα πέρα από τα όρια της προσφοράς βοήθειας (Cox et. al., 2018). Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι η Κοινωνική Εργασία έχει τη δυνατότητα να προωθήσει την κοινωνική αλλαγή και να πρωτοστατήσει στα κοινωνικά κινήματα (Stotzer & Alvarez, 2009 in Cox et. al., 2018).

Στη βρετανική κοινωνική εργασία, η πρακτική της συνηγορίας εντοπίζεται στο Settlement movement, ήδη στα τέλη του 19ου αι. (Payne, 2022) και στο κίνημα των αμοιβαιοτήτων/ Mutual Aid movement (Dalrymble & Boylan, 2013). Η Συνηγορία θεωρητικά έχει αναπτυχθεί κατά τον 21ο αι. κυρίως στις ΗΠΑ και στη Βρετανία, ενώ συγκεκριμένα το cause/ policy advocacy κυριάρχησε ως ρεύμα στις ΗΠΑ (Payne, 2022).

Από τη δεκαετία του '70 η συνηγορία αναφέρεται ως όρος και ως πρακτική στην Κοινωνική Εργασία, όμως, μέχρι το 1980 οι πρακτικές της συνηγορίας και της ενδυνάμωσης δεν αποτελούσαν τον πυρήνα της Κοινωνικής Εργασίας. Παρόλα αυτά, τη δεκαετία 1980 σημειώνεται η σύνδεση της συνηγορίας με κινήματα ατόμων με προβλήματα ψυχικής υγείας και άλλες αναπηρίες, με στόχο τη διεκδίκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων (Brandon et al., 1995 στο Payne, 2022). Στη συνέχεια, τη δεκαετία του '90, η συνηγορία αναγνωρίστηκε ως βασική πτυχή της Κοινωνικής

Εργασίας από το Κεντρικό Συμβούλιο για την εκπαίδευση και την επιμόρφωση της Κοινωνικής Εργασίας και από το Σύνδεσμο των Κοινωνικών Λειτουργών στη Βρετανία, αποκτώντας θεμελιώδες ρόλο (Dalrymble & Boylan, 2013). Ακόμα, τη δεκαετία του '90- αρχές 2000 παρατηρείται στη διεθνή βιβλιογραφία, η διάσταση της προώθησης της αλλαγής, ως σημαντική αναφορά για την συνηγορία και συνεχίζεται ως σήμερα με την επίλυση των προβλημάτων, την ενδυνάμωση, την απελευθέρωση ως κύριες διαστάσεις της συνηγορίας (Dalrymble & Boylan, 2013) και την άσκηση επιρροής στις πολιτικές, πρακτικές και συμπεριφορές (Roebeling & Vries, 2011).

Η Συνηγορία επικεντρώνεται στον εντοπισμό και την εκπροσώπηση των συμφερόντων των ατόμων αναφορικά με τη βελτιωμένη πρόσβασή τους σε παροχές και δικαιώματα, αλλά και στην αλλαγή πολιτικών προς όφελος των ατόμων (Payne, 2022, Payne, 2021). Ταυτόχρονα ο ορισμός του Lee, προσθέτει την ανάγκη να ενδυναμωθεί η φωνή των ανθρώπων, προκειμένου να διεκδικούν τα δικαιώματά τους, αποσκοπώντας στην ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη και την κοινωνική συμπερίληψη (Dalrymble & Boylan, 2013).

Σχήμα 4. Κοινωνική Εργασία και Συνηγορία

Σημείωση 4: Αναδημοσίευση από το βιβλίο “*Effective Advocacy in Social Work*” των Dalrymble & Boylan, 2013, Figure 1.5, p.17. © Jane Dalrymble & Jane Boylan.

Σύμφωνα με τους Dalrymble & Boylan (2013) και Payne (2022) οι μορφές της συνηγορίας διακρίνονται σε:

α) συνηγορία υπέρ των περιπτώσεων και υπεράσπιση δικαιωμάτων του ατόμου ή ομάδας (Case or issue-based advocacy)

β) εστίαση στα αίτια των προβλημάτων και αλλαγές στο μακροεπίπεδο (Cause advocacy)

γ) αίτια της πολιτικής (Policy advocacy)

δ) συστημική συνηγορία (Systemic advocacy)

Αναφορικά με τον τελευταίο τύπο, η συστημική συνηγορία αναπτύσσεται στο πλαίσιο μιας πιο κριτικής προσέγγισης και εκφράζει την ανάπτυξη του κοινωνικού κινήματος υπέρ των συμφερόντων μιας ομάδας ανθρώπων (Dalrymple & Boylan, 2013 στο Payne, 2022) και την παροχή υπηρεσιών για την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων μιας ομάδας εξυπηρετούμενων (Payne, 2022).

3.2 Συνηγορία και το επάγγελμα της/του Κοινωνικής/ού Λειτουργού

Η συνηγορία αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της πρακτικής της Κοινωνικής Εργασίας, ενώ *«διαδραματίζει έναν ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο σε ό,τι κάνουν οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί»* (Payne, 2022, σ.592, Payne, 2021). Παρόλα αυτά, καταγράφεται μια δυσκολία των κοινωνικών λειτουργών ως προς την εφαρμογή της συνηγορίας στην πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας (Dalrymple & Boylan, 2013).

Η συνηγορία, λοιπόν, συνδέεται άρρηκτα με την υποστήριξη και την ενδυνάμωση, τη συμμετοχή των ατόμων στη λήψη αποφάσεων, καθώς και την ενεργοποίηση και την εκπαίδευση των ατόμων, ώστε να διεκδικήσουν το συμφέρον τους (Payne, 2021). Επιπλέον, η συνηγορία συμβάλλει στην ενίσχυση της συμμετοχής και την εμπλοκή των ατόμων (Dalrymple & Boylan, 2013), π.χ το να λάβουν μέρος σε μια διαδήλωση ή πορεία (Cox et. al., 2018).

Επομένως, μορφές συνηγορίας αποσκοπούν στην κοινωνική αλλαγή και την κοινωνική δικαιοσύνη (Payne, 2022). Ένας τρόπος αφορά την οργάνωση διαδηλώσεων, με σκοπό την άσκηση πίεσης στους έχοντες την εξουσία και την διεκδίκηση αλλαγής (Cox et. al., 2018).

Ως μορφή πρακτικής στην Κοινωνική Εργασία δύναται να αποτελέσει και ο ακτιβισμός, όπου οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί, μέσω της συλλογικής δράσης και της συμβολής πόρων (χρόνος, ενέργεια κ.ά.), δημιουργούν ένα ευνοϊκό πλαίσιο συμμετοχής των επαγγελματιών σε συνεργασία με τα ενδιαφερόμενα άτομα και μέλη της κοινότητας, ώστε να διεκδικήσουν την αλλαγή πολιτικών (Payne, 2021). Επιπλέον, μέσα από τον ακτιβισμό αντιστακώνται η κοινωνική δικαιοσύνη στην οποία αποσκοπεί η συνηγορία (Dalrymple & Boylan, 2013), καθώς δραστηριοποιείται στην ενημέρωση,

ανάδειξη των ζητημάτων και την διεκδίκηση αλλαγής είτε με «νόμιμες» και μη βίαιες δράσεις όπως η συλλογή υπογραφών, είτε ασκώντας πίεση με πιο διεκδικητικά μέσα, όπως η απεργία, το μποϊκοτάζ (Roebing & Vries, 2011). Αυτού του είδους η συνηγορία παραπέμπει στην συνηγορία των κατοίκων/ citizen advocacy μέσω της κοινοτικής δράσης, που καλλιεργήθηκε στα κινήματα στην Αμερική για την υπεράσπιση των ατόμων με αναπηρία (Butler et al., 1988; Pochin, 2002 in Cambridge & Williams, 2004) και μπορεί να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο συνηγορίας προσφύγων, καθώς διακυβεύεται το ρατσισμό, το σεξισμό και οποιαδήποτε άλλη καταπίεση (Cambridge & Williams, 2004).

Ο ρόλος της συνηγορίας σχετικά με τον προσφυγικό πληθυσμό ενέχει την κατανόηση της «ευαλωτότητας» (vulnerability) των προσφύγων, λόγω του νομικού, οικονομικού και κοινωνικού καθεστώτος (Cambridge & Williams, 2004). Έρευνα²¹ σε εργαζόμενα άτομα και σε εθελοντές/τριες που απασχολούνταν σε κοινότητα προσφύγων έδειξε ότι, κυρίως οι εθελοντές/τριες, παρέχουν περισσότερο ανεπίσημες μορφές συνηγορίας (citizen και volunteer advocacy), αναπτύσσοντας καμπάνιες διεκδίκησης δικαιωμάτων και σύνδεση με την πολιτική δράση, ενώ οι ίδιοι οι πρόσφυγες/ισσες ενθαρρύνονται να συμμετέχουν, πραγματοποιώντας ανεπίσημα διερμηνεία, μετάφραση και παροχή πληροφοριών σε άλλους πρόσφυγες (Cambridge & Williams, 2004).

Στο ελληνικό πλαίσιο, ο Ζαϊμάκης (2011) υποστηρίζει ότι ο/η κοινωνικός/ή λειτουργός περιορίζεται στη συνηγορία, κυρίως σε ατομικό επίπεδο και βάσει την περίπτωση, με σκοπό την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των εξυπηρετούμενων με ό,τι αυτό συνεπάγεται (σύνταξη εκθέσεων, κτλ), ενώ τίγεται και η δημόσια συνηγορία, η οποία προωθεί την εκπροσώπηση και υπεράσπιση των ατόμων σε νομικό, διοικητικό, θεσμικό πεδίο, με τη δυνατότητα διαμόρφωσης ομάδων.

Αναφορικά με τα δικαιώματα, ο/η κοινωνικός/ή λειτουργός απαιτείται, και δεοντολογικά, να υπερασπιστεί τα ανθρώπινα και κοινωνικά δικαιώματα και πρώτα απ' όλα να τα αφουγκραστεί (IFSW, 2014; IASSW, 2018; ΣΚΛΕ, 2015). Αυτό, συγκεκριμένα, προϋποθέτει την παροχή πληροφοριών και ενημέρωση στα ενδιαφερόμενα άτομα, την υπεράσπιση και την ενεργοποίηση των δικαιωμάτων που

²¹ Η έρευνα αφορά μελέτη περίπτωσης (case study) στην Αγγλία, με σκοπό τη διερεύνηση και την αξιολόγηση των πρακτικών συνηγορίας που χρησιμοποιούνταν.

ενδεχομένως παραβιάζονται ή παραμένουν αδρανή, την συνολική κοινωνική ανάπτυξη, μέσω της συνηγορίας προσηλυτισμένης στα δικαιώματα (Payne, 2021).

Ενδεικτική περίπτωση αποτελεί η οργάνωση «Κοινωνικοί Λειτουργοί Χωρίς Σύνορα» (Social Workers Without Borders)²² που πλαισιώθηκε από κοινωνικούς/ές λειτουργούς, οι οποίοι παρέχουν εκκεντρική σημασία στην έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης στην επαφή τους με προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό και αποσκοπούν όχι μόνο στην βελτίωση των παροχών, αλλά στο να ανταπαντήσουν στις πολιτικές αποκλεισμού των προσφύγων και των μεταναστών/τριών (Wroe et. al., 2020). Επιπλέον, το παράδειγμα των Κοινωνικών Ιατρείων (KI)/ Social Medical Clinic, ανέδειξε ανάμεσα σε άλλα και τη σχέση των κοινωνικών λειτουργών με τις «από τα κάτω» δομές/ grassroots welfare structures (Teloni & Adam, 2016; Teloni, 2017).

Επομένως, η ανάγκη για την επίτευξη αλλαγών στο μακρο-επίπεδο μέσω της συνηγορίας (cause advocacy) μαζί με τους πρόσφυγες και τους/τις μετανάστες/τριες (Τελώνη, 2020), έχει να κάνει με την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγων και την αντίσταση στις μεταναστευτικές πολιτικές εκ μέρους των κοινωνικών λειτουργών (Teloni et al., 2021).

Παραπάνω, επισημάνθηκε η ακτιβιστική και συλλογική δράση των κοινωνικών λειτουργών στους φορείς εργασίας τους και θα ακολουθήσει στη συνέχεια η δράση που διευρύνεται σε επαγγελματικούς ή άλλου είδους οργανισμούς και ομάδες (Payne, 2021).

3.3 Δράση Κοινωνικών Λειτουργών στα Κινήματα

Στην ελληνική περίπτωση, η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών στο κίνημα των πλατειών το 2011-2012 και σε άλλες πρωτοβουλίες σε συνδυασμό με την ανάγκη οργάνωσης είχε ως απόρροια τη δραστηριοποίηση του Δικτύου Δράσης Κοινωνικών λειτουργών (Greek SWAN) (Ioakimidis et al., 2014) στην Πάτρα το 2011 και στην Αθήνα το 2014, ενώ είχε ξεκινήσει ήδη από το 2008 με τη δημιουργία ιστοσελίδας (Teloni, 2017). Συγκεκριμένα, αφορά μια αυτο-οργανωμένη και χωρίς χρηματοδότηση συλλογικότητα (Teloni, 2017), η οποία υπερασπίζεται τα δικαιώματα

²² Δημιουργήθηκε το Μάρτιο του 2016 στην Αγγλία ως συλλογικότητα κοινωνικών λειτουργών που εργάστηκαν στα κέντρα φιλοξενίας προσφύγων στη Λέρο και στο Καλαί της Γαλλίας, γνωστό κι ως Ζούγκλα (Wroe, Larkin, Maglajlic, 2020). Βλέπε περισσότερο στο Wroe L, Larkin R, Maglajlic RA (2020). *Social Work with Refugees, Asylum Seekers and Migrants Theory and Skills for Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers, το 2^ο κεφάλαιο: Συνέντευξη με τον Lynn King (ιδρυτικό μέλος της οργάνωσης).

των μεταναστών/τριών και προσφύγων μέσα από την ανάρτηση ανακοινώσεων και άρθρων στο διαδίκτυο και τη συμμετοχή στις πρωτοβουλίες του αντιρατσιστικού κινήματος (Teloni & Mantanika, 2015), όπως τη συμμετοχή στο αντιρατσιστικό φεστιβάλ Αθήνας και σε αντιρατσιστικές διαδηλώσεις. Επιπλέον, αποτελεί μέρος του διεθνούς δικτύου, γι' αυτό πραγματοποιεί διεθνώς κινητοποιήσεις ενάντια στην Ευρώπη- φρούριο, ενώ στην Ελλάδα συνδέεται άμεσα με το αντιρατσιστικό κίνημα (Τελώνη, 2020).

Πολλοί/ές κοινωνικοί/ές λειτουργοί, μέλη του ελληνικού παραρτήματος Δικτύου δράσης ΚΑ, συμμετείχαν ενεργά και συνεισέφεραν κατά πλειοψηφία εθελοντικά τις υπηρεσίες τους στο πλαίσιο των ΚΙ (Αδάμ & Τελώνη, 2015, Teloni, 2017), ξεφεύγοντας από τα στενά όρια της γραφειοκρατίας, προωθώντας ριζοσπαστικές προσεγγίσεις της Κοινωνικής Εργασίας στη λογική της κινητοποίησης των εξυπηρετούμενων να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους (Teloni & Adam, 2016; Teloni, 2017). Σημαντικό εύρημα της εν λόγω έρευνας για τα ΚΙ αποτελεί το γεγονός ότι αρκετοί/ές κοινωνικοί/ές λειτουργοί συμμετείχαν στο κίνημα αλληλεγγύης των ΚΙ, διεκδικώντας δημόσια και δωρεάν υγεία για όλους και όλες (Teloni & Adam, 2016).

Οι Ιωακειμίδης και Τελώνη (2020) παρατηρούν ότι αναδύονται σημάδια ενός αντιρατσιστικού πυρήνα στην Κοινωνική Εργασία με δραστήριο ρόλο στο αντιρατσιστικό κίνημα αλληλεγγύης στους πρόσφυγες. Το Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών δεν θα μπορούσε παρά να έχει μια ισχυρή σχέση με το αντιρατσιστικό κίνημα (Teloni, 2017).

Ειδικότερα, αποσκοπεί στη συλλογική δράση των κοινωνικών λειτουργών, που τίθενται εμφανώς ενάντια στο ρατσισμό και το φασισμό, ενώ δεν περιορίζεται στην διαπολιτισμικότητα, καθώς κρίνεται αναγκαίο οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί να λάβουν δράση, απομονώνοντας εκείνους/ες που επιδεικνύουν ρατσιστικές συμπεριφορές και ιδέες, και αναπτύσσοντας την Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία υπερασπιζόμενοι/ές τα θύματα της ρατσιστικής βίας (Δίκτυο δράσης Κοινωνικών Λειτουργών, 2014)²³. Επιπρόσθετα, το Δίκτυο δράσης Κοινωνικών Λειτουργών συμμετέχει στις αντιρατσιστικές διαδηλώσεις, όπως η 18 Μάρτη 2023, Διεθνής ημέρα ενάντια στο ρατσισμό, ενώ εξέδωσε ανακοίνωση για τη συλλογή υπογραφών με αφορμή τη λήξη του προγράμματος στέγασης προσφύγ(ισσ)ών (Κίνηση απελάστε το ρατσισμό, 2023).

²³ Ανακοίνωση του Δικτύου Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών για την Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία σε συνθήκες εκφασισμού και κοινωνικής βίας <http://tinyurl.com/p29ag9j>

Ένας από τους βασικότερους στόχους είναι η επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης, ή όπως το θέτει η Teloni (2017:258) «*Ας προσπαθήσουμε να κάνουμε μια άλλη Κοινωνική Εργασία εφικτή*».

Το θεσμικό όργανο των κοινωνικών λειτουργών²⁴, ο Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας (ΣΚΛΕ) συμμετείχε σε αντιρατσιστικές κινητοποιήσεις, όπως στην Κρήτη, όπου μέλη του ΣΚΛΕ καλούσαν στη συγκέντρωση διαμαρτυρίας για το ναυάγιο της Πύλου (ΣΚΛΕ, 2023)²⁵. Ακόμα, φαίνεται να υπάρχει συμμετοχή ανά την επικράτεια των παραρτημάτων του ΣΚΛΕ στα αντιρατσιστικά φεστιβάλ, όπως στο Αντιρατσιστικό φεστιβάλ της Θεσσαλονίκης²⁶.

3.4 Η Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία ως μέθοδος πρακτικής ενάντια στο Ρατσισμό

Ριζοσπάστες/τριες κοινωνικού/ές λειτουργοί οραματίζονται μια Κοινωνική Εργασία με αντιρατσιστικό προσανατολισμό εδώ και δεκαετίες (Nayak & Williams, 2022). Όπως παρατηρούν οι Lavalette & Penketh (2014) η βιβλιογραφία σχετικά με την Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία είναι ελάχιστη. Παράλληλα, οι ερευνητικές μελέτες φαίνεται να διερευνούν το θέμα της Αντιρατσιστικής ΚΕ με έμφαση στην εκπαίδευση και την επιμόρφωση μέσω των αντιρατσιστικών προσεγγίσεων και πρακτικών (Singh, 2004; Singh, 2019; Tedam & Cane, 2022; Cane & Tedam, 2022).

Από τη μία, η ανάπτυξη της Αντιρατσιστικής Κοινωνικής Εργασίας προήλθε από την άνοδο των κοινωνικών κινημάτων και τους πολιτικούς αγώνες ενάντια σε κάθε μορφή ρατσιστικής καταπίεσης τις δεκαετίες '70 και '80 (Lavalette & Penketh, 2014; Singh, 2013). Από την άλλη, η αύξηση του ρατσισμού στις κοινωνικές σχέσεις σχετίζεται με τις αντιρατσιστικές πρωτοβουλίες που απέτυχαν (Dominelli, 2018). Δηλαδή, τη δεκαετία '80 και αρχές '90 πρωτοβουλίες κοινωνικών λειτουργών, που είχαν επιμορφωτικό χαρακτήρα, κατέληξαν να υποβαθμίζουν την αντιρατσιστική έννοια και να αντικαθίστανται από τις ιδέες του μεταμοντερνισμού, δίνοντας έμφαση στο ατομικό ιδεώδες και στα ατομικά δικαιώματα (Lavalette & Penketh, 2014). Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι οι εν λόγω πρακτικές δεν αποτέλεσαν σημαντική θεωρία για

²⁴ Ανεξάρτητο και αυτοδιοίκητο Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.)

²⁵ <https://www.skle.gr/index.php/el/perifereiaka-tmimata/pt-kritis/item/968-deltiou-typou-gia-to-tragiko-navagio-kai-tin-kataliksi-ton-synanthron-mas-stin-pylo>

²⁶ <https://antiratsistiki.gr/paidotopos-2/>

την εισαγωγή του ρατσισμού και του αντιρατσισμού ως αντικείμενα ενασχόλησης στην Κοινωνική Εργασία (Ferguson & Lavalette, 2014).

Παρόλα αυτά, τη δεκαετία του '80 εισέβαλε το κύμα του νεοφιλελευθερισμού, με αποτέλεσμα την ενίσχυση των ιδιωτικοποιήσεων και των περικοπών, διευρύνοντας τις ανισότητες, καθώς ο νεοφιλελευθερισμός δεν άφησε ανεπηρέαστη μόνο την οικονομία, αλλά και τις ίδιες τις ζωές και το επάγγελμα στην Κοινωνική Εργασία (Singh, 2013). Γι' αυτό συνεχίζει ο Singh (2013) χρειάζεται να ανακατασκευάσουμε μια νέα εκδοχή της Αντιρατσιστικής Κοινωνικής Εργασίας που μπορεί να ανταποκριθεί στις προκλήσεις του νεοφιλελευθερισμού και του ρατσισμού σύμφωνα με τα τωρινά δεδομένα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα μέτρα των κυβερνήσεων, που προκαλούν τον κοινωνικό αποκλεισμό των μειονοτήτων, των μεταναστών/τριών και των προσφύγων. Έτσι, η πάλη για τα δικαιώματα των προσφύγων/ισσών και των μεταναστών/τριών είναι κάτι περισσότερο από την υπεράσπιση της αυτονομίας του επαγγέλματος απέναντι στις μεταναστευτικές πολιτικές (Wroe, et. al., 2020).

Η αντιμετώπιση και η αντίσταση στο ρατσισμό αποτελεί βασικό μέρος της αντιρατσιστικής προσέγγισης (Dominelli, 2018). Η έννοια του αντιρατσισμού εμπεριέχει τη θεωρητική και πρακτική μορφή αμφισβήτησης των ρατσιστικών διαστάσεων και παράλληλα την προοπτική της αρμονικά καθολικής συμβίωσης (Trace, χ.χ)²⁷. Η Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία είναι μια πρακτική μέθοδος που ξεκινάει με αφετηρία τις φυλετικές κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες θεωρούν τα μαύρα άτομα κατώτερα, και αποσκοπεί στην εξάλειψη του ρατσισμού τόσο στο ίδιο το επάγγελμα όσο και στην κοινωνία (Dominelli, 2018). Έχει γίνει αναφορά στο ρατσισμό (βλ. Κεφάλαιο 2), επομένως θα δοθεί έμφαση στις αντιρατσιστικές πρακτικές που αναπτύσσονται στην Κοινωνική Εργασία σε σχέση με τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό.

Ένα σημαντικό στοιχείο αφορά τη σύγχρονη κατανόηση των ρατσιστικών τάσεων και τη δημιουργία grassroot πρωτοβουλιών για τη διεκδίκηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, κυρίως βασισμένων στη δράση πολιτών μέσα στην κοινότητα, όπου η συνεισφορά τους για την εξέλιξη της αντιρατσιστικής και αντικαταπιεστικής πρακτικής κρίνεται σπουδαία (Dominelli, 2018).

27

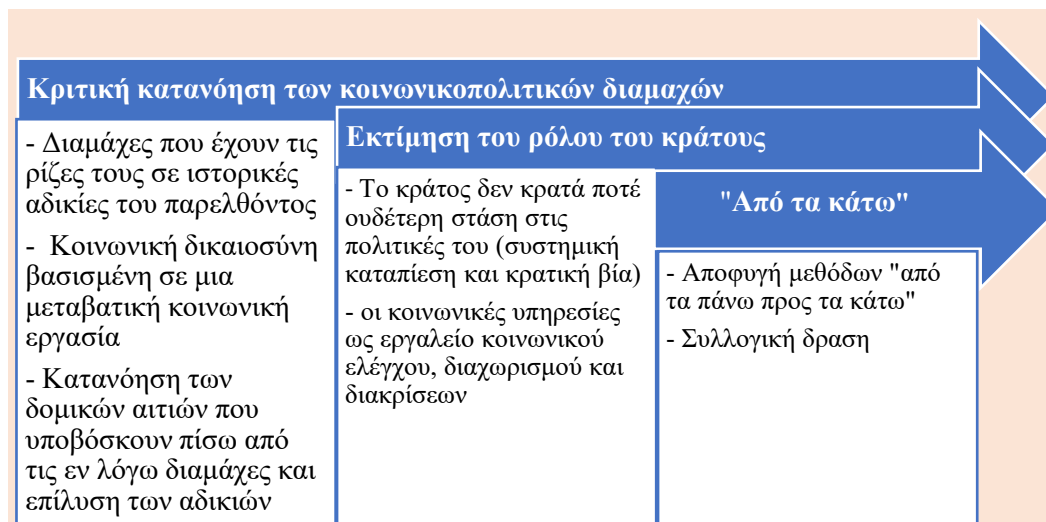
<https://traceprojectwiki.miraheze.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%A E %CF%83%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1>

Συγκεκριμένα, στην Αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία αποτελεί προϋπόθεση η αμφισβήτηση των «από τα πάνω» νεοφιλελεύθερων πρακτικών και η υιοθέτηση κριτικών προσεγγίσεων που ωθούν τον/την κοινωνικό/ή λειτουργό της πρώτης γραμμής να εστιάζει στον άνθρωπο (Τελώνη, 2020). Χρειάζεται, επομένως, να κατανοήσει τα προσωπικά ζητήματα των ατόμων, γνωρίζοντας τις δομικές αιτίες της ανισότητας, της καταπίεσης και του αποκλεισμού, κυρίως των προσφύγων και των μεταναστών/τριών, και να συνδέσει το προσωπικό με την πολιτική διάσταση, συμμετέχοντας μεν στα κινήματα, αναπτύσσοντας δε τον αντιρατσισμό στην εκπαίδευση των κοινωνικών λειτουργών (Teloni & Mantanika, 2015). Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, η Τελώνη (2020) αναφέρει ως παράδειγμα το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας στην Αθήνα, στο οποίο δημιουργήθηκε ομάδα αλληλεγγύης στους/στις πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/τριες με τη συμμετοχή φοιτητών/τριών και ακαδημαϊκών και την οργάνωση ημερίδων, εκδηλώσεων για το προσφυγικό.

Ως εκ τούτου, για την ανάκτηση του αντιρατσιστικού πρόσημου στην Κοινωνική Εργασία, ένα ουσιαστικό σημείο πρόκειται για τη δομική και πολιτική αποδόμηση της μετανάστευσης, αναγνωρίζοντας πρώτα απ' όλα ως αίτια τις πολεμικές συρράξεις και τα αποικιοκρατικά καθεστώτα που ωθούν χιλιάδες ανθρώπους να εγκαταλείψουν τις χώρες προέλευσής τους (Dedotsi, et al., 2019). Επιπλέον, η αντιρατσιστική δράση μπορεί να εμπεριέχει τη συλλογική δράση των κοινωνικών λειτουργών ενάντια στις αντιμεταναστευτικές πολιτικές, την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσω των κοινωνικών κινημάτων, των συνδικάτων, των ακαδημαϊκών και επαγγελματικών συνδέσμων (Dedotsi, et al., 2019).

Καταληκτικά, σύμφωνα με τους Ioakimidis & Teloni (2020) τα βασικά χαρακτηριστικά μιας Αντιρατσιστικής Κοινωνικής Εργασίας συνοψίζονται ως εξής:

Σχήμα 5. Τα χαρακτηριστικά της Αντιρατσιστικής ΚΕ

Έτσι από τη μια, τα κινήματα και συγκεκριμένα το αντιρατσιστικό κίνημα μπορεί να αποτελέσει ένα πεδίο έμπνευσης και συνεισφοράς προς την Κοινωνική Εργασία και ταυτόχρονα, από την άλλη πλευρά, η ίδια η Κοινωνική Εργασία, ως εφαρμοσμένη επιστήμη με τις ριζοσπαστικές τάσεις, τείνει «να συνεισφέρει μέσω της τεχνογνωσίας της στην κοινοτική δράση και ανάπτυξη κινήματων» (Τελώνη, 2012 στο Τελώνη, 2020) και να εφαρμόσει τις πρακτικές της αντιρατσιστικής κοινωνικής εργασίας (Τελώνη, 2020).

B. Ερευνητικό μέρος

Κεφάλαιο 4

Μεθοδολογικά στοιχεία

Στο δεύτερο μέρος της διπλωματικής εργασίας ακολουθούν δύο κεφάλαια σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας. Το παρόν κεφάλαιο εμπεριέχει το σκοπό και τη σπουδαιότητα της έρευνας, καθώς και τη μεθοδολογία που εφαρμόστηκε.

4.1 Σκοπός και σπουδαιότητα

Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση της ύπαρξης συνηγορίας στο αντιρατσιστικό κίνημα, η κατανόηση εις βάθος των μορφών συνηγορίας και η κατανόηση της σχέσης με την Κοινωνική Εργασία. Ο σκοπός της έρευνας καθορίστηκε και επηρεάστηκε από την επισκόπηση σε προηγούμενο ερευνητικό υλικό.

Συγκεκριμένα, η ανάδυση του αντιρατσιστικού κινήματος στα τέλη του 1970 συνέβαλε στην ανάπτυξη της ριζοσπαστικής Κοινωνικής Εργασίας, κι ως εκ τούτου στην εμφάνιση κριτικών ερευνητών/ critical researchers (Singh, 2004). Έτσι, λαμβάνουν χώρα κυρίως ποιοτικές έρευνες, οι οποίες με μια κριτική σκοπιά αναδεικνύουν και προωθούν τους χειραφετητικούς στόχους της αντιρατσιστικής Κοινωνικής Εργασίας (Singh, 2004). Επιπλέον, οι έρευνες, που είχαν ως αντικείμενο διερεύνησης τις εμπειρίες των εργαζομένων από την επαφή τους με τον προσφυγικό πληθυσμό (Guhan & Liebling, 2011; Robinson, 2014) καταλήγουν κυρίως στον επιμορφωτικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα που ενέχει η αντιρατσιστική Κοινωνική Εργασία στα εργαζόμενα άτομα (Tadam & Cane, 2022; Cane & Tadam, 2022). Ειδικά, η δράση του αντιρατσιστικού κινήματος στην Ελλάδα φαίνεται να έχει στοιχεία συνηγορίας και πιθανά υπάρχουν συνδέσεις της δράσης του με τον ρόλο και τις πρακτικές των κοινωνικών λειτουργών στο πεδίο.

Η παρούσα έρευνα αφορά μια ποιοτική διερεύνηση δύο διαστάσεων που στοχεύουν στην:

α) εμβάθυνση και μελέτη των δράσεων του αντιρατσιστικού κινήματος κατά την υπεράσπιση των προσφύγων/ισσών, μεταναστών/τριών

β) αποσαφήνιση της συμβολής της Κοινωνικής Εργασίας και του ρόλου των κοινωνικών λειτουργών στο πλαίσιο του αντιρατσιστικού κινήματος.

Ως εκ τούτου, ο σκοπός χρειάζεται να είναι άμεσα συνυφασμένος με τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία είναι τα εξής:

- Το αντιρατσιστικό κίνημα συνηγορεί για τα δικαιώματα των προσφύγων και μεταναστών/τριών;

- Με ποιον τρόπο εκφράζει την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγ(ισσ)ων και μεταναστ(ρι)ών;
- Ποια είναι η σχέση του αντιρατσιστικού κινήματος με την Κοινωνική Εργασία και τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς;
- Με ποιον τρόπο υλοποιείται η σύνδεση των κοινωνικών λειτουργών με το αντιρατσιστικό κίνημα;

4.2 Μεθοδολογική προσέγγιση

Πραγματοποιήθηκε η ποιοτική έρευνα, καθώς αποσκοπεί «στον εντοπισμό, την περιγραφή και την ερμηνεία του φαινομένου», ενώ εστιάζει στην ανάδειξη του λόγου των συμμετεχόντων/ουσών και την κατανόηση του μελετώμενου ζητήματος και του πλαισίου που εντάσσεται (Καλλινικάκη, 2010). Αξίζει να σημειωθεί πως η ποιοτική έρευνα επικαλείται την υποκειμενικότητα, η οποία όμως δεν αποτελεί εμπόδιο (Ισαρη & Πουρκός, 2015), καθώς η στάση του/της ερευνητή/τριας δεν μπορεί να είναι ουδέτερη και αντικειμενική, μιας και χρειάζεται να αναδειχθεί η ερμηνεία του κοινωνικού κόσμου (Mason, 2011).

Επίσης, ο Τσιώλης (2014, σ. 45) επηρεασμένος από τη Mason και τους Snape και Spencer, επιχειρεί να ορίσει την ποιοτική έρευνα, η οποία αφορά «ένα ευρύ πεδίο ερευνητικών εγχειρημάτων που αποσκοπούν με αυστηρό, συστηματικό, μεθοδολογικά τεκμηριωμένο τρόπο να περιγράψουν και να κατανοήσουν σε βάθος την κοινωνική πραγματικότητα». Χρειάζεται να επισημανθεί ότι η επιλογή της ποιοτικής έρευνας άπτεται στο διαθέσιμο χρόνο και πόρους, καθώς και στην έμφαση κυρίως στην κατανόηση του ζητήματος και λιγότερο στη γενικευσιμότητα (Strauss & Corbin, 1998a στο Τσιώλης, 2014).

Ως εκ τούτου, η αξιοποίηση της ποιοτικής έρευνας ως προσέγγιση για τη διερεύνηση των δράσεων του αντιρατσιστικού κινήματος και την κατανόηση της σχέσης με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς κρίνεται κατάλληλη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός, ότι έχει προηγηθεί ποσοτική έρευνα στο πλαίσιο της Κοινωνικής Εργασίας σε σχέση με το αντιρατσιστικό κίνημα (Teloni, et. al., 2021) και οι συγγραφείς της εν λόγω έρευνας επισημαίνουν την περαιτέρω διερεύνηση των τρόπων, που οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί συναλλάσσονται με το αντιρατσιστικό κίνημα.

4.3 Μέθοδοι συλλογής/παραγωγής δεδομένων

Όσον αφορά στις μεθόδους συλλογής, ή παραγωγής δεδομένων (Mason, 2009 στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015), επιχειρήθηκε μια συνδυαστική χρήση μεθόδων, η συμμετοχική παρατήρηση και η ημιδομημένη συνέντευξη. Αρχικά, η συμμετοχική παρατήρηση συνιστά μια τεχνική ποιοτικής έρευνας κατά την οποία προωθείται η συμμετοχή και η φυσική παρουσία στο πεδίο (Καλλινικάκη, 2010), με στόχο την άμεση εμπλοκή και την ανάπτυξη σχέσεων (Ιωσηφίδης, 2017). Ευρύτερα, σκοπός της συμμετοχικής παρατήρησης καθορίζεται η κατανόηση του υπό μελέτη φαινομένου, *«όπως ακριβώς βιώνεται και ερμηνεύεται από τους ανθρώπους που το δημιουργούν»* (Hammersley, 1992 στο Καλλινικάκη, 2010, σ.38). Ο Ιωσηφίδης (2017) παραθέτει συνοπτικά τη διαδικασία της συμμετοχικής παρατήρησης, ξεκινώντας αρχικά από την επιλογή του ερευνητικού προβλήματος- θέματος και του πεδίου, στη συνέχεια ακολουθεί η πρόσβαση και η ανάπτυξη σχέσεων στο πεδίο, τέλος, η συλλογή και καταγραφή των δεδομένων και η ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων (Jorgensen, 1989 et al. στο Ιωσηφίδης, 2017).

Μέσα από την παρατήρηση υπάρχουν πολλά σημαντικά σημεία που αφορούν το αντιρατσιστικό κίνημα, αλλά αποτελούν την αφετηρία στη μακρά πορεία της κατανόησης και δεν παρέχουν μια σαφή εικόνα, παρά μόνο κάποια ψήγματα, γι' αυτό απαιτείται η περαιτέρω εμβάθυνση μέσω των ημιδομημένων συνεντεύξεων.

Η **ημιδομημένη συνέντευξη** αφορά μια συνδιαλλαγή μεταξύ του ερευνητή/τριας και του συνεντευξιζόμενου ατόμου, που θα εμπλουτίσει την συνέντευξη με πληροφορίες και στοιχεία, απαραίτητα για τη διεξαγωγή της έρευνας (Τσιώλης, 2018). Επιπλέον, απαραίτητο για τη διαδικασία κρίθηκε η δημιουργία οδηγού συνέντευξης (βλ. Παράρτημα), ο οποίος αποτελείται από πέντε θεματικούς άξονες, άμεσα συνυφασμένους με τα ερευνητικά ερωτήματα.

Συγκεκριμένα, οι ερωτήσεις αφορούσαν τη δομή και τη δράση της συλλογικότητας. Επίσης, αναφαίρετη πτυχή της συνέντευξης αποτελούσε η διερεύνηση των συμμαχιών και της συνεργασίας με άλλες συλλογικότητες, φορείς, σωματεία, κοινότητες. Κομμάτι αυτού ήταν η καταγραφή κοινών δράσεων με κοινωνικούς/ές λειτουργούς, καθώς και η διερεύνηση εμπειριών και απόψεων για τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς.

Ως εκ τούτου, υλοποιήθηκαν 10 συνεντεύξεις σε άτομα- μέλη αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων, που επιλέχθηκαν βάσει των παρακάτω κριτηρίων (βλ. Κεφάλαιο 4.4).

4.4 Δειγματοληψία και κριτήρια

Δεδομένου ότι η σκόπιμη δειγματοληψία ως δειγματοληπτική στρατηγική εστιάζει στις περιπτώσεις που είναι πλούσιες σε πληροφορία και εξυπηρετούν τους σκοπούς της έρευνας (Patton, 2002 στο Τσιώλης, 2014), ήταν απαραίτητο ένα δείγμα συγκεκριμένων ανθρώπων που θεωρούνται οι καλύτεροι για να συμμετέχουν στην έρευνα (French, 1993 στο Singh, 2004). Βάσει των παραπάνω θα παρατεθούν στη συνέχεια ο πληθυσμός και τα κριτήρια επιλογής του δείγματος της έρευνας (Τσιώλης, 2014).

Πρώτα απ' όλα, παρατηρήθηκε ότι αντιρατσιστικές πρωτοβουλίες και ομάδες έχουν διαχρονικά κινητοποιηθεί για την οργάνωση δράσεων με αντιρατσιστικό χαρακτήρα και παράλληλα αποσκοπώντας στην προστασία των δικαιωμάτων προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών. Πιο συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψη το βιβλιογραφικό υλικό (Teloni et al., 2015; Oikonomakis, 2018; Dedotsi et al., 2019), άτυπες συζητήσεις και πληροφορίες από key informants (Ιωσηφίδης, 2017), καμπάνιες, όπως η κοινή δήλωση «Ανοίξτε τα νησιά- όχι άλλοι/ες νεκροί/ές από το κρύο» (<https://opentheislands.wordpress.com/2017/10/11/list-of-solidarity-groups-and-organisations-signing-on-to-the-joint-statement/>) και την κοινή ανακοίνωση της Πανελλαδικής Δικτύωσης Αντιρατσιστικών και Αλληλέγγυων Συλλογικοτήτων (https://www.facebook.com/AntiraAllGr/photos/a.981467075204240/1959051514112453/?locale=el_GR) έχει διαμορφωθεί ένας κατάλογος που περιλαμβάνονται κυρίως αντιρατσιστικές οργανώσεις και πρωτοβουλίες.

Ειδικότερα, η ερευνήτρια λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω κατέγραψε 68 αντιρατσιστικές ομάδες/πρωτοβουλίες με κυρίως άτυπο και μη θεσμικό χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον πληροφοριοδότη (key-informant), μέλος αντιρατσιστικής συλλογικότητας στην Αθήνα και μετανάστης, εντάσσονται στο αντιρατσιστικό κίνημα οι κοινότητες προσφύγων και μεταναστών²⁸ και οργανώσεις μεταναστών. Επιλέχθηκαν, επομένως, κριτήρια δειγματοληψίας (βλ. Πίνακα 3), δηλαδή περιπτώσεις που συμμετέχουν στο αντιρατσιστικό κίνημα, έχουν διαχρονική και ενεργό δράση στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, πρόκειται για ακτιβιστές/τριες και αλληλέγγυα άτομα που δεν εργάζονται στο πλαίσιο μη κυβερνητικών οργανώσεων, από κυρίως μαζικές οργανώσεις που λειτουργούν με συλλογικές διαδικασίες και δεν

²⁸ Λ.χ. Πακιστανική Κοινότητα Ελλάδος “Η Ενότητα”, Αφγανική Κοινότητα Μεταναστών & Προσφύγων, Κοινότητα Μπανγκλαντές, KASAPI Hellas - Ένωση Φιλιπινέζων Εργατών, Αφρικανικό Δίκτυο στην Ελλάδα, Οργάνωση Ενωμένων Γυναικών Αφρικής

έχουν φιланθρωπικό χαρακτήρα. Τέλος, επιχειρήθηκε η εύρεση του δείγματος στην Αθήνα, Πάτρα, Κομοτηνή και Ηράκλειο Κρήτης, εξαιτίας των σχολών Κοινωνικής Εργασίας, που εγκαθίστανται σε αυτές τις περιοχές, και παρουσίας, επομένως, φοιτητών/τριών και κοινωνικών λειτουργών στις εν λόγω περιοχές.

Πίνακας 2. Κριτήρια Δειγματοληψίας

Κριτήρια Δειγματοληψίας	
Δράση	Διαχρονικότητα, ενεργή δράση, συμμετοχή στο αντιρατσιστικό κίνημα
Δρώντες	Ακτιβιστές/τριες, αλληλέγγυα άτομα σε grassroot πρωτοβουλίες, όχι εργαζόμενα σε ΜΚΟ και πλαίσια που υφίστανται εργασιακές σχέσεις και αμοιβή ή εθελοντική εργασία
Δομή- λειτουργία	Συλλογική λήψη αποφάσεων μέσα από συλλογικές διαδικασίες, π.χ γενική συνέλευση
Μέγεθος	Μαζική συμμετοχή, μαζικός αριθμός συμμετεχόντων, πιο μεγάλες αντιρατσιστικές οργανώσεις
Τοπικότητα/ γεωγραφικά κριτήρια	Ελλάδα: Αθήνα, Κομοτηνή, Πάτρα και Ηράκλειο Κρήτης λόγω των σχολών Κοινωνικής Εργασίας
Χαρακτηριστικά	Να μην έχουν φιλανθρωπικό χαρακτήρα, αλλά κυρίως άτυπο, μη θεσμικό χαρακτήρα
Πληροφορία	Περιπτώσεις με ποικιλία πληροφοριών

4.5 Ανάλυση δεδομένων

Η ανάλυση αφορά μια «δραστηριότητα που περιλαμβάνει όλες τις διαδικασίες νοηματοδότησης, κατηγοριοποίησης και θεωρητικοποίησης του ποιοτικού υλικού, με στόχο την απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα και την κατανόηση των φαινομένων, διαδικασιών και δράσεων» (Ιωσηφίδης, 2008). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη (2017), προτάσσονται:

- ο περιορισμός των δεδομένων και επιλογή των απαραίτητων πληροφοριών
- η παρουσίαση δεδομένων, για την καλύτερη κατανόηση και προβολή των ευρημάτων (π.χ πίνακες, σχήματα, κατάλογος κ.ά.)
- ο έλεγχος και απόδοση νοήματος στα δεδομένα, δηλαδή η ερμηνεία των στοιχείων και η συσχέτιση τους με τα ερευνητικά ερωτήματα και το σκοπό της έρευνας

Πιο συγκεκριμένα, για την ερευνητική διαδικασία επιλέχθηκε η θεματική ανάλυση. Αφού προηγήθηκε η μετατροπή των συνεντεύξεων σε κείμενο μέσω της απομαγνητοφώνησης, ακολούθησε η αρχική κωδικοποίηση, η τμηματοποίηση/κατηγοριοποίηση, δηλαδή, του ποιοτικού υλικού σε μικρότερες ενότητες (Ιωσηφίδης, 2008), η οποία βασίστηκε στους θεματικούς άξονες που ορίστηκαν στον οδηγό συνέντευξης (Σταμοβλάσης & Βαϊοπούλου, 2021). Δεδομένου ότι η ανάλυση αποτελεί μια κυκλική (προσοχή-συλλογή-σκέψη) και αναδραστική (ευελιξία) διαδικασία, λαμβάνεται υπόψη και οι αναπροσαρμογές που προέκυψαν και η συνεχής ανάδραση ακόμα και μετά το πέρας της συλλογής δεδομένων (Ιωσηφίδης, 2008).

Χρειάζεται να ληφθούν υπόψη διαδικασίες που κρίνονται απαραίτητες για τη διαδικασία της ανάλυσης, η οποία εν τέλει αποσκοπεί στην ερμηνεία, την απόδοση και την παραγωγή νοήματος (Σταμοβλάσης & Βαϊοπούλου, 2021):

- Αφαιρετική διαδικασία ως προς την ομαδοποίηση των κωδικών
- Εύρεση σχέσεων μεταξύ των κωδικών
- Πρότυπα και τάσεις (λ.χ ομοιότητες- διαφορές)
- Μέτρηση- Ποσοτικοποίηση
- Αντιθέσεις- συγκρίσεις
- Υπαγωγή του μερικού στο γενικό

Παρόλο που πρόκειται για ποιοτική έρευνα, αξιοποιήθηκαν ποσοτικοί προσδιοριστές για την αποτελεσματικότερη ανάδειξη των ευρημάτων, την ερμηνεία τους σε ένα πιο γενικό πλαίσιο, μέσα ακόμα και από τη σύγκριση μεταξύ των κατηγοριών πολλές φορές, ή την εύρεση άλλου είδους σχέσης. Βασικό, όμως, εργαλείο στην θεματική ανάλυση αποτέλεσε η αφαιρετική διαδικασία και αντίληψη, λόγω της πληθώρας πληροφοριών που προέκυψαν από τη συλλογή δεδομένων (Σταμοβλάσης & Βαϊοπούλου, 2021).

4.6 Διεξαγωγή της έρευνας

Το πρώτο στάδιο της έρευνας ξεκίνησε με την αρχική παρατήρηση στο πεδίο και την ανάγνωση βιβλιογραφίας σχετικά με τον ερευνητικό σχεδιασμό. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού προηγήθηκε η συμμετοχή στο Αντιρατσιστικό φεστιβάλ και στην Αντιρατσιστική γιορτή στην Αθήνα, στις διαδηλώσεις-διαμαρτυρίες για το ναυάγιο της Πύλου και για τους/τις απανθρακωμένους/ες πρόσφυγ(ισσ)ες στο δάσος της Δαδιάς.

Έπειτα, πραγματοποιήθηκε επικοινωνία με 20 υποψήφιες συλλογικότητες μέσω email, στέλνοντας τις απαραίτητες πληροφορίες για την έρευνα. Αυτή η διαδικασία διήρκησε 3 εβδομάδες, συμπεριλαμβανομένης και της δια ζώσης επικοινωνίας με τις συλλογικότητες. Συγκεκριμένα, χρειάστηκε η εξ επαφής επικοινωνία στις συνελεύσεις των συλλογικοτήτων και γνωστοποίηση του ερευνητικού θέματος. Εν τέλει, κάποιες συλλογικότητες αποδέχτηκαν την πρόταση συμμετοχής, ενώ κάποιες άλλες δεν συμμετείχαν. Μέρος των μη συμμετεχόντων αποτέλεσε και κομμάτι που δέχτηκε τη συμμετοχή στην έρευνα, αλλά λόγω χρόνου δεν έγινε κατορθωτό.

Στη συνέχεια, αφού εξασφαλίστηκε η συναίνεση των ατόμων-μελών των συλλογικοτήτων, πραγματοποιήθηκε η αποστολή μέσω email ή η παράδοση του εντύπου ενημέρωσης και συγκατάθεσης (βλ. Παράρτημα). Πράγματι, από το σύνολο των συνεντευξιζόμενων υπήρχε πλήρης συναίνεση και συνεργασία, εμπνέοντας ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Στο τέλος κάθε συνέντευξης, υπήρχε χρόνος για την παράθεση συμπληρωματικών πληροφοριών που ενδεχομένως θα ήθελαν να μοιραστούν.

Η συνολική διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν από τις 11 Νοεμβρίου 2023 έως τις 21 Δεκεμβρίου 2023. Αξίζει να σημειωθεί πως σε όλη τη διαδικασία και ιδιαίτερα την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, η διατήρηση του ημερολογίου αποτέλεσε οργανικό μέρος της έρευνας. Επιπλέον, οι δύο συνεντεύξεις έγιναν διαδικτυακά μέσω skype, άλλες δύο πραγματοποιήθηκαν δια ζώσης στην Πάτρα και οι υπόλοιπες δια ζώσης στην Αθήνα.

Χρειάζεται να επισημανθεί το γεγονός των αλλαγών που έλαβαν χώρα στις ερωτήσεις κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων στο πλαίσιο της διερεύνησης της σχέσης της αντιρατσιστικής συλλογικότητας με την Κοινωνική Εργασία. Ειδικότερα, η ερώτηση *«Η Κοινωνική Εργασία θεωρητικά προτάσσει την κοινωνική δικαιοσύνη και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσω της δράσης στην κοινότητα, με σκοπό την κοινωνική αλλαγή. Πώς θεωρείτε ότι σχετίζεται με το αντιρατσιστικό κίνημα;»* αντικαταστάθηκε από μια πιο ανοιχτή *«Πώς αξιολογείτε το ρόλο των κοινωνικών λειτουργιών;»*. Τούτο προέκυψε από την διστακτικότητα που παρατηρήθηκε κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ώστε να ανταποκριθούν με σαφήνεια οι ερωτώμενοι/ες και από την επαναξιολόγηση της ερευνήτριας και της επιβλέπουσας.

Τέλος, ακολούθησε η διαδικασία της απομαγνητοφώνησης, η οποία μέσω της επανάληψης της ανάγνωσης των δεδομένων συνέβαλε στην καλύτερη κατανόηση τους, ώστε να διεξαχθεί έπειτα η ανάλυση.

4.7 Δεοντολογία, αξιοπιστία και εγκυρότητα

Σύμφωνα με την Banks (2015) ο όρος «κώδικας δεοντολογίας» συμπεριλαμβάνει την πλειοψηφία των ποικίλων κωδικών συμπεριφοράς. Αξίζει να αναφερθεί πως η έννοια της δεοντολογίας έχει να κάνει με στάσεις, δικαιώματα και καθήκοντα για την ανθρώπινη ευημερία (Banks, 2015). Ταυτόχρονα, η δεοντολογία βασίζεται στην έννοια της ηθικής που αναφέρεται *«σε ένα σύστημα κανόνων συμπεριφοράς, που περιλαμβάνει την ορθότητα, την καταλληλότητα και την επάρκεια-αιτιότητα»* (Καλλινικάκη, 2010, σ. 102). Σύμφωνα με το άρθρο 113 του Ν. 4488/2017, θεσπίζεται ο **Κώδικας Δεοντολογίας Κοινωνικών Λειτουργών** στην Ελλάδα (ΣΚΛΕ, 2017). Συγκεκριμένα, όσον αφορά στο πλαίσιο της έρευνας, ορίζεται η πρόληψη για τις πιθανές συνέπειες στην ανθρώπινη ζωή, εθελοντική συμμετοχή στην έρευνα, προστασία συμμετεχόντων από οποιαδήποτε αρνητική συνέπεια, εμπιστευτικότητα και προστασία δεδομένων.

Επιπροσθέτως, η **Διεθνής Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών** (IFSW, 2018) επικύρωσε την Παγκόσμια Δήλωση Κοινωνικής Εργασίας Ηθικών Αρχών, όπου ανάμεσα σε άλλα προτάσσονται ο σεβασμός στην εμπιστευτικότητα και την ιδιωτική ζωή, καθώς και η ηθική χρήση της τεχνολογίας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Παρομοίως, αναδεικνύονται ως ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στην ποιοτική έρευνα η αξιοπιστία και εγκυρότητα, η ανωνυμία και εμπιστευτικότητα, η ενήμερη συγκατάθεση των συμμετεχόντων, η ελεύθερη και εθελοντική συμμετοχή, η μη πρόκληση βλάβης και η προστασία των δεδομένων και συμπερασμάτων (Καλλινικάκη, 2010, Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Τέλος, λαμβάνονται υπόψη οι αρχές μέσα από τα άρθρα που παραθέτει η **Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της έρευνας** (ΕΗΔΕ, 2021) του Παντείου Πανεπιστημίου, όσο και ο **Κώδικας Ηθικής και Δεοντολογίας της έρευνας** του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (Π.Α.Δ.Α).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, συντάχθηκε το έντυπο ενημέρωσης και συγκατάθεσης για τα συνεντευξιαζόμενα άτομα, με έμφαση στην επεξήγηση της ερευνητικής διαδικασίας, την γνωστοποίηση του σκοπού της έρευνας και των

δικαιωμάτων τους, καθώς και στην προστασία των προσωπικών δεδομένων. Η έντυπη ενημέρωση των συμμετεχόντων/ουσών δε σημαίνει ότι δεν ειπώθηκαν εκ μέρους της ερευνήτριας και προφορικά το αντικείμενο της έρευνας, ο σκοπός, η προστασία των προσωπικών δεδομένων και η μαγνητοφώνηση της συνέντευξης. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και έπειτα κατά την καταγραφή τους τηρήθηκαν οι κανόνες δεοντολογίας, όπως ορίζουν οι προαναφερόμενες επιτροπές και οι ομοσπονδίες των κοινωνικών λειτουργών. Σε κάθε συνέντευξη γινόταν σαφές ότι έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν να μην απαντήσουν αν δεν το επιθυμούν, καθώς και το δικαίωμα να διακόψουν τη διαδικασία.

Έμφαση δόθηκε στο γεγονός της προστασίας των προσωπικών δεδομένων μέσω της ανωνυμίας τους και την κωδικοποίηση της συνέντευξης τους. Συγκεκριμένα, στη λήξη της διαδικασίας της συνέντευξης, οι συνομιλητές/τριες κωδικοποιούσαν τη συνέντευξη που έδωσαν με το γράμμα Σ (όπου Σ= συνέντευξη) και έναν αριθμό που επέλεξαν τα ίδια τα άτομα. Ακόμα, ενημερώνονταν ότι η πρόσβαση στα δεδομένα γίνεται μόνο από την ερευνήτρια, καθώς τα εν λόγω δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς λόγους και θα καταστραφούν σε διάστημα 6 μηνών.

Ως εκ τούτου, η ανωνυμία, η εχεμύθεια, η προφορική και παράλληλα η γραπτή ενημέρωση και συγκατάθεση, η μη πρόκληση βλάβης, καθώς και η προστασία των δεδομένων συνιστούν την ενίσχυση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας.

4.8 Περιορισμοί της έρευνας

Ο παράγοντας των πόρων και ειδικότερα του χρόνου κατέχει τη βασική θέση ως προς τους περιορισμούς της έρευνας. Τον Οκτώβριο του 2023 επιχειρήθηκε η πρώτη επαφή με τις περισσότερες αντιρατσιστικές συλλογικότητες, ενώ με κάποιες είχε προηγηθεί ήδη άτυπη επαφή. Αν υπολογιστεί το γεγονός ότι μεσολάβησε εύλογο διάστημα μέχρι την έναρξη των συνεντεύξεων, γίνεται κατανοητό ότι σημειώθηκε δυσκολία αναφορικά με την εύρεση και επικοινωνία με κάποιες συλλογικότητες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι άλλες δεν ανταποκρίθηκαν άμεσα.

Επιπρόσθετα, στην αρχή του ερευνητικού σχεδιασμού, τέθηκε το δείγμα των 15 συνεντεύξεων, ενώ τελικά υλοποιήθηκαν 10. Ακόμα και για την ολοκλήρωση των δέκα συνεντεύξεων δεν θα ήταν εφικτές, χωρίς τις άτυπες συζητήσεις και τη διαζώσης επικοινωνία με τις συλλογικότητες, πχ στις συνελεύσεις τους, ή στις διαδηλώσεις. Παρά το γεγονός ότι η εν λόγω διαδικασία συνέβαλε συνολικά στη διπλωματική

εργασία, δεν μπορεί να μην ληφθεί υπόψη η περιοριστική διάσταση της αφιέρωσης αρκετών ωρών.

Επίσης, στα κριτήρια δειγματοληψίας συμπεριλαμβάνονται και συγκεκριμένες περιοχές, δηλαδή Αθήνα, Πάτρα, Κομοτηνή και Ηράκλειο (Κρήτη). Στην πραγματικότητα, υπήρξε επικοινωνία με μέλος από συλλογικότητα στην περιοχή του Ηρακλείου, το οποίο όμως δεν συμμετείχε στην έρευνα. Αντίστοιχα, ακολούθησε επικοινωνία με άλλη συλλογικότητα στα Χανιά, η οποία αρνήθηκε τη συμμετοχή της στην έρευνα. Επομένως, στο δείγμα δεν συμπεριλαμβάνεται δείγμα από την Κρήτη. Τέλος, το δείγμα από την Κομοτηνή αφορά μια συλλογικότητα η οποία δεν θεωρείται αμιγώς αντιρατσιστική, λόγω της αδυναμίας εύρεσης αντιρατσιστικής οργάνωσης.

Κεφάλαιο 5

Ανάλυση δεδομένων και Συμπεράσματα

Στα προηγούμενα κεφάλαια διατυπώθηκε το θεωρητικό υπόβαθρο βάσει του οποίου διεξήχθη έπειτα η έρευνα. Επιπλέον, το Κεφάλαιο 4 ξεκίνησε με τα βασικά στοιχεία που εισάγουν τον/την αναγνώστη/τρια στο ερευνητικό θέμα και διαδικασία. Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα ερευνητικά δεδομένα καταχωρημένα με άξονα τα ερευνητικά ερωτήματα, αξιοποιώντας τη μορφή σχημάτων και πινάκων.

5.1 Προφίλ συλλογικότητας του αντιρατσιστικού κινήματος

Πρώτα απ' όλα παρατίθενται βασικά στοιχεία των συνεντευξιαζόμενων αναφορικά με το φύλο και τον τόπο έδρας της συλλογικότητας (βλ. Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Βασικά στοιχεία

Συνεντευξιαζόμενο άτομο	Φύλο- Τοποθεσία
Σ02	άνδρας- Αθήνα
Σ07	άνδρας- Αθήνα
Σ13	άνδρας-Κομοτηνή
Σ15	γυναίκα- Αθήνα
Σ17	άνδρας- Πάτρα
Σ18	άνδρας- Πάτρα
Σ21	γυναίκα- Αθήνα
Σ27	άνδρας- Αθήνα
Σ55	γυναίκα- Αθήνα
Σ58	γυναίκα- Αθήνα

5.1.1 Δομικά χαρακτηριστικά και λειτουργία.

Για να γίνει κατανοητό αν το αντιρατσιστικό κίνημα συνηγορεί για τα δικαιώματα των προσφυγ(ισσ)ών και των μεταναστ(ρι)ών χρειάζεται πρωτίστως η διαλεύκανση της δομής και λειτουργίας των αντιρατσιστικών συλλογικότητας. Πολλά συνεντευξιαζόμενα άτομα κάνουν λόγο για αυτοοργανωμένους και αυτοδιαχειριζόμενους χώρους που λειτουργούν με συλλογικές διαδικασίες. Συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι/ες στο πλαίσιο της δομής της συλλογικότητας επεσήμαιναν ότι πέρα από το «σταθερό» άξονα, τον «πυρήνα» της συλλογικότητας, υπάρχουν και άτομα που την πλαισιώνουν και διατηρούν πιο αραιή σχέση με τη συλλογικότητα, δηλαδή αποτελούν την «περιφέρεια» της συλλογικότητας. Σε

γενικότερο πλαίσιο οι συμμετέχοντες/ουσες στη συνέλευση λαμβάνονται ως μέλη, όπως ορίζει μέλος συλλογικότητας στην Αθήνα (Σ15):

«Μέλη του (συλλογικότητα) είναι όλα τα άτομα στη συνέλευση του (συλλογικότητα), η οποία είναι ανοιχτή»

Το σύνολο των συνεντευξιαζόμενων αναδεικνύει ως κεντρικό όργανο τη συνέλευση, όπου μέσω αυτής αλληλεπιδρούν και λαμβάνουν αποφάσεις. Με άλλα λόγια, κάνουν λόγο για διαδικασίες ανοιχτές και αμεσοδημοκρατικές, όπως διατυπώθηκε στο Κεφάλαιο 1 ως διαδικασία συζήτησης και λήψης αποφάσεων. Συγκεκριμένα μέλος συλλογικότητας από την Πάτρα (Σ18) επεξηγεί τη συλλογική διαδικασία που ακολουθούν:

«συγκεντρωνόμαστε, συζητάμε, αποφασίζουμε πώς θα δράσουμε, ενημερωνόμαστε μεταξύ μας και από τη συμμετοχή μας στο ευρύτερο- όχι μόνο αντιρατσιστικό- κοινωνικό και εργατικό κίνημα, τι γνωρίζει ο καθένας. Και αποφασίζουμε τι δράσεις, τι ενέργειες θα κάνουμε»

Σε πολλές περιπτώσεις, τοποθετείται με έμφαση η διάκριση μεταξύ της συλλογικότητας σε αντίθεση με μια φιλανθρωπική οργάνωση ή μη κυβερνητική οργάνωση, κυρίως στον τομέα της ιεραρχίας και των τρόπων λειτουργίας. Στο Κεφάλαιο 1 υπογραμμίστηκε η διαφορά των κοινωνικών κινήσεων με τις φιλανθρωπικές, εθελοντικές και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μέλος συλλογικότητας στην Αθήνα (Σ55):

«Σε οποιαδήποτε οργάνωση, φιλανθρωπικό ίδρυμα κτλ, υπάρχουν ιεραρχικές σχέσεις, υπάρχει το αφεντικό και μετά οι εργαζόμενοι και μετά οι εθελοντές. Εδώ δεν υπάρχει αυτό, όλες οι αποφάσεις λαμβάνονται από οριζόντιες διαδικασίες»

Παρόλα αυτά, ένα μέλος συλλογικότητας (Σ02) προσθέτει το γεγονός διεξαγωγής εκλογών πανελλαδικά, με σκοπό την εκλογή του/της προέδρου και του διοικητικού συμβουλίου, διατηρώντας τη λειτουργία τους με βάση τη συνέλευση.

Αναφορικά με το ιδεολογικό πλαίσιο, η πλειοψηφία των ερωτώμενων αναφέρουν την αλληλεγγύη και την ισοτιμία ως θεμελιώδεις αρχές με βασικό αρωγό τον αναρχικό χώρο και το χώρο της αριστεράς, χρησιμοποιώντας ως άξονα τον αντιρατσισμό, τον αντιφασισμό και τον αντισεξισμό. Ιδιαίτερα στα Κεφάλαια 2 και 3 εντοπίζεται η έννοια της αλληλεγγύης ως κινητήριο δύναμη του αντιρατσιστικού κινήματος και κοινωνικών λειτουργιών κυρίως προς τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό.

Τα περισσότερα άτομα παρατηρούν πως η συμμετοχή διακυμαίνεται ανάλογα την επικαιρότητα και την πολιτική περίοδο, όπως αναφέρθηκε και στο Κεφάλαιο 1 σχετικά με τις ευκαιρίες που αποδυναμώνουν ή ενισχύουν το κίνημα, αλλά και τα κριτήρια της συλλογικής δράσης. Για παράδειγμα, έπειτα από συμβάντα, όπως το ναυάγιο της Πύλου, παρατηρείται η μαζικοποίηση της συμμετοχής των μελών και άλλων ατόμων στο αντιρατσιστικό κίνημα και στις δράσεις των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων. Για παράδειγμα, το μέλος Σ21 πιστεύει ότι:

«εξαρτάται και από την χρονική περίοδο δηλαδή και από τις γενικότερες οικονομικοπολιτικές εξελίξεις...ιδιαίτερα μετά την (αντιρατσιστική) γιορτή, που υπάρχει αυτός ο ενθουσιασμός για το (συλλογικότητα), είναι πιο έντονη η συμμετοχή του κόσμου»

Συνοπτικά, όμως, πρόκειται για μια ρευστή διαδικασία, όπου υπάρχουν κάποια σταθερά μέλη, αλλά ανάλογα την κατάσταση παρατηρείται μαζικότητα ή όχι. Σύμφωνα με μέλος εξίσου στην Αθήνα (Σ58):

« Αυτό είναι μια αδυναμία, δεν είναι μαζικές, δε λειτουργούν σε μόνιμη βάση μαζικά. Μαζικοποιούνται και απομαζικοποιούνται, ανάλογα με τις περιστάσεις»

Συνεπώς, οι αντιρατσιστικές συλλογικότητες έχουν καταφέρει σε όλο το βίο τους να λειτουργούν με συλλογικές διαδικασίες, αξιοποιώντας το σύνολο των συμμετεχόντων και των ευκαιριών, με σκοπό να ανθίσει η αυτοοργάνωση και η δημοκρατία «από τα κάτω», όπως έλεγε το σύνθημα των διεθνιστικών κοινωνικών κινημάτων (βλ. Κεφάλαιο 1). Αποτελούν παράδειγμα απόδειξης της αυτοοργανωμένης διαχείρισης των αναγκών και των συμφερόντων των πολλών σε αντίθεση με τις κυρίαρχες ιδέες που καλλιεργούν την καταπίεση και την εκμετάλλευση των πολλών για τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης, λειτουργώντας αντιδημοκρατικά.

5.1.2 Ρεπερτόρια Δράσης.

Τα ρεπερτόρια δράσης, δηλαδή οι μορφές συλλογικής δράσης και οι τρόποι διαμαρτυρίας (βλ. Κεφάλαιο 1), θα παρουσιαστούν στον παρακάτω πίνακα, όπως τεκμηριώθηκαν από τα συνεντευξιαζόμενα μέλη του αντιρατσιστικού κινήματος.

Πίνακας 4: Ρεπερτόρια Δράσης

Ρεπερτόρια δράσης	
Απάντηση στις ρατσιστικές επιθέσεις και την κυρίαρχη μεταναστευτική πολιτική 5 στα 10 (Σ02, Σ07, Σ13, Σ17, Σ58)	«συνέχεια κατεβαίνει στο δρόμο, αν γίνει κάτι ρατσιστικό, κατεβαίνει και πάμε και εμείς» (Σ07)
Εκμάθηση ελληνικών 4 στα 10 (Σ07, Σ17, Σ21, Σ55)	«μια ξένη γλώσσα ήρθα εδώ να μαθαίνω και να δώσω εξετάσεις και να παίρνω πιστοποιητικό» (Σ07)
Μετάφραση- διερμηνεία 3 στα 10 (Σ02, Σ07, Σ58)	«μεταφράζουμε το υλικό για να μπορούν να καταλαβαίνουν» (Σ58)
Διαδήλωση- Κινητοποίηση 10 στα 10	«Η πιο εμβληματική ήταν, πέρα από αυτή με την Μανωλάδα, κάποιες πορείες που έχουμε φέρει πρόσφυγες από τα καμψ, που δεν είναι καμψ, από τους καταυλισμούς τους ιδιότυπους, να καταφέρουν να διαδηλώσουν μέσα στην πόλη» (Σ18)
Παρέμβαση και διαμαρτυρία σε κρατικές υπηρεσίες, στα καμψ 6 στα 10 (Σ13, Σ15, Σ17, Σ27, Σ55, Σ58)	«επισκέψεις που έχουμε κάνει σε δομές φιλοξενίας..σε καμψ» (Σ15) «καθημερινές επισκέψεις στην ασφάλεια που γίνονταν συλλήψεις, προσαγωγές, να προσπαθούμε να τούς βγάλουμε έξω» (Σ17)
Νομική υποστήριξη 5 στα 10 (Σ02, Σ07, Σ13, Σ17, Σ55)	«στέλνουμε όσο πιο άμεσα μπορούμε δικηγόρους στα κέντρα κράτησης στον Έβρο πριν προλάβουν να τους επαναπροωθήσουν» (Σ13)
Προπαγάνδα 5 στα 10 (Σ13, Σ15, Σ21, Σ27, Σ55)	«βγάζουμε τα κείμενα τις αφίσες και οτιδήποτε έχει να κάνει με την πολιτική δουλειά» (Σ13)
Ενημέρωση- Συζήτηση 6 στα 10 (Σ02, Σ13, Σ17, Σ21, Σ27, Σ58)	«το σπουδαιότερο κομμάτι είναι ότι ανοίξαμε έναν δρόμο και επισκέπτονται το (συλλογικότητα) σχολεία, γυμνάσια, λύκεια και τμήματα από το Πανεπιστήμιο στα πλαίσια της εκπαιδευτικής τους διαδικασίας, όταν έχουν ένα θέμα για τον εθελοντισμό, την προσφυγιά, τα ανθρώπινα δικαιώματα και έρχονταν εδώ τάξεις ολόκληρες... και γινόταν μια συζήτηση» (Σ17)
Κατάληψη 1 στα 10 (Σ13)	«Μετά είχαμε κάνει μαζί με άλλες συλλογικότητες στον αντινομάρχη, στις νομαρχίες μια μικρή κατάληψη συμβολική» (Σ13)
Φιλοξενία 1 στα 10 (Σ13)	«έχουμε βοηθήσει και έχουμε φιλοξενήσει μετανάστες» (Σ13)
Συλλογή τροφίμων και ειδών πρώτης ανάγκης 6 στα 10 (Σ13, Σ15, Σ17, Σ21, Σ27, Σ55)	«Είχαμε φτιάξει ένα δίκτυο ανθρώπων καταρχήν κάναμε ένα μαζικό κάλεσμα.. ανά δύο εβδομάδες δίναμε πράγματα και μαζεύαμε» (Σ21)
Περιφρούρηση δράσεων 2 στα 10 (Σ13, Σ21)	«Υπήρχε περιφρούρηση κάθε Κυριακή που κάναν τα παιδιά (μεταναστών/τριών) μάθημα» (Σ21)
Εκδήλωση- Φεστιβάλ και καμπάνιες με αντιρατσιστικό περιεχόμενο	«Έχει γίνει μια μεγάλη καμπάνια για τα pushbacks, η οποία στεγάζεται εδώ

8 στα 10 (Σ13, Σ15, Σ17, Σ18, Σ21, Σ27, Σ55, Σ58)	συμμετέχει κάποιος κόσμος. Είχε γίνει και εκδήλωση για τα pushbacks» (Σ55)
Υγειονομική φροντίδα 1 στα 10 (Σ15)	«ιατρική φροντίδα.. στη ψυχολογική υποστήριξη» (Σ15)
Εποπτεία και εκτίμηση αναγκών, λήψη κοινωνικών ιστορικών 2 στα 10 (Σ15, Σ17)	«Τώρα στο κομμάτι το ιατρικό, μάλλον το κομμάτι το ψυχιατρικό και της ψυχολογικής υποστήριξης υπάρχει η εποπτεία, δηλαδή που συζητούνται τα περιστατικά» (Σ15)

Κάποιες συλλογικότητες φαίνεται να θεωρούν την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ως ενδυναμωτική διαδικασία στην αντιμετώπιση ρατσιστικών περιστατικών στην καθημερινότητα, αλλά και το ρατσιστικό νομικό πλαίσιο, με σκοπό να μπορούν έπειτα οι μετανάστ(ρι)ες και πρόσφυγ(ισσ)ες να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Μέσω της υποστήριξης της συλλογικότητας, όντας μέλος το Σ07 αναφέρει τη δημιουργία αυτοσχέδιου χώρου, όπου το ίδιο πλέον διδάσκει ελληνικά σε ομοεθνείς του, το οποίο τον γεμίζει με θετικά συναισθήματα και νιώθει ικανοποιημένος:

«Το άνοιξα εγώ, τούς έλεγα άμα θέλεις θα σας κάνω εγώ. Και έρχεται και μαθαίνει, όντως έχει ενδιαφέρον αυτό που κάνω και τα παιδιά όντως έχουν όρεξη για να μαθαίνουν. 6 μαθήματα και γνωρίζουν γράμματα και μπορούν να διαβάζουν, μπορούν να γράφουν»

Στο πλαίσιο των αντιρατσιστικών δράσεων φαίνεται ότι η διοργάνωση και η συμμετοχή στα αντιρατσιστικά φεστιβάλ αποτελεί ορόσημο στη δράση των συλλογικοτήτων. Στο Κεφάλαιο 1 διατυπώνεται ο ορισμός του αντιρατσιστικού φεστιβάλ και στη συνέχεια δημιουργήθηκε ένας πίνακας με τα αντιρατσιστικά φεστιβάλ του 2023 (βλ. Κεφάλαιο 2) τα οποία έχουν ως κεντρικό σύνθημα την αλληλεγγύη. Πράγματι, όπως διαπιστώθηκε και μέσω της συμμετοχικής παρατήρησης, αποτελεί έναν κοινό τόπο αναφοράς του αντιρατσιστικού κινήματος, όπου συντελείται «μοίρασμα» εμπειριών και απόψεων, που αποφέρει την ενίσχυση της συλλογικής δύναμης. Χαρακτηριστικά, μέλος στην Κομοτηνή (Σ13) αναφέρει:

«Είχαμε κάνει και ένα αντιρατσιστικό- αντιφασιστικό φεστιβάλ στην περιοχή εκεί πέρα, ένα διήμερο που πήγε καλά. Είχαν έρθει άνθρωποι από τη γειτονιά να δουν τις προβολές που κάναμε, την πορεία, τη συναυλία, μέχρι εκεί»

Αξίζει να αναφερθεί ότι, λόγω των πυρκαγιών στον Έβρο το καλοκαίρι του 2023, δημιουργήθηκε μια ψευδής προπαγάνδα ότι οι πρόσφυγες είναι εμπρηστές, όπως εξιστορεί το μέλος Σ13 από την Κομοτηνή. Όπως, διατυπώθηκε και στο βιβλιογραφικό μέρος, η μεταναστευτική πολιτική όχι μόνο λειτουργεί παραβιαστικά στα δικαιώματα των προσφύγ(ισσ)ων και των μεταναστ(ρι)ών, αλλά και ενισχύει τη δράση των

ακροδεξιών φωνών κατά του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού και συνολικά του αντιρατσιστικού κινήματος.

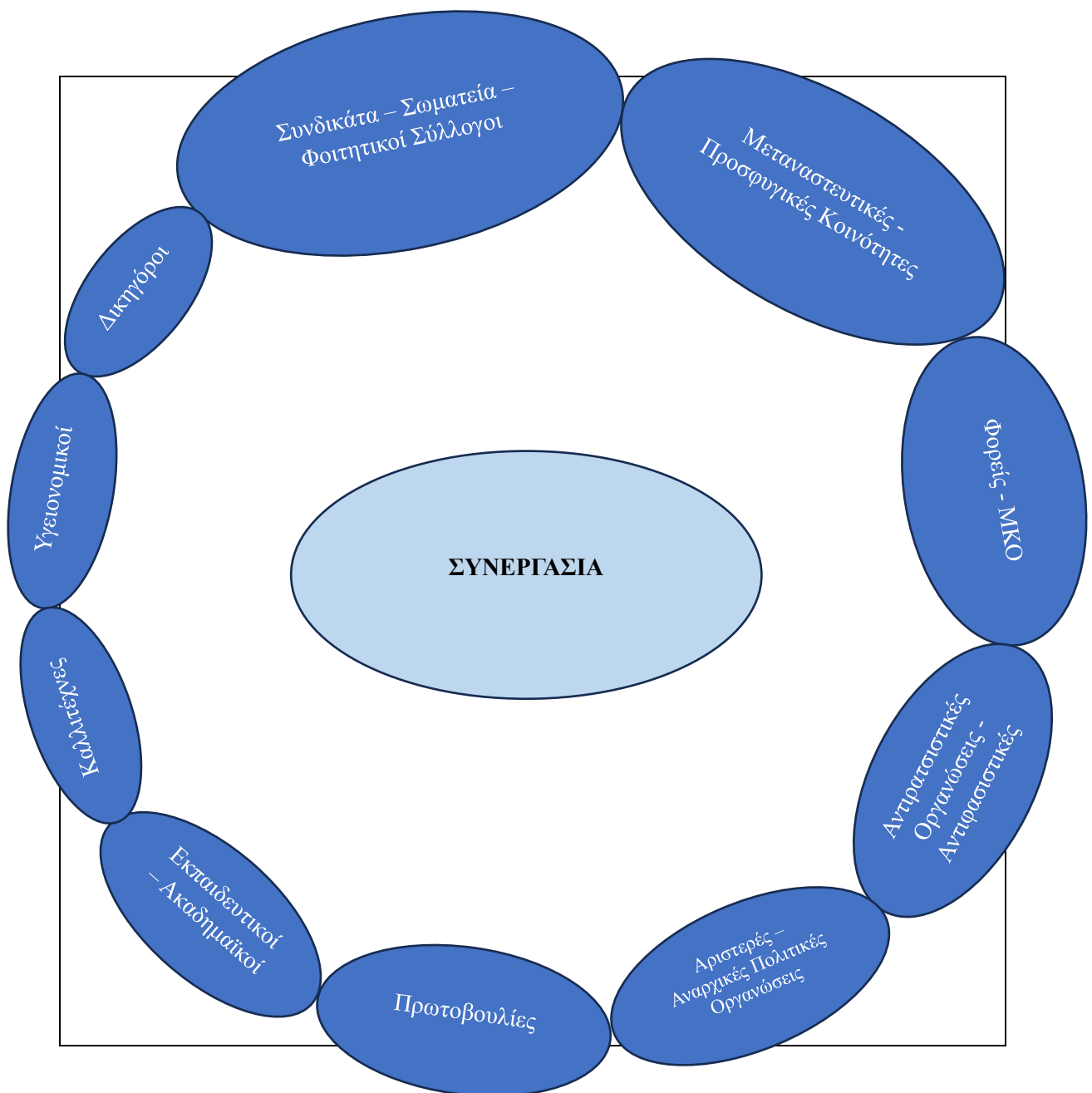
Στα χαρακτηριστικά των κοινωνικών κινήμάτων (βλ. Κεφάλαιο 1) επισημάνθηκε το γεγονός ότι τα κινήματα δεν είναι αποκομμένα από τους θεσμούς. Έτσι, μία συλλογικότητα ανέφερε ότι έχει αξιοποιήσει τη δικαστική οδό, σε συνδυασμό όμως με την κινηματική τους δράση, στην περίπτωση των εγκλωβισμένων προσφύγων στα υπόγεια των караβιών. Ειδικότερα, το Σ17 στην Πάτρα αναφέρει:

«Όταν έβγαλε το Solomon για τα πλοία-φυλακές, με τις μυστικές επαναπροωθήσεις και γι' αυτό το ζήτημα έχουμε κάνει μηνυτήρια αναφορά ως (συλλογικότητα).»

Σε αντίθεση με περιπτώσεις συλλογικοτήτων που πραγματοποιούν κατά κύριο λόγο υλική υποστήριξη στους/στις πρόσφυγ(ισσ)ες και μετανάστ(ρι)ες παρατηρείται ότι άλλες συλλογικότητες ρίχνουν το κέντρο βάρους περισσότερο στην προσπάθεια κινητοποίησης των ίδιων των προσφύγων, με σκοπό τη διεκδίκηση νομιμοποίησης, στέγης, πρόσβασης στις δημόσιες δομές, ελεύθερης μετακίνησης. Στο Κεφάλαιο 2 αναφέρθηκε ότι ήδη από τη δεκαετία του '90 σημειώθηκαν διαμαρτυρίες Αλβανών μεταναστών/τριών στην Ελλάδα και γενικότερα βγήκαν στην πρώτη γραμμή για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, χρειάζεται να επισημανθεί το γεγονός ότι όλες οι συλλογικότητες συνεργάζονται και με άλλους φορείς και συλλογικότητες, αναπτύσσοντας κοινή δράση. Συνοπτικά, αναφέρονται στο παρακάτω σχήμα με κυκλική διάταξη, όπου το μέγεθος των κύκλων υποδηλώνει τη συχνότητα των αναφορών από τα συνεντευξιαζόμενα άτομα.

Σχήμα 6. Συνεργασία με άλλες συλλογικότητες

5.2 Συνηγορία

Το βασικό ερώτημα είναι αν το αντιρατσιστικό κίνημα συνηγορεί για τα δικαιώματα των προσφύγων/ισσών και των μεταναστών/τριών. Σύμφωνα με τον ορισμό της έννοιας της συνηγορίας και τους στόχους της (βλ. Κεφάλαιο 3) αναζητούνται στα δεδομένα, τα στοιχεία που έχουν να κάνουν με τον εντοπισμό και την εκπροσώπηση των συμφερόντων των ατόμων, την υπεράσπιση δικαιωμάτων, την κοινωνική αλλαγή και την ενδυνάμωση.

5.2.1 Εντοπισμός και εκπροσώπηση συμφερόντων.

Σύμφωνα με τον Σ02 η συλλογικότητα δημιουργήθηκε για τον σκοπό της εκπροσώπησης των εργαζομένων μεταναστών/τριών που ζουν στη χώρα. Ως επί το πλείστον, βασική διαδικασία αποτέλεσε η καταγραφή επιθέσεων σε μετανάστες/τριες (π.χ. ημερολόγιο, καταγγελία στο Δίκτυο Καταγραφής ρατσιστικής βίας, καταγγελία στην Αστυνομία, δημόσια ανακοίνωση). Αυτή η διαδικασία καταγγελίας ενισχύθηκε με τη συνοδεία από αντιρατσιστές/τριες σε δημόσιους φορείς και υπηρεσίες (π.χ. Αστυνομία, υπ. Εργασία, νοσοκομεία), αλλά και με την νομική υποστήριξη, όπως περιγράφει μέλος στην Αθήνα (Σ55):

«Τρέξαμε να μαζέψουμε χαρτούρα δεξιά και αριστερά, από το αφεντικό του, που δούλευε εδώ παρακάτω. Έχουμε μια βεβαίωση σπουδών σα να λέμε, ότι το άτομο αυτό φοιτά εδώ και χρόνια στο σχολείο μας είναι ένας πολύ καλός μαθητής για λόγους ένταξης πρέπει να είναι εκτός φυλακής, συμμετέχει στο θέατρο, δίνουμε το προφίλ του μαθητή και αυτό μπορεί να βοηθήσει τον εκάστοτε δικηγόρο»

Επιπλέον, η καταγραφή των φερόμενων προβλημάτων και εκτίμηση αναγκών (π.χ. στέγαση, ΑΜΚΑ, εκμάθηση ελληνικών) συνέβαλε στον εντοπισμό και την εκπροσώπηση των συμφερόντων των ατόμων, σε συνδυασμό με την ενημέρωση για τη μεταναστευτική πολιτική και τις νομικές διαδικασίες. Στο πλαίσιο εκτίμησης των αναγκών, μόνο 2 συλλογικότητες αναφέρουν τη διεξαγωγή κοινωνικού ιστορικού, ενώ η μία κάνει λόγο για την υλοποίηση εποπτείας των περιστατικών.

Παράλληλα, κάποιες συλλογικότητες δρουν και στο επίπεδο της συμβουλευτικής (Σ15) είτε στο πεδίο της συλλογικότητας, είτε μέσω παρεμβάσεων (π.χ. σε δομές φιλοξενίας προσφύγων, καμπ, σχολεία, κοινότητα). Κι άλλες επιχειρούν να ανταποκριθούν στα αιτήματα των προσφύγων/ισσών και πιέζουν, ώστε να δοθούν θεσμικές ή και άτυπες λύσεις, π.χ. για το ζήτημα των προσφύγων που διέμεναν σε αυτοσχέδιους καταυλισμούς στο λιμάνι της Πάτρας, τη λειτουργία σχολείου για τα παιδιά των μεταναστών/τριών, τη δημιουργία επιτροπής προσφύγων/ισσών στο καμπ του Ελαιώνα.

Ακόμα, οι περισσότερες συλλογικότητες κάνουν λόγο για το στόχο που έχουν οι δράσεις τους ως προς την ορατότητα (διαδηλώσεις σε πλατείες, εκδηλώσεις, διαμαρτυρίες, Διεθνής ημέρα ενάντια στο ρατσισμό), την ενημέρωση και την ανάδειξη στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης. Επίσης, μια συλλογικότητα υπογραμμίζει την εκπροσώπηση του θέματος των προσφύγων στο δημοτικό

συμβούλιο. Ενώ, μια άλλη συλλογικότητα ανέφερε τη δημιουργία επιτροπών σε μαζικούς χώρους για την επίτευξη της ενημέρωσης και της ορατότητας.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, βασική προϋπόθεση κρίνεται η ανάπτυξη επαφής και επικοινωνίας. Συγκεκριμένα, μέλος στην Πάτρα περιγράφει (Σ18):

«πήγαμε στη Μανωλάδα, βρεθήκαμε με τον κόσμο αυτό, τους εργάτες γης και μιλήσαμε μαζί τους»

Σ' αυτό χρειάζεται να προστεθεί και η κοινή δράση με τους/τις πρόσφυγ(ισσ)ες και μετανάστ(ρι)ες, όπως για παράδειγμα σε απεργία/κινητοποιήσεις/απεργία πείνας μεταναστών/τριών και προσφύγων (Λαύριο, Υπατία, κέντρο Αθήνας). Ειδικότερα, η κοινή δράση εκφράζεται μέσα από τη συνεργασία με προσφυγικές και μεταναστευτικές κοινότητες και συλλόγους. Ενώ, μια συλλογικότητα υποστηρίζει την οργάνωση των μεταναστών/τριών στα εργατικά σωματεία.

Τέλος, οι δράσεις κάποιων συλλογικοτήτων αποκτούν έναν καταγγελτικό προσανατολισμό προς τις κυβερνητικές πολιτικές, οι οποίες τάσσονται ενάντια στον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό, σύμφωνα με τα συνεντευξιαζόμενα άτομα. Γίνεται φανερό από τα ερευνητικά δεδομένα ότι οι συλλογικότητες ακουμπούν πτυχές της μεταναστευτικής πολιτικής, ενώ επιδιώκουν προς την βελτίωση ή και την αλλαγή αυτής της πολιτικής. Όπως διατυπώθηκε και στο Κεφάλαιο 2 η μεταναστευτική πολιτική διαχρονικά λειτουργεί κατασταλτικά και αποτρεπτικά για τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό. Η πολυκρίση του συστήματος εντείνει την παραβίαση των δικαιωμάτων και απειλεί την ανθρώπινη ζωή. Γι' αυτό η αντιμεταναστευτική πολιτική μετατρέπεται σε εγκληματική πολιτική και έτσι χρειάζεται να την προσδιορίζει το αντιρατσιστικό κίνημα, ώστε να την αντιμετωπίσει.

5.2.2 Υπεράσπιση δικαιωμάτων.

Υπό το πρίσμα της υπεράσπισης, θίγονται έννοιες όπως διεκδίκηση, δικαιώματα, παροχές και πρόσβαση, όπως γίνεται κατανοητό από τον ορισμό της συνηγορίας που παρατίθεται στο Κεφάλαιο 3. Ειδικότερα, η πλειοψηφία των μελών των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων χρησιμοποιούν τον όρο της υπεράσπισης των μεταναστών/τριών και προσφύγων/ισσών, ιδίως απέναντι στις ρατσιστικές/φασιστικές επιθέσεις, στερεότυπα, προκαταλήψεις και τις κρατικές πολιτικές (π.χ. ρατσιστική προπαγάνδα και δράση στις φωτιές στον Έβρο, επιθέσεις φασιστών σε μαγαζιά και σπίτια μεταναστών/τριών)

Αξιοσημείωτος αριθμός κάνει λόγο για την υπεράσπιση και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των προσφύγων/ισσών και των μεταναστών/τριών. Μια συλλογικότητα υπογραμμίζει επίσης το γεγονός της κινητοποίησης των τοπικών φορέων, σωματείων, φοιτητικών συλλόγων, σε σχέση με την διεκδίκηση των δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα που εντοπίστηκαν αναφέρονται συνοπτικά στο παρακάτω σχήμα με τη μορφή πυραμίδας, όπου τοποθετούνται από την βάση (περισσότερες αναφορές) ως την κορυφή (λιγότερες) ανάλογα με την συχνότητα που εντοπίζονται στα δεδομένα. Χρειάζεται να γίνει η επισήμανση ότι τα περισσότερα άτομα που έκαναν λόγο για το δικαίωμα στην ελεύθερη μετακίνηση, χρησιμοποιούσαν το αίτημα για «ανοιχτά σύνορα» για τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 2, το αντιρατσιστικό κίνημα αλληλεγγύης κατάφερε το 2015 να προσπεράσει το φραγμό των συνόρων και να υποδεχτεί τους πρόσφυγες/ισσες. Στη συνέχεια, μια σειρά από αντιρατσιστικές οργανώσεις δημιούργησαν την καμπάνια με κεντρικό σύνθημα να ανοίξουν τα σύνορα και να πέσει ο φράχτης στον Έβρο, με αποτέλεσμα μια διεθνή κινητοποίηση στα σύνορα. Το αίτημα αυτό μπαίνει στην ημερήσια διάταξη μέχρι σήμερα με υψηλή προτεραιότητα, μιας και η προστασία των συνόρων απαιτεί εκατομμύρια, ενώ παράλληλα στο όνομα της προστασίας επαναπροωθούνται και δολοφονούνται χιλιάδες άνθρωποι.

Σχήμα 7. Δικαιώματα προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών

Η υπεράσπιση και η διεκδίκηση των δικαιωμάτων εκφράζεται μέσα από δράσεις αλληλεγγύης. Σε αρκετές συνεντεύξεις εντοπίστηκε η διεκδίκηση παροχών (φροντίδα, ρούχα και τρόφιμα, είδη υγιεινής, σχολικά είδη). Εξίσου, αρκετές φορές υπερασπίστηκε η δυνατότητα πρόσβασης σε δομές υγείας (μία συλλογικότητα έδωσε έμφαση στη ψυχική υγεία) και εκπαίδευσης, κοινωνικών υπηρεσιών, πολλές φορές σε κοινή συνεργασία με πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/τριες (π.χ. πρόσφυγες/ισσες που διέμεναν σε καμπ).

Όμως, σε κάποια σημεία των δεδομένων γίνεται αντιληπτό ότι η κοινή συνεργασία παρερμηνεύεται. Για παράδειγμα, μια συλλογικότητα (Σ17) αναφέρει ότι παρέχει «ειδική φροντίδα»:

«έχουμε στενή σχέση, έχουμε υιοθετήσει κατά κάποιον τρόπο τον Ξενώνα Κακοποιημένων Γυναικών του Δήμου»

5.2.3 Κοινωνική Αλλαγή και Ενδυνάμωση

Κατά μήκος των συνεντεύξεων κάποιων συλλογικοτήτων εντοπίζονται σημεία που εκφράζουν την αλλαγή πολιτικών ή και την κοινωνική αλλαγή. Λόγου χάρη, οι επιτροπές υπεράσπισης των μεταναστών/τριών που είχαν πέσει θύματα ρατσιστικής βίας άλλαξε τον τρόπο που αντιμετώπιζαν οι αρχές τους μετανάστες/τριες, όπως αναφέρει ενδεικτικά το μέλος Σ02 στην Αθήνα:

«Η αστυνομία ερχόταν και ζητάγε χαρτιά. Δεν έχει χαρτιά έλα μέσα ήταν σπασμένο χέρι ή κεφάλι ότι και να είναι αυτός ήταν μέσα και ο φασίστας ήταν σε σπίτι του»

Επιπλέον, το ίδιο μέλος υποστηρίζει ότι κομβικής σημασίας αλλαγή αποτελεί η καταδίκη της Χρυσής Αυγής ως εγκληματική οργάνωση.

Στην Κομοτηνή, σημειώνεται η άσκηση πίεσης που είχε ως αποτέλεσμα να κλείσει η δομή διαμονής προσφύγων (Βέννα), καθώς υπήρχαν άθλιες συνθήκες διαβίωσης, όπως σημειώθηκε και στο Κεφάλαιο 2 για τη διεκδίκηση του αντιρατσιστικού κινήματος να κλείσουν τα καμπ.

Επιπρόσθετα, η άσκηση πίεσης μπορεί να κατευθύνεται προς τη δημοτική αρχή και την κυρίαρχη πολιτική, όπως γνωστοποιεί μέλος (Σ55) στην Αθήνα:

«Να καταγγεληθεί και να δημιουργηθεί μια πίεση στο κράτος και στην κυβέρνηση για να σταματήσουν»

Παράλληλα, στην Πάτρα επισημαίνεται η υπεράσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγων/ισσών στην αξιοπρεπή μεταχείριση και διαβίωση, στην ασφαλή διαμονή

και στο δικαίωμα στο άσυλο, που είχε ως αποτέλεσμα την παροχή ασύλου σε πολιτικούς πρόσφυγες. Ενδεικτικά, το μέλος Σ17 εξιστορεί:

«τον αγώνα που κάναμε σε σχέση με την υπηρεσία ασύλου, όσον αφορά το άσυλό τους, δηλ. καταφέραμε και περάσαμε όλους όσους είχαν έρθει από το Κασμίρ»

Ταυτόχρονα, το ίδιο μέλος αναφέρει ως αλλαγή τη σύνδεση που πέτυχαν με τα σχολεία και τις επισκέψεις των μαθητών/τριών στο χώρο της συλλογικότητας.

Ανατρέχοντας και πιο παλιά, το μέλος Σ27 θυμίζει την 1^η νομιμοποίηση που πέτυχε το αντιρατσιστικό κίνημα:

«Το '96-97 καταφέραμε με αγώνες και πετύχαμε την πρώτη νομιμοποίηση των μεταναστών»

Τέλος, αναφέρεται η έννοια της κοινωνικής αλλαγής πιο διευρυμένα από το μέλος Σ18 στην Πάτρα:

«Αλλά από εκεί και πέρα η λύση είναι η αλλαγή των δομών της ίδιας της κοινωνίας, των νόμων, το πώς είναι δομημένη η κοινωνία και αν έχει κριτήριο το κέρδος ή αν έχει κριτήριο τις ίδιες τις ανάγκες των ανθρώπων»

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω η ενδυνάμωση των προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών εμφανίζεται ως απόρροια, ή ως προϋπόθεση των δράσεων των συλλογικοτήτων. Στο Κεφάλαιο 3 στον ορισμό της συνηγορίας, τονίζεται η έννοια της ενδυνάμωσης της φωνής των ατόμων, ως πτυχή για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων, την κοινωνική δικαιοσύνη και συμπερίληψη, την ισότητα. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται τα εξής:

- Ενδυνάμωση της φωνής των μεταναστών/τριών και όλου του αντιρατσιστικού κινήματος
- Συμπαράσταση και υποστήριξη (αναγνώριση της αλληλεγγύης και κατανόηση της συλλογικής δύναμης)
- Ενίσχυση των διεκδικήσεων (εργασία, ασφάλεια)
- Συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων (δυνατότητα ψήφου στις εκλογές της συλλογικότητας, ένωση μεταναστών εργατών, συμμετοχή στην οργανωτική επιτροπή)
- Κοινωνική συμπερίληψη
- Χτίσιμο σχέσεων εμπιστοσύνης

Η πλειοψηφία των μελών δηλώνει την ενδυνάμωση της φωνής των μεταναστών/τριών και προσφύγων/ισσών μέσω των δράσεων των συλλογικοτήτων και

την υποστήριξη, συμπαράσταση, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά μέλος στην Αθήνα (Σ02):

«ήμασταν δίπλα από κάθε θύμα για να μην έχει φόβο και τρόμο»

Αναφορικά με τη διάσταση της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων και στις δράσεις των συλλογικοτήτων, οι πρόσφυγες/ισσες συμμετέχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Η συνέλευση (βλ. Κεφάλαιο 1) υποδέχτηκε τους/τις πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/τριες, συμβάλλοντας ισότιμα στην οργάνωση των συλλογικοτήτων. Επιπλέον, διαμορφώνονται και ομάδες ενδυνάμωσης για τους πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/τριες.

Κρίνεται εξίσου σημαντικό η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης, η ύπαρξη ενδιαφέροντος και «δεσμών», με σκοπό την κοινωνική συμπερίληψη και όχι την ενσωμάτωση, όπως επισημαίνει μέλος στην Πάτρα:

«Το θέμα είναι να δημιουργηθούν δεσμοί, όχι για να τον ενσωματώσεις τον άλλον, η ενσωμάτωση είναι κάτι που δε θέλουμε. Με το να δώσεις σε κάποιον ένα φαι δε σημαίνει πως του 'λυσες το πρόβλημα»

Μάλιστα 4 στα 10 μέλη μίλησαν και για την αίσθηση ασφάλειας που προσφέρει το αντιρατσιστικό κίνημα και ιδιαίτερα ο χώρος των συλλογικοτήτων. Για παράδειγμα, μέλος στην Αθήνα (Σ07) περιγράφει τι σημαίνει για εκείνον η αντιρατσιστική συλλογικότητα:

«Για μένα είναι, προς το παρόν στην Ελλάδα, αν δεν υπάρχει πουθενά για μένα χώρο σαν μετανάστη, εγώ θεωρώ ότι είναι σπίτι μου τώρα. Τόσο ασφαλής νιώθω.. σαν να είναι για μένα γονείς μου»

Στη διερεύνηση της ενδυνάμωσης, συνέβαλε ιδιαίτερα η ερώτηση σχετικά με το ρόλο της εκάστοτε αντιρατσιστικής συλλογικότητας. Στην ερώτηση, λοιπόν, ποιος θεωρείτε ότι είναι ο ρόλος σας στο αντιρατσιστικό κίνημα, το μέλος Σ58 απαντά:

«Παίζει ρόλο γιατί έχει σχέση μαζί τους, γιατί μιλάει μαζί τους. Από την αρχή τούς εξηγεί ότι δεν παλεύουμε για εσάς αλλά μαζί σας. Και τούς δίνει τη δυνατότητα να μιλήσουν»

Με άλλα λόγια, το μέλος αντιλαμβάνεται το ρόλο της συλλογικότητας ως τον κύριο συνομιλητή με τους πρόσφυγες/ισσες και τους/τις μετανάστες/τριες, που αποσκοπεί εν τέλει στην ενδυνάμωση της φωνής τους, παλεύοντας δίπλα-δίπλα.

5.3 Αντιρατσιστικό Κίνημα και Κοινωνική Εργασία

Είναι απαραίτητο να υπογραμμισθεί ότι σκοπός της έρευνας και κύριο ερευνητικό ερώτημα αποτελεί η σχέση του αντιρατσιστικού κινήματος με την κοινωνική εργασία. Παρακάτω, λοιπόν, ακολουθούν η άποψη των μελών του αντιρατσιστικού κινήματος για τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς (ΚΛ), η συνεργασία τους και οι προοπτικές που προτάσσονται για μελλοντική δράση. Η ενότητα εμπλουτίζεται και από το υλικό που συλλέχθηκε κατά τη συμμετοχική παρατήρηση, όπως παρουσιάζεται στο 5.3.4.

5.3.1 Η άποψη των μελών του αντιρατσιστικού κινήματος.

Στην συγκεκριμένη ενότητα, αναλύεται η σχέση του αντιρατσιστικού κινήματος με την Κοινωνική Εργασία και τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς μέσω των απόψεων των μελών των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων. Πρώτα απ' όλα, η πλειονότητα των μελών των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων υποστηρίζει ότι οι ΚΛ αποτελούν ένα αναγκαίο και σημαντικό επάγγελμα στο πλαίσιο του αντιρατσιστικού κινήματος. Συνοπτικά, καλλιεργείται από τα συνεντευξιζόμενα άτομα μια εικόνα είτε θεωρητικής, είτε αποδεδειγμένης συσχέτισης των ΚΛ με το αντιρατσιστικό κίνημα και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγων και των μεταναστών/τριών, λόγω της φύσης και του αντικειμένου που βασίζεται στην ευαισθητοποίηση. Για παράδειγμα, υποστηρίζεται ότι το επάγγελμα του ΚΛ λόγω του εργασιακού του πεδίου (π.χ. προσφυγικό, κ.ά) συνδέεται νοητά με το αντιρατσιστικό κίνημα, ή τείνει να έχει περισσότερες πιθανότητες απ' ότι οποιοδήποτε άλλο επάγγελμα, παρόλο που δεν έχει παρατηρηθεί αυξημένη συμμετοχή των ΚΛ στις αντιρατσιστικές συλλογικότητες, σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα.

Ειδικότερα, 2 μέλη αναφέρθηκαν στο συνδετικό ρόλο που αναπτύσσουν οι ΚΛ με άλλους φορείς και κομμάτια της κοινωνίας. Ακόμα, τα μισά άτομα έθιξαν το ζήτημα της συρρίκνωσης των κοινωνικών δομών και τους φραγμούς που θέτει η κυρίαρχη λογική του κέρδους στη δουλειά των κοινωνικών λειτουργών. Μάλιστα, τα ερωτώμενα άτομα τείνουν να αποδώσουν τις ευθύνες στο ίδιο το κράτος. Παράλληλα, αναγνωρίζουν ότι η Κοινωνική Υπηρεσία, στην οποία απασχολούνται ΚΛ, δεν δρα ανεξάρτητα, ούτε ελέγχει τη διαχείριση των πόρων, αλλά αναγκάζεται να ακολουθεί κατευθυντήριες γραμμές, με σκοπό κυρίως να «δώσει λύσεις», πράγμα που την περιορίζει να ασκήσει το έργο της με άξονα τις ανάγκες. Γι' αυτό, η ΚΕ χρειάζεται να

είναι προσανατολισμένη στις ανάγκες των «από τα κάτω», διεκδικώντας την αλλαγή μέσω της συλλογικής δράσης.

Σε μια περίπτωση συγχέεται ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών με την έννοια της βοήθειας, αλλά προστίθεται το αντιρατσιστικό πρόσημο. Τέλος, σε μια άλλη περίπτωση υπήρξε δυσκολία στην κατανόηση του όρου «κοινωνικός/ή λειτουργός», ενώ διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει καμία επαφή.

Πίνακας 5. Η άποψη των ερωτώμενων για τους/τις ΚΛ

Η ανθρωποκεντρική διάσταση του επαγγέλματος παίζει σημαντικό ρόλο	«γινόταν κάτι ουσιαστικό δεν γινόταν απλά μια πρακτική για την πρακτική, να τελειώνουμε να φύγουμε, να πάρω το βαθμό. Άρα θεωρώ ότι είναι πιο σημαντικό το ανθρώπινο κομμάτι σ' αυτά τα ζητήματα» (Σ13)
Η παρέμβαση των ΚΛ στα κέντρα φιλοξενίας προσφύγων υπήρξε σημαντική	«Στο κέντρο του Σκαρμαγκακά, όταν ήθελαν να το εκκενώσουν, το εκκένωσαν τελικά, υπήρξε μια ομάδα ΚΛ που έκανε σπουδαία δουλειά» (Σ27)
Η Κοινωνική Εργασία χαρακτηρίζεται ως «επάγγελμα-κλειδί» που λειτουργεί συνεκτικά στην επαφή/διασύνδεση με άλλους φορείς και ως «σοβαρό εργαλείο»	«εγώ με ένα τηλέφωνο μπορώ να με διασυνδέσει ο ΚΛ με δομές φιλοξενίας αστέγων ή μέσω γνωριμιών να καλέσει να δοθεί προτεραιότητα στον άνθρωπο αυτό... ώστε να εξυπηρετήσουμε στο εδώ και τώρα και η κατεπείγουσα ανάγκη να καλυφθεί είναι πάρα πολύ σημαντικό» (Σ15)
Οι ΚΛ χαρακτηρίζονται αλληλέγγυοι/ες	«προσφέρει τις υπηρεσίες του καταρχήν στη βάση της κοινωνικής αλληλεγγύης και όχι της φιλανθρωπίας» (Σ15)
Το επάγγελμα του/της κοινωνικού λειτουργού αξιολογείται ως αναγκαίο και χρήσιμο	«Από τη θέση τους όμως γνωρίζουν καλύτερα από άλλον κόσμο και μπορούν να βοηθήσουν» (Σ58)
Τα εργαλεία του/της ΚΛ αξιοποιούνται από τις αντιρατσιστικές συλλογικότητες (π.χ κοινωνικό ιστορικό)	«Το να παίρνεται το κοινωνικό ιστορικό στους ανθρώπους ήταν πρωτοβουλία των κοινωνικών λειτουργών» (Σ15)

Σύμφωνα με το παραπάνω πίνακα, η ΚΕ δείχνει να σχετίζεται με το αντιρατσιστικό κίνημα, διότι αποτελεί συνδεδετικό κρίκο με τον προσφυγικό και μεταναστευτικό πληθυσμό, με φορείς και υπηρεσίες, όπως αναδείχθηκε με τα παραδείγματα στο Κεφάλαιο 1 και 3 (Κίνηση υπεράσπισης δικαιωμάτων προσφύγων και μεταναστών, Κοινωνικοί Λειτουργοί χωρίς σύνορα, Δίκτυο δράσης κοινωνικών λειτουργών). Συγκεκριμένα, η έμφαση στον άνθρωπο ενέχει την αμφισβήτηση της

νεοφιλελεύθερης λογικής, όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 3 στο πλαίσιο της Αντιρατσιστικής Κοινωνικής Εργασίας.

Επιπλέον, στο πλαίσιο περιγραφής της σχέσης μεταξύ των συλλογικοτήτων και των ΚΛ, παρατηρείται η παρότρυνση των ΚΛ από την πλευρά των συλλογικοτήτων προς μια αντιρατσιστική δράση. Στο Κεφάλαιο 1 ειπώθηκε ότι η αλληλεπίδραση της ΚΕ με τα κοινωνικά κινήματα ενισχύει τη ριζοσπαστικοποίηση του επαγγέλματος των ΚΛ. Άρα, η συμμετοχή των ΚΛ στο αντιρατσιστικό κίνημα μπορεί να διευρύνει τα αιτήματα και τον σκοπό του κινήματος σε περισσότερους χώρους μέσω των οποίων εμπλέκονται οι ΚΛ και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση του κινήματος και των πρακτικών της ΚΕ.

5.3.2 Εμπειρίες και κοινή δράση.

Στην παρούσα ενότητα, αναλύεται ο τρόπος σύνδεσης του αντιρατσιστικού κινήματος με την Κοινωνική Εργασία. Ως εκ τούτου, η σχέση τους αποδομείται μέσα από τις εμπειρίες από την πλευρά των μελών των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων και τις κοινές δράσεις που έχουν αναπτυχθεί με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς.

Πίνακας 6. Εμπειρίες και κοινές δράσεις με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς

Σ	Εμπειρίες Κοινές δράσεις	Ανάλυση
Σ02	«μέσα σε νοσοκομείο όταν κάποιος δεν έχει συγγενείς ή κάτι τέτοιο υπάρχει μία υπηρεσία, κοινωνική λειτουργός, κοινωνική υπηρεσία»	Επαφή με την κοινωνική υπηρεσία στο πλαίσιο του νοσοκομείου, σε περιπτώσεις νοσηλείας των προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών
Σ07	«Ναι μου έχει τύχει μια φορά. Αλλά δεν ήμασταν κοντά τόσο πολύ»	Δεν υπάρχει επαφή
Σ13	«Δύο κινητοποιήσεις που είχαν γίνει, είχαν ενημερωθεί οι άνθρωποι που ήταν εκεί πέρα κι όταν φτάσαμε μάς περίμεναν. Ήταν από μέσα και έλεγαν συνθήματα, υπήρχε μια επαφή, υπήρχε και μια αναταραχή και μέσα στο κτίριο και απ' έξω» «έχουμε κάνει κάποιες εκδηλώσεις που συμμετείχαν οι καθηγητές από τις σχολές και πρόσφατα που κάναμε μια εκδήλωση.. και πάλι με έναν καθηγητή από τις σχολές αυτές»	- Οι ΚΛ ως μέλη της συλλογικότητας - Επικοινωνία και διοργάνωση εκδηλώσεων με καθηγητές/τριες του Τμ. ΚΕ - Διοργάνωση κινητοποιήσεων στο κέντρο φιλοξενίας προσφύγων μαζί με φοιτητές/τριες ΚΕ που έκαναν την πρακτική τους
Σ15	«βέβαια αυτό που συνέβη ήταν ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί, οι οποίοι	Επαφή με ΚΛ που εργάζονται στην εκπαίδευση

	παρέπεμπαν παιδιά σε μας από το σχολείο, μετά εκδηλώσαν την επιθυμία να συμμετάσχουν στο (συλλογικότητα). Οι ίδιοι ως αλληλέγγυοι» «το να συνοδεύσει κάποιος/κάποια σε κάποιο νοσοκομείο ειδικά αναφερόμενη σε προσφυγικό πληθυσμό ή μεταναστών»	• Συμμετοχή των ΚΛ στις συλλογικές διαδικασίες της συλλογικότητας • Συνεργασία, παροχή υπηρεσιών, αξιοποίηση εργαλείων, π.χ κοινωνικό ιστορικό
Σ17	«Έχουμε και μια καθηγήτρια που συμμετέχει σε τέτοιες διαδικασίες, η οποία διδάσκει το κομμάτι των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε σχολή σαν τη δική σου» «Δύο εκδηλώσεις μεγάλες, με την παρουσία της (συλλογικότητας), στο Πανεπιστήμιο και ήταν πολύ σημαντικό, γιατί ήταν παιδιά από την Κοινωνική Εργασία» «τούς έχουμε πει και πώς να κινούνται με τις κοινωνικές υπηρεσίες στα δύο νοσοκομεία, γιατί εκεί τα νοσοκομεία δέχονται πάρα πολλούς πρόσφυγες»	• Επικοινωνία και συνεργασία με καθηγητές/τριες από το Τμ. ΚΕ, το Δίκτυο δράσης ΚΛ, κοινωνική υπηρεσία των φυλακών • Διοργάνωση εκδηλώσεων στο Πανεπιστήμιο • Καθοδήγηση και συνεργασία με την κοινωνική υπηρεσία των νοσοκομείων
Σ18	«έχουμε προσπαθήσει σε συνεννόηση με δομές, είτε με το Δήμο, είτε με τους κοινωνικούς λειτουργούς, είτε με άλλους φορείς, να μπορέσουμε να δώσουμε μια λύση πιο θεσμική»	• Δεν υπάρχει σχέση με το Τμ. ΚΕ • Απεύθυνση στην κοινωνική υπηρεσία
Σ21	«Κοινωνικοί λειτουργοί μπορεί να υπάρχουν στο σχολείο ως εθελοντές»	• Επαφή με ΚΛ ως μεμονωμένα άτομα
Σ27	«Τις βρήκαμε, συνεργαστήκαμε, κάναμε εκδηλώσεις, τις φέραμε εδώ σε ενημερωτικές συναντήσεις»	• Οι ΚΛ συμμετέχουν στη συλλογικότητα ως μέλη • Συνεργασία με ΚΛ στο πλαίσιο του κέντρου φιλοξενίας προσφύγων
Σ55	«Αλλά εδώ δεν έρχονται σαν ΚΛ από τη ΜΚΟ, εδώ έρχονται σαν αλληλέγγυοι»	• Οι ΚΛ συμμετέχουν μεμονωμένα στη συλλογικότητα
Σ58	«φέραμε το θέμα του Ελαιώνα στο δημοτικό συμβούλιο και ήρθε να μιλήσει μια προσφύγισσα και ένας κοινωνικός λειτουργός» «κατεβαίνουν μαζί μας σε αντιρατσιστικές κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις μαζί με τους πρόσφυγες»	• Συνεργασία στο πλαίσιο του κέντρου φιλοξενίας προσφύγων • Συμμετοχή ΚΛ στις δράσεις της συλλογικότητας

Σύμφωνα με τον Πίνακα 6 και λαμβάνοντας υπόψη τα ερευνητικά δεδομένα, διαπιστώνεται η ανάπτυξη σχέσης του αντιρατσιστικού κινήματος με τους/τις ΚΛ σε τέσσερα επίπεδα. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα αναφέρονται

στη σχέση με τα Τμήματα Κοινωνικής Εργασίας, τις δημόσιες κοινωνικές υπηρεσίες, τον ΣΚΛΕ και εργαζόμενα άτομα ως ΚΛ.

Αρχικά, παρατηρείται ότι δεν υπάρχει θεσμική ή επίσημη σχέση και συνεργασία με το Τμ. Κοινωνικής Εργασίας, ενώ η πλειοψηφία δεν έχει συνεργαστεί με το Τμ. Κοινωνικής Εργασίας. Κυρίως, έχουν διοργανωθεί εκδηλώσεις μεμονωμένα με καθηγητές/τριες και φοιτητές/τριες στο χώρο του Πανεπιστημίου, είτε οι ίδιοι/ες συμμετέχουν στις δράσεις της συλλογικότητας, σύμφωνα με τα 4 συνεντευξιαζόμενα άτομα (Σ13, Σ17, Σ18, Σ21). Παράλληλα, άλλο μέλος στην Αθήνα κάνει λόγο για την επαφή της συλλογικότητας με φοιτητές/τριες Κοινωνικής Εργασίας, οι οποίες/οι παρείχαν συμβουλευτική για τον επαγγελματικό προσανατολισμό σε άτομα της απεξάρτησης.

Δευτερευόντως, στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν υφίσταται σχέση μεταξύ των συλλογικοτήτων και των κοινωνικών υπηρεσιών του Δήμου, διότι κάποιες συλλογικότητες δεν επιδιώκουν τη συνεργασία με θεσμικούς φορείς. Η σχέση ορισμένων συλλογικοτήτων με την κοινωνική υπηρεσία του Δήμου χαρακτηρίζεται ευκαιριακή και για συγκεκριμένα ζητήματα (π.χ διαμονή, σίτιση) ή και για αιτήματα από τους ίδιους/ές τους/τις πρόσφυγες/ίσσες. Συγκεκριμένα, σε μια περίπτωση εκφράζεται στο πλαίσιο της ενημέρωσης και της ανταλλαγής πληροφοριών με την κοινωνική υπηρεσία του Δήμου (Σ58). Επίσης, άλλα δύο άτομα επισημαίνουν τη μονόδρομη σχέση εκ μέρους του Δήμου ή ΜΚΟ, που παραπέμπουν ανθρώπους στις συλλογικότητες εν αγνοία τους (Σ15, Σ55). Αξίζει να αναφερθεί, ότι δύο μέλη ανέφεραν τη δημιουργία παλιότερα αυτοσχέδιων «κοινωνικών υπηρεσιών» στο πλαίσιο της συλλογικότητας για την καταγραφή των αναγκών των προσφύγων και την υποστήριξη μεταναστών/τριών (Σ17, Σ27).

Επιπρόσθετα, στην πλειοψηφία των ερωτώμενων δεν εντοπίζεται σχέση με τον Σύνδεσμο Κοινωνικών Λειτουργών (ΣΚΛΕ). Παρόλα αυτά, 3 άτομα αναφέρουν συγκεκριμένα την επαφή κυρίως σε ατομικό επίπεδο με μέλη του ΣΚΛΕ (Σ18), την ανάπτυξη έμμεσης σχέσης μέσω εργαζομένων κοινωνικών λειτουργών, αλλά καμία κοινή δράση (Σ58). Μόνο ένα μέλος έθιξε την περαιτέρω σχέση με τον ΣΚΛΕ, ο οποίος στηρίζει τις δράσεις της συλλογικότητας ενίοτε. Όπως παρατέθηκε και στο Κεφάλαιο 2, η συμμετοχή του ΣΚΛΕ σε αντιρατσιστικές διαδηλώσεις αποτελεί καλή αφετηρία. Χρειάζεται όμως να ισχυροποιηθεί η σύνδεση του ΣΚΛΕ με το αντιρατσιστικό κίνημα σε πρακτικό επίπεδο.

Συνεπώς, τα 7 στα 10 συνεντευξιαζόμενα άτομα απάντησαν ότι έχουν σχέσεις με εργαζόμενους/ες κοινωνικούς/ές λειτουργούς. Σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα, η δράση των κοινωνικών λειτουργών στη συλλογικότητα αποσκοπεί σε μια ολιστική παρέμβαση και παροχή υπηρεσιών, ενώ παραπέμπει στη λογική της Κοινωνικής Υπηρεσίας, με τη σύνταξη του κοινωνικού ιστορικού, της εργασιακής συμβουλευτικής και της συμβουλευτικής γενικά, της συνοδείας, της διεπιστημονικής συνεργασίας, κ.ά. (Σ15). Ακόμα, καταγράφεται η κοινή συνεργασία με κοινωνικές/ούς λειτουργούς εργαζόμενες/ους στο καμπ του Σκαρामαγκά και του Ελαιώνα, όπου διέμεναν πρόσφυγες και ήθελαν να εκκενωθούν βάσει κυβερνητικής εντολής. Μόνο ένα μέλος αναφέρει τη συνεργασία με το Δίκτυο δράσης κοινωνικών λειτουργών στο παρελθόν (Σ17). Εν κατακλείδι, στην ερώτηση αν θεωρείτε ότι οι ΚΛ είναι κομμάτι του αντιρατσιστικού κινήματος, το μέλος (Σ58) απάντησε αρνητικά, με μερική βεβαιότητα, ενώ σχολίασε συγκεκριμένα:

«Αυτή τη στιγμή όχι, νομίζω ότι έχουν ένα πόδι μέσα και ένα έξω, δεν είμαι σίγουρη δεν ξέρω»

Δεδομένου ότι στο Κεφάλαιο 3 τεκμηριώνεται η δράση των ΚΛ στο αντιρατσιστικό κίνημα, διαπιστώνεται μάλλον η εξαίρεση και όχι ο κανόνας, λόγω των μεμονωμένων περιπτώσεων που συνεργάζονται στην ουσία με το αντιρατσιστικό κίνημα. Ως εκ τούτου, υπάρχει η ανάγκη να πολλαπλασιαστεί η προσπάθεια αλληλεπίδρασης των δύο πλευρών και να αποτυπωθούν σε μεγαλύτερο βαθμό οι πρωτοβουλίες των ΚΛ στο αντιρατσιστικό κίνημα.

5.3.3 Προτάσεις και Προοπτικές.

Στο πλαίσιο των συνεντεύξεων προέκυψαν και αναδείχθηκαν προτάσεις και προοπτικές από τα ίδια τα μέλη, τα οποία παρουσιάζονται συνοπτικά στον παρακάτω πίνακα. Οι προτάσεις έχουν να κάνουν κατά κύριο λόγο με την σχέση των συλλογικοτήτων με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς.

Πίνακας 7. Προτάσεις και Προοπτικές

Σ	Προτάσεις και προοπτικές	Λεδομένα
Σ17	Ενεργοποίηση του δικτύου δράσης ΚΛ στην Πάτρα και έμφαση στην αλληλεπίδραση με πρόσφυγες/ισσες, με σκοπό την επικοινωνία ως σημαντική πτυχή των αναγκών.	«Το Δίκτυο δράσης ΚΛ....πρέπει να επιδιώξουμε να το ξαναφτιάξουμε, να βοηθήσουμε να φτιαχτεί» «Οι κοινωνικοί λειτουργοί, αν είχαμε μια στιβαρή ομάδα τέτοια, θα μπορούσαμε να έχουμε οργανώσει τέτοιου τύπου συνεδρίες και να καθόμασταν 10 άτομα να πίνουν μια πορτοκαλάδα, έναν καφέ και να κουβεντιάζανε» με τους πρόσφυγες.
Σ18	Ανάπτυξη σχέσης με το Τμ. Κοινωνικής Εργασίας, με σκοπό το αντιρατσιστικό κίνημα να δράσει μέσα στα Πανεπιστήμια και κυρίως στην σχολή της Κοινωνικής Εργασίας	«Αυτό είναι μια έλλειψη, είναι κάτι που έχουμε να κατακτήσουμε, δεν ξέρω τι περιθώρια υπάρχουν, αλλά σίγουρα κι από το αντικείμενο και μόνο της σχολής και την κατεύθυνσή της είναι κάτι το οποίο πρέπει να το διερευνήσουμε και να προσπαθήσουμε να δράσουμε μέσα από εκεί»
Σ21	Οργάνωση σε σωματείο και συλλογική διεκδίκηση	«θα πρέπει να οργανωθεί και θα πρέπει να διεκδικήσει και για τα δικαιώματα που πρέπει να έχει η ίδια ως εργαζόμενη αυτά που θα πρέπει να διεκδικεί και για τους πληττόμενους που αφορά.. Ενδεχομένως να έχετε σωματείο, θα πρέπει δηλαδή το σωματείο... να ασκήσει την πίεση»
Σ55	Αξιοποίηση εργαλείων των ΚΛ στις αντιρατσιστικές συλλογικότητες, με σκοπό π.χ τη συναισθηματική αποφόρτιση	«Είχε υπάρξει μια πρόταση για μια ομάδα με έναν ψυχολόγο να στεγαστεί μέσα στο (συλλογικότητα), στην οποία να μοιράζονται οι άνθρωποι του χώρου ένα φορτίο που παίρνουν από αυτόν»
Σ58	Ενδυνάμωση της σχέσης των ΚΛ με το αντιρατσιστικό κίνημα	Οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί «χρειάζεται να είναι κομμάτι του αντιρατσιστικού κινήματος, είναι σίγουρο»

Στο πλαίσιο της ενδυνάμωσης της σχέσης του αντιρατσιστικού κινήματος με τους/τις ΚΛ θίγονται συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Ειδικότερα, η ενεργοποίηση ριζοσπαστικών συλλογικοτήτων ΚΛ που θα συνεργάζονται με τις αντιρατσιστικές συλλογικότητες. Επιπλέον, η προσέγγιση των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων στα Τμ. Κοινωνικής Εργασίας ως πεδίο αντιρατσιστικής δράσης. Ακόμα, αναδείχθηκαν προτάσεις για τη δημιουργία χώρου στο πλαίσιο της συλλογικότητας, με σκοπό τη συναισθηματική αποφόρτιση των αλληλέγγυων, των εθελοντών και των ίδιων των προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών. Επίσης, η οργάνωση των ΚΛ στα συλλογικά τους όργανα, όπως το σωματείο, μπορεί να ενισχύσει τη συλλογική τους δράση και διεκδίκηση. Το γεγονός ότι προέκυψαν προτάσεις από την πλευρά των ερωτώμενων δείχνει την επιθυμία της σύνδεσης των συλλογικοτήτων με την Κοινωνική Εργασία και τους/τις ΚΛ. Οι εν λόγω προτάσεις μπορούν να αποτελέσουν πρακτική βάση για την

προοπτική της ενδυνάμωσης της σχέσης και της αλληλεπίδρασης με το αντιρατσιστικό κίνημα το επόμενο διάστημα.

5.3.4 Η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών μέσω της παρατήρησης

Η συμμετοχική παρατήρηση στα πλαίσια αντιρατσιστικών διαδηλώσεων, συγκεντρώσεων, συζητήσεων, συσκέψεων και συνεντεύξεων τύπου συνέβαλε στη διερεύνηση για το αν συμμετέχουν κοινωνικοί/ές λειτουργοί στις δράσεις του αντιρατσιστικού κινήματος και με ποιον τρόπο, όσο ήταν εφικτό αυτό να διαπιστωθεί.

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά τα πεδία παρατήρησης, η διάρκεια παρατήρησης, περισσότερα στοιχεία για το γεγονός και η συμμετοχή ή μη των κοινωνικών λειτουργών. Στην πραγματικότητα, στην πλειοψηφία των δράσεων δεν παρατηρείται οργανωμένη παρουσία των κοινωνικών λειτουργών, ενώ όπου παρατηρείται, προκύπτει από τη συμμετοχή του Δικτύου Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών. Αυτό διατυπώνεται και στο βιβλιογραφικό μέρος με την ενεργή δράση μελών του Δικτύου Δράσης ΚΛ στα Κοινωνικά Ιατρεία και στο αντιρατσιστικό κίνημα.

Συγκεκριμένα, στο Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Αθήνας, το Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών και ο Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών συμμετείχαν στο τριήμερο φεστιβάλ. Επιπρόσθετα, 2 μέλη του Δικτύου Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών είχαν παρευρεθεί και στις οργανωτικές συνελεύσεις. Πράγματι, υπήρξε ενεργή συμμετοχή μελών του Δικτύου δράσης ΚΛ, ενώ παρατηρήθηκε η παρουσία φοιτητών/τριών και ακαδημαϊκών Κοινωνικής Εργασίας, ακόμα και εργαζόμενων κοινωνικών λειτουργών στο φεστιβάλ. Αντίστοιχα, στην Αντιρατσιστική Γιορτή, το Δίκτυο δράσης Κοινωνικών Λειτουργών είχε οργανωμένη παρουσία (ένα μέλος συμμετείχε στο συντονισμό της διήμερης εκδήλωσης), ενώ ο ΣΚΛΕ δεν συμμετείχε.

Παρατηρείται, η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών σε μια σειρά από δράσεις αντιρατσιστικού χαρακτήρα, αλλά διαπιστώνεται ότι η συμμετοχή δεν είναι μαζική και πολυπληθής.

Πίνακας 8. Η συμμετοχή των κοινωνικών λειτουργών στο αντιρατσιστικό κίνημα

Ημερ/ία	Τόπος	Διάρκεια	Συμβάν	Φαινόμενο	Κοινωνικοί/ές λειτουργοί
18/03	Ομόνοια, Αθήνα	3 ώρες	Αντιρατσιστικό Συλλαλητήριο	Αντιρατσιστικές συλλογικότητες, κοινότητες μεταναστών, πρόσφυγες/ισσες διαδήλωναν εν όψει της Διεθνούς Ημέρας ενάντια στο Ρατσισμό.	Συμμετοχή του Δικτύου δράσης κοινωνικών λειτουργών στη διαδήλωση
12/05	Πάντειο Πανεπιστήμιο	2 ώρες	Φεστιβάλ Solidarity with Migrants	Συζήτηση με θέμα τον αγώνα στο καμπ του Ελαιώνα, μικρή αναφορά από πρόσφυγα ομιλητή στους/στις κοινωνικούς/ές λειτουργούς της δομής	Δεν παρατηρήθηκε συμμετοχή
15/06	Προπύλαια, Αθήνα	3 ώρες	Αντιρατσιστικό Συλλαλητήριο	Συμμετοχή στη διαδήλωση για το ναυάγιο της Πύλου	Το Δίκτυο Δράσης ΚΛ εξέδωσε κάλεσμα στο Αντιρατσιστικό Συλλαλητήριο στα Προπύλαια, συμμετείχαν κάποια μέλη του χωρίς συγκροτημένη παρουσία.
19/06	Εξάρχεια, Αθήνα	2 ώρες	Γενική συνέλευση	Συμμετοχή στη συνέλευση για τη διοργάνωση του Αντιρατσιστικού Φεστιβάλ Αθήνας-	Συμμετοχή 2 μελών του Δικτύου δράσης Κοινωνικών Λειτουργών
7/07	Άλσος Βεΐκου, Αθήνα	4 ώρες 17:30-21:30	1 ^η μέρα του Αντιρατσιστικού Φεστιβάλ	Συμμετοχή στο Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Αθήνας,	Παρουσία του Δικτύου δράσης ΚΛ, μέλη του οποίου συμμετείχαν στο συντονισμό του παιδότοπου. Παρουσία του ΣΚΛΕ
8/07	Άλσος Βεΐκου, Αθήνα	3 ώρες 18:00-21:00	2 ^η μέρα του Αντιρατσιστικού Φεστιβάλ	-//-	Παρουσία του Δικτύου δράσης ΚΛ, μέλη του οποίου παρακολούθησαν τη συζήτηση με θέμα τις συντάξεις των Αλβανών μεταναστών/τριών. Παρουσία του ΣΚΛΕ
9/07	Άλσος Βεΐκου, Αθήνα	3 ώρες 18:00-21:00	3 ^η μέρα του Αντιρατσιστικού Φεστιβάλ	-//-	Παρουσία του Δικτύου δράσης ΚΛ. Παρουσία του ΣΚΛΕ
17/07	Ομόνοια, Αθήνα	2 ώρες	Σύσκεψη της ΚΕΕΡΦΑ	Συζήτηση για το ναυάγιο της Πύλου και συμμετοχή προσφύγων-συγγενών των θυμάτων	Δεν παρατηρήθηκε συμμετοχή

Ημερ/ία	Τόπος	Διάρκεια	Συμβάν	Φαινόμενο	Κοινωνικοί/ές λειτουργοί
24/08	Σύνταγμα, Αθήνα	2 ώρες	Αντιφασιστική-Αντιρατσιστική Διαδήλωση	Διαδήλωση για τις πυρκαγιές, που προκάλεσαν το θάνατο 29 προσφύγων στο δάσος της Δαδιάς. Απάντηση στις φασιστικές και ρατσιστικές επιθέσεις εις βάρος των προσφύγων	Δεν παρατηρήθηκε συμμετοχή
23/09-24/09	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο	Σύνολο 6 ώρες	Αντιρατσιστική Γιορτή	Συμμετοχή στο φεστιβάλ	Παρουσία του Δικτύου δράσης ΚΛ
7/1/2024	Πετράλωνα, Αθήνα	2 ώρες	Σύσκεψη ΚΕΕΡΦΑ	Συζήτηση για τη διοργάνωση της διαδήλωσης για τα 11 χρόνια από τη δολοφονία του Σαχζάτ Λουκμάν	Δεν παρατηρήθηκε συμμετοχή

5.4 Συμπεράσματα

Τα βασικά σημεία του πρώτου κεφαλαίου αφορούσαν το κοινωνικό κίνημα, την κοινωνική αλλαγή και την σχέση με την ΚΕ. Αρκετά συνεντευξιζόμενα άτομα μίλησαν για την πρακτική τους με στόχο την κοινωνική αλλαγή ή την αλλαγή πολιτικών, απευθυνόμενοι/ες στις κυβερνητικές αρχές. Το Κεφάλαιο 1 εμπλουτίζεται από πρακτικές (αναγνώριση του κοινωνικού προβλήματος, καθολική και ισότιμη πρόσβαση, συλλογική δράση) και παραδείγματα, όπως η Κίνηση Υπεράσπισης Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών (Τελώνη, 2010). Η ενεργητική ακρόαση και κατανόηση των αναγκών, η συνεργασία με κοινωνικές υπηρεσίες, ακτιβιστές και κινήματα, οι νέοι τρόποι σκέψης και δράσης στην ΚΕ λόγω της συμμετοχής στα κινήματα και η αμοιβαία συνεισφορά πρακτικών και γνώσεων στο κίνημα, με σκοπό την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των προσφύγων/ισών (Τελώνη, 2010) αποτελούν βασικές μέθοδοι σύνδεσης των ΚΛ με το αντιρατσιστικό κίνημα. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι η ΚΕ χρειάζεται να έχει ισχυρούς δεσμούς με τα κοινωνικά κινήματα (Ferguson, 2009; Noble, 2015; Dedotsi et al., 2019).

Η αναφορά στο ρατσισμό στο Κεφάλαιο 2 γέννησε την ανάγκη να παρατεθούν και βασικά σημεία της μεταναστευτικής πολιτικής. Τα ρατσιστικά περιστατικά ως πρακτική «καθημερινών ανθρώπων» βασίζονται στο θεσμικό ρατσισμό της κυρίαρχης μεταναστευτικής πολιτικής (Dedotsi, et al., 2019). Δηλαδή, η χρήση των όρων δομικός (structural) και θεσμικός (institutional) ρατσισμός αποσκοπεί στην αναγνώριση ότι ο ρατσισμός δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε ατομικό και συμπεριφορικό επίπεδο

(Choonara, 2020). Τα συνεντευξιαζόμενα άτομα επιβεβαιώνουν τη σύνδεση μεταξύ αυτών των δύο, καθώς ο ρατσισμός εις βάρος των προσφύγων και των μεταναστών/τριών πηγάζει κυρίως από τις μεταναστευτικές πολιτικές. Μάλιστα, οι δράσεις και τα καθήκοντα των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων επηρεάζονται άμεσα από την κυρίαρχη μεταναστευτική πολιτική.

Είναι γεγονός ότι η κυρίαρχη μεταναστευτική πολιτική παραβιάζει τα ανθρώπινα και θεμελιώδη δικαιώματα των προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών. Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική παρόλο που επικαλείται την ένταξη, στην πράξη την αποτρέπει (Σπυροπούλου, 2014). Γι' αυτό εύλογα μπορεί να χαρακτηριστεί ως απωθητική και ρατσιστική. Από τα ερευνητικά δεδομένα, γίνεται κατανοητό ότι παραμένει ως αίτημα η διεκδίκηση του δικαιώματος στο άσυλο, στη νομιμοποίηση, στην ιθαγένεια. Παρόλα αυτά, η προστασία των δικαιωμάτων και η πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές αποτελεί μια αφετηρία για την κοινωνική ένταξη (Κουραχάνης, 2019).

Αυτό που μπορεί να συμβάλει καθοριστικά στην κοινωνική ένταξη είναι η οργάνωση των ίδιων των προσφύγων και μεταναστών/τριών στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους (Burschel, et al., 2019; Θωϊδου, 2016). Μέλη αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων προτρέπουν στη συμμετοχή των προσφύγων και των μεταναστών/τριών στις συλλογικές διαδικασίες και στη λήψη αποφάσεων. Όπως φάνηκε και από το Σχήμα 6 οι κύριοι συνομιλητές των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων είναι οι προσφυγικές και μεταναστευτικές κοινότητες. Επιπλέον, πέρα από τις κοινότητες, οι αντιρατσιστικές συλλογικότητες συνεργάζονται με τα συνδικάτα, σωματεία και φοιτητικούς συλλόγους, επιδιώκοντας να φέρουν τα αιτήματα του αντιρατσιστικού κινήματος στο εργατικό κίνημα. Η σύνδεση με το εργατικό και φοιτητικό κίνημα θα μπορούσε να ενισχύσει το αντιρατσιστικό κίνημα και το αντίστροφο.

Η αντιφασιστική δράση του αντιρατσιστικού κινήματος εντοπίζεται σε ένα βαθμό βιβλιογραφικά (Κανελλόπουλος & Κωστόπουλος, 2018), ενώ οι ερωτώμενοι/ες κάνουν συχνή αναφορά στη λογική απομόνωσης και εξάλειψης των ακροδεξιών και φασιστικών μορφωμάτων. Για παράδειγμα, η υπεράσπιση των προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών συνδυάστηκε από τη διεκδίκηση να καταδικαστεί η Χρυσή Αυγή, καθώς το γεγονός ότι φυλακίστηκαν οι εγκληματίες της ναζιστικής εγκληματικής οργάνωσης συνέβαλε στην ποινικοποίηση των επιθέσεων με ρατσιστικό κίνητρο εις βάρος προσφύγων/ισσών και μεταναστών/τριών. Επομένως, το γεγονός ότι οι

αντιρατσιστικές συλλογικότητες έχουν αντιφασιστικό πρόσημο αποτελεί ένα σημαντικό εύρημα της έρευνας.

Στο Κεφάλαιο 3 υποστηρίχθηκε ότι η Κοινωνική Εργασία έχει να αποκομίσει από το αντιρατσιστικό κίνημα, αλλά και να συνεισφέρει σ' αυτό. Οι δράσεις του αντιρατσιστικού κινήματος δείχνουν στοιχεία της συνηγορίας, όπως είναι η ενδυνάμωση, υποστήριξη, ενεργοποίηση των ατόμων στη συμμετοχή και στη συλλογική διεκδίκηση (Payne, 2021). Η υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η διαπίστωση ότι χρειάζεται οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί να συνδεθούν με τα κοινωνικά κινήματα επιβεβαιώνεται ως σωστή βάση για την ανάπτυξη σχέσεων με το αντιρατσιστικό κίνημα (Payne, 2021; Teloni et al., 2021). Μάλιστα, η Αντιρατσιστική ΚΕ αναδεικνύει τη συμμετοχή των ατόμων στην κοινότητα, τη συνεργασία με ομάδες/συλλόγους εξυπηρετούμενων, αντιρατσιστικές ομάδες, τη συνηγορία και την πολιτική πίεση για τα δικαιώματα των προσφύγων και των μεταναστών/τριών σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο (Dedotsi, et al., 2019). Χρειάζεται να δοθεί έμφαση σε μια νέα εκδοχή της Αντιρατσιστικής ΚΕ, που θα επικεντρωθεί στην «από τα κάτω» δράση στην κοινότητα (Singh, 2013; Dominelli, 2018).

Πράγματι, εντοπίζονται στο σύνολο της εργασίας, θεωρητικό και ερευνητικό μέρος, η συμμετοχή κοινωνικών λειτουργών στο αντιρατσιστικό κίνημα (Teloni & Mantanika, 2016). Επιπλέον, είναι γεγονός ότι το αντιρατσιστικό κίνημα έχει ασκήσει επιρροή στον κλάδο της Κοινωνικής Εργασίας. Όμως, δεν ισχύει το ίδιο για την Κοινωνική Εργασία. Μπορεί, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί να συμμετέχουν στο αντιρατσιστικό κίνημα (π.χ. Κοινωνικοί Λειτουργοί Χωρίς Σύνορα, Δίκτυο Δράσης ΚΛ), αλλά αυτό δε σημαίνει ότι συμβάλλουν καθοριστικά λόγω της επαγγελματικής τους ιδιότητας. Δημιουργείται, λοιπόν, ένα ασθενές αποτύπωμα της Κοινωνικής Εργασίας στο κίνημα που αντιπαλεύει τον ρατσισμό. Αυτό μπορεί να αλλάξει με την οργάνωση των ΚΛ σε συλλογικότητες και σωματεία/συνδέσμους (Dedotsi, et al., 2019), την άσκηση συνηγορίας που επιδιώκει αλλαγές στο μακρο-επίπεδο (Τελώνη, 2020) και την αύξηση της συμμετοχής και συνεργασίας με το αντιρατσιστικό κίνημα.

Κάποια μέλη που συμμετείχαν στην έρευνα αναφέρθηκαν στον καθοριστικό ρόλο των δικηγόρων, καθώς παρατηρείται η δικτύωση με δικηγόρους υπό την έννοια μιας ουσιαστικής σχέσης που έχει εγκαθιδρυθεί. Θα είχε ενδιαφέρον να διερευνηθεί περισσότερο η μεταξύ τους σχέση.

Επιπλέον, η περίοδος της πανδημίας θα μπορούσε να αποτελέσει μια διπλωματική εργασία από μόνη της. Δεν γινόταν να μην ειπωθούν πληροφορίες από

την περίοδο της πανδημίας και τον τρόπο που έδρασαν οι συλλογικότητες. Κατά κύριο λόγο, οι αντιρατσιστικές συλλογικότητες έδειξαν έμπρακτα την αλληλεγγύη τους, καθώς η πανδημία δυσχέραινε περισσότερο τη θέση του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού (Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Κουραχάνης, Μακρίδου, 2020, Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, 2020).

Τέλος, η συμβολή του αντιρατσιστικού κινήματος αναφορικά με τα δικαιώματα των προσφύγ(ισσ)ών και μεταναστ(ρι)ών είναι πολύχρονη και σημαντική. Το αντιρατσιστικό κίνημα αποκτά τη σημασία του, διότι εμπεριέχει και δρα από κοινού μαζί με τις μεταναστευτικές και προσφυγικές κοινότητες. Μέσα από τις συνεντεύξεις, τα μέλη των αντιρατσιστικών συλλογικοτήτων μοιράστηκαν εμπειρίες, ενώ διαπίστωσαν ότι η δράση του αντιρατσιστικού κινήματος και η συνεργασία με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς είναι απαραίτητη.

Παράρτημα

Πίνακας Α1. Οδηγός συνέντευξης

Θεματικές ενότητες	Ερωτήσεις
Προφίλ συλλογικότητας	• Θέλετε να μου πείτε λίγα λόγια για τη συλλογικότητα που ανήκετε; • Με ποιον τρόπο λειτουργείτε και παίρνετε αποφάσεις; • Πόσα άτομα συμμετέχουν περίπου; • Πόσο καιρό έχετε συσταθεί και δράτε ως συλλογικότητα; • Περιγράψτε μου δράσεις της συλλογικότητάς σας.
Στάση για την κυρίαρχη πολιτική	• Ποια είναι η γνώμη σας για τη μεταναστευτική πολιτική; • Ποια είναι η άποψή σας για την πολιτική που ακολουθεί η ελληνική κυβέρνηση για την προστασία των συνόρων;
Συνηγορία	• Τι δράσεις λαμβάνετε στο πλαίσιο αυτής της μεταναστευτικής πολιτικής; • Που αποσκοπούν αυτές οι δράσεις; • Ποιος θεωρείτε είναι ο ρόλος σας στο αντιρατσιστικό κίνημα; • Με ποιον τρόπο θεωρείτε ότι υπερασπίζεστε τα δικαιώματα των προσφύγων και μεταναστών/τριών;
Σχέση με άλλους δρώντες	• Συνεργάζεστε και με άλλες συλλογικότητες, ομάδες, πρωτοβουλίες ή άτομα; • Θέλετε να αναφέρετε περισσότερα για την κοινή σας δράση; • Αναφέρατε ότι συνεργάζεστε με την Χ συλλογικότητα/ πρωτοβουλία, θέλετε να αναφέρετε ενδεικτικά μια κοινή σας δράση;
Σχέση με την Κοινωνική Εργασία, κοινωνικούς λειτουργούς/ κοινωνική υπηρεσία/ ΣΚΛΕ	• Ποια είναι η εμπειρία σας με τους/ τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς; • Έχετε συνεργαστεί, κι αν ναι σε ποιο επίπεδο; • Έχετε επαφές/ απευθύνεστε στην κοινωνική υπηρεσία του Δήμου σας; • Έχετε επαφές/ απευθύνεστε στον Σύνδεσμο Κοινωνικών Λειτουργών; • Η Κοινωνική Εργασία θεωρητικά προτάσσει την κοινωνική δικαιοσύνη και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσω της δράσης στην κοινότητα, με σκοπό την κοινωνική αλλαγή. Πώς θεωρείτε ότι σχετίζεται με το αντιρατσιστικό κίνημα; / Πώς αξιολογείτε το ρόλο των κοινωνικών λειτουργών;

Τίτλος: *Η συμβολή του αντιρατσιστικού κινήματος στη Συνηγορία για τα δικαιώματα του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού*

Επιστημονικός/ή Υπεύθυνος/η: *Δήμητρα- Δώρα Τελώνη*

Ερευνητής/ες: *Βικτωρία Βρακά, μεταπτυχιακή φοιτήτρια, ΔΠΜΣ Κοινωνικά Δικαιώματα και Συνηγορία στις Κοινωνικές Υπηρεσίες*

Έχετε προσκληθεί να συμμετάσχετε στην έρευνα με τίτλο «*Η συμβολή του αντιρατσιστικού κινήματος στη Συνηγορία για τα δικαιώματα του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού*» στο πλαίσιο διπλωματικής εργασίας. Η εργασία υλοποιείται στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Κοινωνικά Δικαιώματα και Συνηγορία στις κοινωνικές υπηρεσίες», Πάντειο Πανεπιστήμιο και Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής (ΠΑΔΑ).

Το έντυπο που κρατάτε στα χέρια σας θα σας δώσει πληροφορίες για την έρευνα προκειμένου να μπορέσετε ενημερωμένα να αποφασίσετε για το αν θα συμμετέχετε ή όχι σε αυτή την έρευνα. Αν αποφασίσετε να συμμετάσχετε, θα σας ζητηθεί να υπογράψετε αυτό το έντυπο και θα λάβετε ένα αντίγραφο.

1. ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ;

Ο **σκοπός** της έρευνας είναι η διερεύνηση της ύπαρξης ή μη συνηγορίας στο αντιρατσιστικό κίνημα, η κατανόηση εις βάθος των μορφών συνηγορίας και η αποσαφήνιση βάσει ποιοτικών χαρακτηριστικών της σχέσης του αντιρατσιστικού κινήματος με την Κοινωνική Εργασία. Με άλλα λόγια, επιθυμούμε να διερευνήσουμε με ποιον τρόπο το αντιρατσιστικό κίνημα υπερασπίζεται τα δικαιώματα των προσφύγων και μεταναστών/τριών και αν συνδέεται με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς.

2. ΠΟΙΟΣ/Α ΣΥΜΜΕΤΕΧΕΙ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ; ΓΙΑΤΙ ΕΧΩ ΠΡΟΣΚΛΗΘΕΙ;

Στην έρευνα αυτή έχουν προσκληθεί να συμμετέχουν μέλη του αντιρατσιστικού κινήματος. Επομένως, έχετε προσκληθεί λόγω της συμμετοχής και δράσης σας στο αντιρατσιστικό κίνημα. Πιο συγκεκριμένα, πληροίτε τα εξής κριτήρια: α. διαχρονική, ενεργή δράση, β. συμμετοχή σε grassroot («από τα κάτω») δομή, όχι ΜΚΟ, γ. μεγάλη ως προς το μέγεθος και μαζική ως προς τη συμμετοχή, με άτυπο χαρακτήρα οργάνωση που λειτουργεί με συλλογικές διαδικασίες, δ. η οργάνωση/συλλογικότητα βρίσκεται στην Ελλάδα.

3. ΜΕ ΠΟΙΟ ΤΡΟΠΟ ΘΑ ΣΥΜΜΕΤΕΧΩ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ; ΤΙ ΘΑ ΜΟΥ ΖΗΤΗΘΕΙ ΝΑ ΚΑΝΩ;

Κατά τη συμμετοχή σας στην έρευνα θα σας ζητηθεί να απαντήσετε σε μερικές **ερωτήσεις** με θέμα το αντιρατσιστικό κίνημα και τις δράσεις του. Επίσης, θα σας ζητηθεί να απαντήσετε σε κάποιες ερωτήσεις προσωπικού χαρακτήρα όπως το φύλο σας, επάγγελμα, φορέα εργασίας, χρόνος εργασίας, και το εκπαιδευτικό σας επίπεδο. Δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις, ούτε είστε αναγκασμένοι/ες να απαντήσετε αν δεν το επιθυμείτε. Η συμμετοχή σας δεν είναι υποχρεωτική, γι' αυτό μπορείτε να διακόψετε οποιαδήποτε στιγμή.

Οι ερωτήσεις θα ακολουθήσουν τους εξής **άξονες**: προφίλ συλλογικότητας, γνώμη για τη μεταναστευτική πολιτική, συνηγορία, σχέση με άλλες συλλογικότητες και κοινωνικούς/ές λειτουργούς. Η συνέντευξη θα πραγματοποιηθεί σε χρόνο και τόπο έπειτα από κοινή συνεννόηση, είτε δια ζώσης είτε διαδικτυακά μέσω της πλατφόρμας Skype, καθώς θα έχει διάρκεια 40-45 λεπτά.

4. ΠΟΙΟΣ/Α ΩΦΕΛΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ; ΈΧΩ ΚΑΠΟΙΟ ΟΦΕΛΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Δεν υπάρχουν συγκεκριμένα οφέλη από τη συμμετοχή σας στην έρευνα αυτή. Το όφελος στο οποίο στοχεύουμε είναι η **απόκτηση περαιτέρω γνώσης** για το θέμα που εξετάζει η έρευνα έτσι ώστε να τεκμηριώσουμε την αξία του αντιρατσιστικού κινήματος περαιτέρω στη πρόσφατη βιβλιογραφία.

5. ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΚΙΝΔΥΝΟΙ (Η ΚΟΣΤΟΣ/ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ) ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Η συμμετοχή σας στην έρευνα δεν συνεπάγεται κάποιον κίνδυνο ή οικονομική επιβάρυνση για εσάς εκτός από το χρόνο που θα διαθέσετε για τη συμμετοχή σας σε αυτή.

6. ΥΠΟΧΡΕΟΥΜΑΙ ΝΑ ΣΥΜΜΕΤΑΣΧΩ;

Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι απολύτως **εθελοντική**. Μπορείτε να αρνηθείτε να συμμετάσχετε χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία. Αν όμως δεχτείτε να συμμετάσχετε σας παρακαλούμε να διαβάσετε προσεκτικά το έντυπο που έχετε στα χέρια σας, να το κρατήσετε και να υπογράψετε το έντυπο συναίνεσης.

Ακόμη και αφού δεχτείτε να συμμετάσχετε μπορείτε να αλλάξετε γνώμη ανά πάσα στιγμή και να αποχωρήσετε από την έρευνα χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία και χωρίς καμία συνέπεια για σας. Σε αυτή την περίπτωση μπορείτε να ζητήσετε να διαγραφούν τα δεδομένα και οι πληροφορίες που έχουμε συλλέξει για σας. Το αίτημά σας για διαγραφή των πληροφοριών που μας δώσατε μπορεί να ικανοποιηθεί μέχρι 1 Δεκεμβρίου 2023.

Τα προσωπικά σας δεδομένα μπορούν να διαγραφούν ανά πάσα στιγμή. Στην περίπτωση που επιθυμείτε να διαγραφούν τα προσωπικά σας δεδομένα ή οι πληροφορίες που μας δώσατε μπορείτε να επικοινωνήσετε με την ερευνήτρια στην ηλεκτρονική διεύθυνση: srasc22002@uniwa.gr

7. ΠΩΣ ΘΑ ΔΙΑΦΥΛΑΧΘΕΙ Η ΙΔΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΟΥ;

Στο πλαίσιο της έρευνας στην οποία καλείστε να λάβετε μέρος θα συγκεντρώσουμε τα παρακάτω δεδομένα που αφορούν το πρόσωπό σας, όνομα, ηλικία, φύλο, εργασιακή απασχόληση, τόπος διαμονής, email (της συλλογικότητας όχι προσωπικό), μέλος συλλογικότητας/οργάνωσης (δεν είναι υποχρεωτικό να κατονομάσετε). Τα δεδομένα αυτά είναι απαραίτητα προκειμένου να προσδιοριστούν τα κριτήρια, αλλά και για λόγους επικοινωνίας σε περίπτωση που θελήσετε να έχετε πρόσβαση στα δεδομένα σας.

Θα συλλέξουμε τις πληροφορίες που θα μας δώσετε με τη χρήση της **συνέντευξης** και θα γίνει καταγραφή μέσω μαγνητοφώνησης, ώστε τα δεδομένα να είναι πιο έγκυρα και αξιόπιστα.

Τα δεδομένα σας θα χρησιμοποιηθούν **αποκλειστικά** για ερευνητικούς, επιστημονικούς σκοπούς

Τα δεδομένα σας θα **ανωνυμοποιηθούν** με τέτοιο τρόπο ώστε να μην είναι δυνατόν να αποκαλυφθεί η ταυτότητά σας σε τρίτους, δηλαδή σε περίπτωση που θα χρειαστεί να αναφερθεί ο τόπος κατοικίας θα σημειωθεί πιο γενικευμένα *πχ Αττική και όχι Εξάρχεια*.

Επίσης, η συλλογή δεδομένων μέσω της συνέντευξης θα **κρυπτογραφηθεί** με το γράμμα Σ και έναν αριθμό δικής σας προτίμησης, *πχ Σ35 όπου Σ=Συνεντευξιαζόμενο άτομο*, που θα οριστεί στο τέλος της συνέντευξης, με σκοπό να καταχωρηθεί η συνέντευξή σας στη βάση δεδομένων. Τα δεδομένα σας θα γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας βάσει της **ρητής, σαφούς και συγκεκριμένης συγκατάθεσής σας**, που μας παρέχετε μέσω του παρόντος εντύπου.

Το χρονικό διάστημα αποθήκευσης των δεδομένων σας θα διαρκέσει **έως και 6 μήνες**, έπειτα θα διαγραφούν.

Έχετε το δικαίωμα να ζητήσετε **πρόσβαση στα δεδομένα** σας, με σκοπό την επιβεβαίωση, τη διόρθωση, ή τη διαγραφή των προσωπικών σας δεδομένων.

Η **ανωνυμία** σας διασφαλίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και σε περίπτωση δημοσιοποίησης των αποτελεσμάτων σε συνέδρια, επιστημονικά περιοδικά, κτλ.

Τα αρχεία που περιλαμβάνουν τα δεδομένα σας θα φυλάσσονται στον προσωπικό υπολογιστή σε ασφαλές μέρος με πρόσβαση στα δεδομένα μόνο από την ερευνητική ομάδα. Η ερευνητική ομάδα αποτελείται από την υπεύθυνη επόπτρια και την υπεύθυνη συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων.

8. ΘΑ ΛΑΒΩ ΚΑΠΟΙΑ ΑΜΟΙΒΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΜΟΥ;

Όχι, δεν προβλέπεται κάποια αμοιβή για τη συμμετοχή σας στην έρευνα, ούτε θα επιβαρυνθείτε με οποιοδήποτε κόστος.

9. ΠΟΙΟΣ/Α ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΕΙ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Η έρευνα αυτή δεν λαμβάνει χρηματοδότηση από κανένα φορέα.

10. ΠΟΙΟΣ/Α ΕΧΕΙ ΕΓΚΡΙΝΕΙ ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Η έρευνα λαμβάνει χώρα υπό την επίβλεψη της υπεύθυνης καθηγήτριας **Δήμητρα-Δώρα Τελώνη**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και Αναπληρώτρια Διευθύντρια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Κοινωνικά Δικαιώματα και Συνηγορία στις κοινωνικές υπηρεσίες».

11. ΜΕ ΠΟΙΟΝ/Α ΜΠΟΡΩ ΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΗΣΩ ΓΙΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ

Ερευνήτρια
Βικτωρία (Βίκυ) Βρακά Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου και Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής Email: srasc22002@uniwa.gr

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Τελώνη Δήμητρα-Δώρα Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής Email: dteloni@uniwa.gr

12. ΠΟΥ ΜΠΟΡΩ ΝΑ ΥΠΟΒΑΛΩ ΠΑΡΑΠΟΝΑ Η ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΕΣ;

Για οποιαδήποτε παράπονα ή καταγγελίες σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας μπορείτε να προσφύγετε στη Δι-ιδρυματική Επιτροπή του Μεταπτυχιακού Προγράμματος

(didpms@panteion.gr)

Τίτλος: *Η συμβολή του αντιρατσιστικού κινήματος στη Συνηγορία για τα δικαιώματα του προσφυγικού και μεταναστευτικού πληθυσμού*

Ερευνήτρια: Βικτωρία (Βίκυ) Βρακά, μεταπτυχιακή φοιτήτρια, ΔΠΜΣ «Κοινωνικά Δικαιώματα και Συνηγορία στις κοινωνικές υπηρεσίες»

Έχω διαβάσει και έχω κατανοήσει το περιεχόμενο του Εντύπου

Πληροφόρησης.

NAI ☐ OXI ☐

Μου δόθηκε αρκετός χρόνος για να αποφασίσω αν θέλω να συμμετέχω σε αυτή τη συζήτηση.

NAI ☐ OXI ☐

Έχω λάβει ικανοποιητικές εξηγήσεις για τη διαχείριση των προσωπικών μου δεδομένων

NAI ☐ OXI ☐

Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εθελοντική και μπορώ να αποχωρήσω οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να δώσω εξηγήσεις και χωρίς καμία συνέπεια.

Κατανοώ ότι αν αποχωρήσω από την έρευνα τα δεδομένα μου θα καταστραφούν.

NAI ☐ OXI ☐

Κατανοώ ότι μπορώ να ζητήσω να καταστραφούν οι πληροφορίες που έδωσα στο πλαίσιο της έρευνας.

NAI ☐ OXI ☐

Γνωρίζω με ποιόν/α μπορώ να επικοινωνήσω αν επιθυμώ περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα.

NAI ☐ OXI ☐

Γνωρίζω σε ποιόν/α μπορώ να απευθυνθώ για παράπονα ή καταγγελίες.

NAI ☐ OXI ☐

Γνωρίζω σε ποιόν/α μπορώ να απευθυνθώ για να ασκήσω τα δικαιώματά μου

NAI ☐ OXI ☐

μου.

Ονοματεπώνυμο συμμετέχοντος /ουσας:	
Υπογραφή	Ημερομηνία
Ονοματεπώνυμο ερευνήτριας :	Βικτωρία (Βίκυ) Βρακά
Υπογραφή	Ημερομηνία

Πηγές- Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Κοινωνικής Αλληλεγγύης (17/05/2023). Παιδότοπος. Ανακτήθηκε από: <https://antiratsistiki.gr/paidotopos-2/>

Αρχάκης, Α. (14/06/2023). Ρευστός ρατσισμός. Ανακτήθηκε από: <https://jacobin.gr/schetika-ti-reystotita-sygchronoy-ratsistikoy-logoy-tin-apaitoymeni/?fbclid=IwAR3qQ-9WmTNvrdpIy9dVocquAewwzkb0a7ucv1Dn9sXuaqVvsNtk6BHf2Xw>

Απλωταριά (12/09/2018). Στοπ στη χρήση του όρου «λαθρομετανάστης» από την Εισαγγελία Αρείου Πάγου. Ανακτήθηκε στις 30/10/2023 από: <https://www.aplotaria.gr/lathrometanastis-stop/>

Αυγή (23/08/2023). Έβρος, ο ακροδεξιός που κλείδωσε πρόσφυγες στο φορτηγό λέει ότι έδρασε νόμιμα και τους έδωσε νερό. Ανακτήθηκε από: https://www.avgi.gr/koinonia/458531_o-akrodexios-poy-kleidose-prosfyges-sto-fortigo-leei-oti-edrase-nomima-kai-toys-edωσε-νερό

Βουλή των Ελλήνων. Σύνταγμα. Ανακτήθηκε από: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/>

Γιατροί Χωρίς Σύνορα (1/11/2023). Σε κοινή θέα: Το ανθρώπινο κόστος των μεταναστευτικών πολιτικών και των βίαιων πρακτικών στα ελληνικά θαλάσσια σύνορα. Ανακτήθηκε στις 1/11 από <https://msf.gr/magazine/ellada-aitoyntes-asylo-anaferoyn-xylodarmoys-exeytelistikes-somatikes-ereynes-kai>

Δεμέτης, Χ. (2/10/2023). Αποκάλυψη NYT για Έβρο: οι πρόσφυγες που κάρηκαν είχαν επαναπροωθηθεί. Ανακτήθηκε από: https://www.news247.gr/ellada/apokalipsi-n-y-times-gia-evro-oi-metanastes-pou-kaikan-eixan-epanaproothithe/?utm_source=facebook&utm_medium=facebook-messenger&utm_campaign=cleverpush&fbclid=IwAR0TSb5b4IS4TPLOYMOXgQNNCWHpGT8Ylc2bWk8a1s_boeEp0NaCo-FgKUg

Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών (2012). Αντιρατσιστική κοινωνική εργασία σε συνθήκες εκφασισμού και κοινωνικής βίας. Ανακτήθηκε από: <http://tinyurl.com/p29ag9j>

Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας (11/10/2021). Ένα χρόνο μετά την καταδίκη της Χρυσής Αυγής, κανένας εφησυχασμός απέναντι στη ρατσιστική βία. Ανακτήθηκε από: <https://rvrn.org/el/enas-hronos-meta-tin-katadiki-hrysis-avgis/>

Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας (2023). Ετήσια Έκθεση 2022. Ανακτήθηκε από: <https://rvrn.org/wp-content/uploads/2023/04/ETHSIA-EKTHESH-2022.pdf>

Δίκτυο Αλληλεγγύης Κοινωνικών Ιατρείων (2023). Δικαιοσύνη για το έγκλημα της Πύλου- Να μη γίνει η απώλεια συνήθεια μας. <https://www.youtube.com/watch?v=AxFChB0HxPc>

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2023^α). Ενδιάμεση Έκθεση Ιανουαρίου 2023. Ανακτήθηκε από: https://www.nchr.gr/images/pdf/nea_epikairothta/deltia_tupou/2023/Interim_Report_Mechanism_gr.pdf

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2023^β). Ετήσια Έκθεση 2022. Ανακτήθηκε από: https://nchr.gr/images/pdf/RecMechanism/_fin.pdf

Επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας (2021). Κανονισμός αρχών και λειτουργίας της Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας. Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε από: <http://tinyurl.com/3fpjhmeb>

Εφημερίδα των Συντακτών (19/05/2023). Οι ελληνικές Λιμενικές Αρχές επαναπροωθούν μετανάστες και τους παρατούν στη θάλασσα. (Βίντεο). Ανακτήθηκε από: <https://www.youtube.com/watch?v=izf8KBLPYQ8>

Ζαϊμάκης, Γ. (2011). *Κοινοτική εργασία και τοπικές κοινωνίες: ανάπτυξη, συλλογική δράση, πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: Πλέθρον

Ηνωμένα Έθνη (1945). Χάρτης του ΟΗΕ. Ανακτήθηκε από: <https://unric.org/el/%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%BF%CE%B7%CE%B5/>

Ηνωμένα Έθνη (1948). Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Ανακτήθηκε από: <https://tinyurl.com/2kdbecvc>

Ηνωμένα Έθνη (1965). Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων. Ανακτήθηκε από: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4c2aff2b2>

Θωίδου, Κ. (19/12/2016). Το αντιρατσιστικό κίνημα στη δεκαετία του 1990: Πώς νικήσαμε την προηγούμενη φορά. Εργατική Αλληλεγγύη. Ανακτήθηκε από: <https://ergatiki.gr/article.php?id=14874&issue=1254>

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). Σχεδιασμός Ποιοτικής Έρευνας. Στο Φ. Ίσαρη & Μ. Πουρκός, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και*

στην Εκπαίδευση (σ.74-94). Αθήνα: ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.

Ιωσηφίδης, Θ. (2017). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών*. Θεσσαλονίκη: Τζιόλας.

Καλλίνικος, Α. (1999). *Ρατσισμός: τι είναι και πως παλεύεται*, (μτφρ. Α., Καλοδούκας). Αθήνα: Εργατική Δημοκρατία.

Καλλινικάκη, Θ. (2010). *Ποιοτικές Μέθοδοι στην Έρευνα της Κοινωνικής Εργασίας*. Αθήνα: Τόπος.

Καμπαγιάννης Θ. (12/11/2015). Ευρώπη Φρούριο: Ο πόλεμος ενάντια στους πρόσφυγες, *Σοσιαλισμός από τα κάτω*, Νο 113. Ανακτήθηκε στις 22/11/23 από <https://www.socialismfrombelow.gr/article.php?id=807&issue=113#gsc.tab=0>

Καρακατσάνη, Π. (2009). *Ο λόγος της Αλληλεγγύης: Η Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης (1998-2007)* (Διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Καψάλης, Α. (2017). *Μετανάστευση και εργασία στη σύγχρονη Ελλάδα*. (Διδακτορική εργασία). Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Καψάλης, Α. (2022). Κινητικότητα και απασχόληση προσφυγικών πληθυσμών στην ελληνική περιφέρεια. Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης. Ανακτήθηκε από: <http://tinyurl.com/2yx95dn3>

Καψάλης, Α. (2023). *Μετανάστες Εργάτες Γης*. Αθήνα: Άπαρσις

Κίνηση Ενωμένοι Ενάντια στο Ρατσισμό και τη Φασιστική Απειλή (2/12/2022). 18 Μάρτη, Διεθνής μέρα κατά του ρατσισμού και του φασισμού, ΣΥΛΛΑΛΗΤΗΡΙΟ, 18 ΜΑΡΤΗ, ΟΜΟΝΟΙΑ 3ΜΜ. <https://antiracismfascism.org/index.php/2973-18-marth,-diethnhs-mera-kata-toy-ratsismoy-kai-toy-fasismoy,-syllalhthrio,-18-marth,-omonoia-3mm>

Κίνηση Ενωμένοι Ενάντια στο Ρατσισμό και τη Φασιστική Απειλή (11/01/2024). Νομιμοποίηση όλων των μεταναστών χωρίς αποκλεισμούς και όχι με βάση τις ανάγκες του ελληνικού κεφαλαίου για άφθονους, φτηνούς και αναλώσιμους εργάτες. <https://antiracismfascism.org/index.php/3110-nomimopoihsh-olwn-twn-metanastwn-chwris-apokleismoys-kai-ochi-me-bash-tis-anagkes-toy-ellhnikoy-kefalaioy-gia-afthonoys,-fthnoys-kai-analwsimoys-ergates>

Κίνηση Ενωμένοι Ενάντια στο Ρατσισμό και τη Φασιστική Απειλή (3/01/2024^β). Βίντεο-κραυγή διαμαρτυρίας από το ΠΡΟΚΕΚΑ Κορίνθου για το θάνατο του μετανάστη Sheheryaar Ahmed. <https://antiracismfascism.org/index.php/3080-binteo-kraygh-diamartyrias-apo-to-prokeka-korinthoy-gia-to-thanato-toy-metanasth-sheheryaar-ahmed>

Κίνηση Απελάστε το Ρατσισμό (17/3/2023). 18 Μαρτίου – Διεθνής μέρα κατά του ρατσισμού και του φασισμού. <https://www.kar.org.gr/2023/03/17/18-martioy-diethnis-mera-kata-toy-ratsismoy-kai-toy-fasismoy/>

Κίνηση Απελάστε το Ρατσισμό (29/09/2023). *Νέο μίνι ρατσιστικό παραλήρημα Πλεύρη με αφορμή τα περί (μη) νομιμοποίησης μεταναστών*. Ανακτήθηκε από: https://www.kar.org.gr/2023/09/29/neo-mini-ratsistiko-paralirima-pleyri-me-aformi-ta-peri-mi-nomimopoiisis-metanaston/?fbclid=IwAR2nU-vT7o4LqVQReHpAl8E0k-XapzegvBDIK-J8wpAo_JHoNh7AiluwKyo

Κοτρωνάκη, Λ. (2014). *Ρεπερτόρια δημοκρατίας «από τα κάτω», ρεπερτόρια καταστολής στο κίνημα ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση: το παιχνίδι με τους αντικριστούς καθρέφτες*. Στο Σ.Ι. Σεφεριάδης (Επιμ.), *Η δημοκρατική λειτουργία σε καμπή: Προκλήσεις και απειλές στον πρώιμο 21ο αιώνα*, (σ. 440-460). Αθήνα: Νήσος.

Κοτρωνάκη, Λ. (2015) *Από τη θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής στην πράξη των κοινωνικών κινημάτων: το κίνημα ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση (Ελλάδα, 2000 – 2006)*. (Διδακτορική διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Κουραχάνης, Ν. (2019). *Πολιτικές στέγασης προσφύγων: Προς την κοινωνική ενσωμάτωση ή την προνοιακή εξάρτηση*. Αθήνα: Τόπος

Κωστόπουλος, Κ. & Κανελλόπουλος, Κ. (2018), *Η ελληνική ακροδεξιά και η ανάπτυξη των αντιρατσιστικών και αντιφασιστικών δράσεων στην περίοδο της κρίσης*. Στο Ν., Σερντεδάκης & Σ., Τομπάζος (Επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κρίσης, Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις*, σελ. 547-589. Αθήνα: Gutenberg

Κωσταντίνου, Π. (12/11/2015). *Καλοδεχούμενοι - Ανοιχτά σύνορα - Να πέσει ο φράχτης*. Σοσιαλισμός από τα κάτω, Νο 113. Ανακτήθηκε από: <https://www.socialismfrombelow.gr/article.php?id=808&issue=113#gsc.tab=0>

Λαφαζάνη, Ο. & Καραμαργιού, Ε. (2019). *Χώρος στέγασης προσφύγων CITY PLAZA: ένα εγχείρημα συγκατοίκησης από τα κάτω*. Στο Ν. Κουραχάνης (επιμ.), *Κατοικία και κοινωνία: προβλήματα, πολιτικές και κινήματα*. Αθήνα: Διόνικος

Λογοθέτη, Μ. (Επιμ.). (2010). *Κοινωνιολογία των κοινωνικών κινημάτων: και ιστορίες κινημάτων από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Σαβάλλας

Μιχαηλίδης, Σ. (11/10/2023). Κάνουν τη Μεσόγειο “υγρό νεκροταφείο”. *Εργατική Αλληλεγγύη*. Ανακτήθηκε από: <https://ergatiki.gr/article.php?id=28089&issue=1592&fbclid=IwAR1QYjq-vMU2o38U-cEOUZz8aE3GYc7QQW6Kc4tb5JUcOErwKTrm66Kmn4k>

Μπάγκαβος, Χ. & Κουραχάνης, Ν. (2022). *Όψεις εργασιακής ενσωμάτωσης των προσφύγων*. Αθήνα: Τόπος

Σολομών-Πάντα, Λ. (21/08/2023). Ο Σιράζ Σαφτάρ δολοφονήθηκε ενώ πήγαινε στη δουλειά του. *Popaganda*. Ανακτήθηκε από: <https://popaganda.gr/stories/reportage/o-siraz-saftar-dolofonithike-eno-pigaine-sti-doyleia-toy/>

Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Δ., Κουραχάνης, Ν., Μακρίδου, Ε. (Μάιος 2020). Η διαχείριση της επιδημικής κρίσης COVID-19 στους προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα. Κριτική ανάλυση. ΚΕΠΥ. Ανακτήθηκε 20/11/23 από https://healthpolicycenter.gr/images/cwattachments/7_41cc1c51dc516db9ba652f94c6f4021f.pdf

Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Δ. (22/09/2020). Ο COVID-19 (και) στη Μόρια: η ελλειμματική αντιμετώπιση της πανδημίας ως εργαλειοποίηση των προσφύγων. Ανακτήθηκε 24/10/23 από <https://gr.boell.org/el/2020/09/22/o-covid-19-kai-sti-moria-i-elleimmatiki-antimetopisi-tis-pandimias-os-ergaleiopoisi-ton>

Παπαντωνίου, Σ. (3/09/2023). Οι Σπαρτιάτες, ο Ηλίας Κασιδιάρης και η χρηματοδότηση. *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε από: <https://www.kathimerini.gr/politics/562594300/oi-spartiates-o-ilias-kasidiaris-kai-i-chrimatodotisi/>

Πετρίδη, Κ. (31/08/2023). Ναυάγιο στην Πύλο: Τι γνωρίζουμε σήμερα. *Solomon*. Ανακτήθηκε από: <https://wearesolomon.com/el/mag/format-el/reportaz/navagio-stin-pylo-ti-gnorizoume-simera/>

Πρωτοβουλία νομικών και δικηγόρων για το ναυάγιο την Πύλου (23/06/2023). Συγκροτήθηκε ομάδα δικηγόρων και νομικών για το εγκληματικό ναυάγιο της Πύλου

μετά τη συνάντηση στον ΔΣΑ. Ανακτήθηκε από:
<https://justice4pylos.org/2023/06/hello-world/>

Ροζάκου, Κ. (2018). *Από αγάπη και αλληλεγγύη: εθελοντική εργασία με πρόσφυγες στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αι.* Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Σερντεδάκης, Ν. (2011), «Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης», στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα*, Νήσος, Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 12/09/23 από
https://www.researchgate.net/publication/315647698_E_symbole_tes_ereunas_ton_gegonoton_diamartyrias_sten_katanoese_tes_syllogikes_drases

Σερντεδάκης, Ν. (2018). *Όψεις της ελληνικής κρίσης: συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις.* Αθήνα: Gutenberg

Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας (15/06/2023). Δελτίου τύπου - για το τραγικό ναυάγιο και την κατάληξη των συνανθρώπων μας στην Πύλο. Ανακτήθηκε από: <https://www.skle.gr/index.php/el/perifereiaka-tmimata/pt-kritis/item/968-deltiou-typou-gia-to-tragiko-navagio-kai-tin-kataliksi-ton-synanthropon-mas-stin-pylo>

Σπυροπούλου, Ν. (2014). *Γενικές αρχές της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Μια σύντομη ανασκόπηση.* (ΕΚΚΕ). Ανακτήθηκε στις 8/12/23 από
https://www.ekke.gr/publication_files/genikes-arches-tis-ellinikis-metanasteutikis-politikis-mia-sintomi-anaskopisi

Σταμοβλάσης, Δ. & Βαϊοπούλου, Γ. (2021). *Μεθοδολογία Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες.* Θεσσαλονίκη: Ζυγός.

Σύνδεσμος Κοινωνικών Λειτουργών Ελλάδας (2015). Κώδικας δεοντολογίας κοινωνικών λειτουργών. Ανακτήθηκε από: <https://www.skle.gr/index.php/el/2015-01-15-06-55-22/2015-01-27-06-56-54>

Τελώνη, Δ. Δ. (2010). Κοινωνική δράση και Κοινωνική Εργασία στην Κοινότητα με Μετανάστες/ Πρόσφυγες: Η περίπτωση της Πάτρας ως εναλλακτικό μοντέλο δράσης. Στο Β., Ιωακειμίδης, *Κοινωνική Εργασία για την Κοινωνική Δικαιοσύνη* (2012). Αθήνα: Ιων.

Τελώνη, Δ. Δ. (2020). Αντι-μεταναστευτική Πολιτική και Κοινωνική Εργασία: Θέτοντας ερωτήματα και απαντώντας σε προκλήσεις βάσει της ριζοσπαστικής και κριτικής κοινωνικής εργασίας. Στο Ι., Ψημμένος, *Το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, Σχέσεις-Αντιλήψεις-Δράσεις* (σελ. 445-482). Αθήνα: Παπαζήσης,

Τσιάκαλος Γ. (17/03/2016). Ο πόλεμος κατά των φτωχών και των προσφύγων, Σοσιαλισμός από τα κάτω, Νο 115. Ανακτήθηκε από: <https://www.socialismfrombelow.gr/article.php?id=844&issue=115#gsc.tab=0>

Τσιρίδης, Γ. (27/06/2023). Alt-right: γνωρίζει η Αριστερά τι ποιεί η Δεξιά;. *Jacobin*. Ανακτήθηκε από: <https://jacobin.gr/alt-right-gnorizei-aristera-ti-poiei-dexia/>

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική

Τσιώλης, Γ. (2018). Η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Γ. Ζαϊμάκης (Επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες θεωρητικές-μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης* (σ. 97-126). Κρήτη: Ψηφιακό Κέντρο Εκπαιδευτικών Μέσων Πανεπιστημίου Κρήτης.

Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες [United Nations High Commissioner for Refugees] (1951). *Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς των προσφύγων*. Ανακτήθηκε από: <https://www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2018/01/04-symvasiprotokollo.pdf>

Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες [United Nations High Commissioner for Refugees] (1984). *Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής ή τιμωρίας*. Ανακτήθηκε από: <https://tinyurl.com/3xa8jt28>

Υπουργείο Εξωτερικών (χ.χ). Η Ιδρυτική Διακήρυξη της Ουνέσκο 1945. Ανακτήθηκε από: <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stous-diethneis-organismous/unesco-el.html>

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (χ.χ). Το Πρόγραμμα ESTIA. Ανακτήθηκε από: <https://migration.gov.gr/ris2/filoxenia-aitoynton-asylo/>

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (12/12/2022). Πρωτόκολλο παράδοσης – παραλαβής για τη Δομή του Ελαιώνα υπέγραψαν το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου με το Δήμο Αθηναίων. (Δελτίο τύπου). Ανακτήθηκε από: <https://migration.gov.gr/protokollo-paradosis-paralavis-domi-elaiona/>

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (29/03/2023). Ψηφίστηκε ο «Κώδικας Μετανάστευσης» – Μηταράκης: Υπηρετούμε το συμφέρον και την πρόοδο του Ελληνικού λαού. (Δελτίο Τύπου). Ανακτήθηκε από: <https://migration.gov.gr/psifistike-o-kodikas-metanasteysis-mitarakis-ypiretoy-me-to-symferon-kai-tin-proodo-toy-ellinikoy-laoy/>

Φράγκου, Α. (22/07/2020). Αλληλεγγύη στους πρόσφυγες - Refugee Lives Matter. Σοσιαλισμός από τα κάτω, No 141. Ανακτήθηκε από: <https://www.socialismfrombelow.gr/article.php?id=1248&issue=141#gsc.tab=0>

Φραγκουδάκη, Α. (2022). *Ορατός και αόρατος ρατσισμός τον 21ο αι.: Δυτική Μυωπία, η ισχύς του σεξισμού και η άρνηση του αντισημιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Χάρμαν, Κ. (2012). *Λαϊκή Ιστορία του Κόσμου*. (Ε., Αστερίου, Μετ.). Αθήνα: Τόπος.

Χριστόπουλος, Κ. Δ. (2020). *Αν το προσφυγικό ήταν πρόβλημα θα είχε λύση*. Αθήνα: Πόλις.

Ψημίτης, Μ. (2017). *Κοινωνικά κινήματα στην καθημερινή ζωή: ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες "κοσμοπολίτικες κοινότητες"*. Θεσσαλονίκη: Τζιόλας

Ψημίτης Μ., Γεωργούλας Σ., Ναγόπουλος Ν. (2017). *Προσφυγική κρίση και Δημόσιες Υπηρεσίες: Αποτύπωση της προσφοράς των δημόσιων υπηρεσιών της Λέσβου σε ζητήματα υποδοχής, καταγραφής, περίθαλψης και διαδικασίας ασύλου μεταναστών και προσφύγων*. Αθήνα: ΑΔΕΔΥ – Κοινωνικό Πολύκεντρο

Banks, S. (2015). *Ηθική και αξίες στην Κοινωνική Εργασία*. (επιμ. Σ., Χατζηφωτίου, Μ. Κλαυδιανού, μτφρ. Σ., Χατζηφωτίου, Μ. Κουλεντιανού). Αθήνα: Gutenberg. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1995).

CNN (30/3/2017). ΕΛΑΔ: Καταδίκη της Ελλάδας για τις «ματωμένες» φράουλες της Μανωλάδας. Ανακτήθηκε από: <https://www.cnn.gr/ellada/story/74338/edad-katadiki-tis-elladas-gia-tis-matomenes-fraoyles-tis-manoladas>

Della Porta, D. & Diani, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα: μια εισαγωγή*. (Γιαταγάνας, Ξ. Μετ). Αθήνα: Κριτική

E la Liberta (19/12/2016). Ο φράχτης του αίσχους πρέπει να πέσει! Αφίσες-πρόγραμμα εκδηλώσεων για τη διαδήλωση 23-24 Γενάρη στον Έβρο. <http://tinyurl.com/4k5kp2kx>

International Federation Social Work (2014). Αναθεώρηση του παγκόσμιου ορισμού της Κοινωνικής Εργασίας. Ανακτήθηκε στις 12/11/23 από https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/ifsw-cdn/assets/ifsw_63944-8.pdf

Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. (επιμ. Ν. Κυριαζή & μτφρ. Ε. Δημητριάδου). Αθήνα: Πεδίο (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002).

Payne, M. (2021) *Κοινωνική Εργασία: Από την Θεωρία στην Πράξη*, Ένας απαραίτητος οδηγός, (επιμ. Μτφρ. Δ.Δ., Τελώνη). Αθήνα: Τόπος

Payne, M. (2022). *Σύγχρονη Θεωρία της Κοινωνικής Εργασίας*, (Επιμ. Μτφρ. Κ. Κούτρα & Ν. Ράτσικα). Αθήνα: Δίσιγμα

Refugee Legal Support (16/06/2023). Ναυάγιο στην Πύλο: μια ακόμη τραγωδία, συνέπεια των πολιτικών αποτροπής. Ανακτήθηκε από: <https://www.refugeelegalsupport.org/single-post/%CE%BD%CE%B1%CF%85%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BF-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CF%85%CE%BB%CE%BF---pylos-shipwreck-an-open-letter>

Solidarity With Migrants (20/9/2021). Εμπειρίες παρέμβασης σε camps μεταναστών/στριών από τη σκοπιά του Solidarity With Migrants. <http://tinyurl.com/yke6sc22>

Zibechi, R., Reyes, A. & Hardt, M. (2016), *Κοινά αγαθά και κοινωνικά κινήματα* (Καρατζάς, Γ. Μετ.). Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων

Ξενόγλωσση

Aegean Boat Report (2023). Monthly Reports. Retrieved from: <https://aegeanboatreport.com/monthly-reports/>

Akdogmus, C. (2022, February). “Pushing Back Refugees” Violence against Humanity on the Greek Borders. *International Refugee Rights Association*. No 2. Retrieved from: https://www.academia.edu/71701797/_Pushing_Back_Refugees_Violence_aganist_Humanity_on_the_Greek_Borders

Amnesty International (27, March 2023). *Amnesty International Report 2022/23: The state of the world's human rights*. Retrieved from: <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/5670/2023/en/>

Burschel, F., Christoph, W., Elle, J., Hess, S., Jakob, C., Kasperek, B., Kron, S., Lambert, L., Lenz, R., Lopes, C., Neuhauser, J., Neumann, M., Oltmer, J., Oshana, M., Perinelli, M., Schmidt-Sembdner, M., Schwenken, H., Stierl, M., Stock, C. (2019). *Facts and figures about people on the move*. Rosa Luxemburg Foundation.

Cambridge, P. & Williams, L. (2004). Approaches to Advocacy for Refugees and Asylum Seekers: a Development Case Study for a Local Support and Advice Service. *Journal of Refugee Studies*, 17(1), 97–113. <https://doi.org/10.1093/jrs/17.1.97>

Cane, T. C. & Tedam P. (2022). “We didn’t learn enough about racism and anti-racist practice”: newly qualified social workers’ challenge in wrestling racism. *Social Work Education*. DOI: 10.1080/02615479.2022.2063271

Chalalet, S. A. & Jones, C. (2015). The refugee crisis in Samos, Greece. *Critical and Radical Social Work*, 3(3), 445-453. Retrieved Dec 4, 2023, from <https://doi.org/10.1332/204986015X14417170590862>

Choonara, E. (2020, October 2). Racism: individual, institutional and structural. *International Socialism*, 168. Retrieved 23/09/23 from <http://isj.org.uk/racism-institutional-structural/>

Cox, E. L., Carolyn, J. T., Dennis, D. L. (2018). Introduction to Social Work: An Advocacy-based Profession. Sage Publications. Retrieved from: https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/90577_Ch_4_cox.pdf

Cuadra, C.B. (2012, April). Right of access to health care for undocumented migrants in EU: a comparative study of national policies, *European Journal of Public Health*, Volume 22 (2), pp 267–271. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckr049>

Darymple, J., & Boylan, J. (2013). *Effective advocacy in social work*. Sage Publications Ltd

Dedotsi, S., Ioakimidis, V., & Teloni, D. D. (2019). Refugee crisis in Greece: The development of racism, anti-racist responses and implications for social work. *Communitarian- International Journal of Social Work and Social Sciences*, 17, 59–69. Retrieved 10/07/23 from <https://doi.org/10.5944/comunitania.17.3>

Dominelli, L. (2017). *Anti-Racist Social Work* (4th edn). Bloomsbury Publishing

Eggert, N., and Giugni, M., 'Migration and Social Movements', in Donatella della Porta, and Mario Diani (eds), p. 159-172. *The Oxford Handbook of Social Movements*

Ferguson, I. & Lavalette, M. (2006). Globalization and global justice: Towards a social work of resistance. *International Social Work* 49(3):309-318 DOI:10.1177/0020872806063401. Retrieved 25/10/23 from https://www.researchgate.net/publication/249729505_Globalization_and_global_justiceTowards_a_social_work_of_resistance

Ferguson I. (2009). “*Another Social Work is Possible: Reclaiming the Radical Tradition*”, in Leskosek V. (ed.) *Theories and Methods of Social Work: Exploring Different Perspectives*, pp. 81–99. Ljubljana: University of Ljubljana (Faculty of Social Work). Retrieved 15/10/23 from https://www.historyofsocialwork.org/1975_radical_social_work/2009,%20Fergusson,%20radical%20social%20work.pdf

Ferguson, I. & Lavalette, M. (2014, March, 3). Racism, anti-racism and social work. *Policy Press*. Retrieved 3/11/23 from <https://policypress.wordpress.com/2014/03/10/racism-anti-racism-and-social-work/>

Greek Council for Refugees (2/03/2023). New GCR report reveals violence against refugees at the Greek-Turkish borders and criminalization of legal aid organizations. Retrieved from: <https://www.gcr.gr/en/news/press-releases-announcements/item/2111-new-gcr-report-reveals-violence-against-refugees-at-the-greek-turkish-borders-and-criminalization-of-legal-aid-organizations>

Guhan, R. & Liebling-Kalifani, H. (2011). The experiences of staff working with refugees and asylum seekers in the United Kingdom: A grounded theory exploration. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 9(3), 205–228. <https://doi.org/10.1080/15562948.2011.592804>

Human Rights Watch (7/07/2022). Their Faces Were Covered”: Greece’s Use of Migrants as Police Auxiliaries in Pushbacks. Retrieved from: <https://www.hrw.org/report/2022/04/07/their-faces-were-covered/greeces-usemigrants-police-auxiliaries-pushbacks>

Human Rights 360 (2020). During and After Crisis : Evros Border Monitoring Report. Retrieved from: https://www.humanrights360.org/wpcontent/uploads/2021/11/During-After-Crisis-Evros_FINAL.pdf

International Association of Schools of Social Work (2018). GLOBAL SOCIAL WORK STATEMENT OF ETHICAL PRINCIPLES. Retrieved from: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2018/04/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-1.pdf>

International Federation of Social Workers (2018). GLOBAL SOCIAL WORK STATEMENT OF ETHICAL PRINCIPLES. Retrieved from: <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>

International Organization For Migration (n.d). Missing Migrants Project. Retrieved from: <https://missingmigrants.iom.int/region/mediterranean?fbclid=PAAabr5UX0F4rj1pPusQttUWsFmsvmJSsoMoUfbxThI8q3p94Y4CVWQuZjibE>

Ioakimidis V., Santos C., Martinez Herrero I. (2014) ‘Reconceptualizing Social Work in Times of Crisis: An Examination of the Cases of Greece, Spain and Portugal’, *International Social Work* 57(4). <https://doi.org/10.1177/0020872814524967>

Ioakimidis V., Teloni D.D (2020). *Reflections on the development, ideology and practice of anti-racist social work in Greece*. In: Singh G, Masocha S (eds) *Anti-Racist Social Work International Perspectives*. London: Red Globe Press, pp. 79–94.

Fournier, L. “Is Greece violating refugees’ rights?: A Critical Analysis on Protecting Human Dignity”, International Refugee Rights Association, July 2021, pp. 1-11. Retrieved from: https://umhd.org.tr/en//upload/Dokuman/opt-greece_violating-2-ZMEFZW7DOI874EZI8SD4.pdf

Kourachanis, N. (2018a). Asylum seekers, hotspot approach, and anti-social policy responses in Greece (2015-2017). *International Migration & Integration*, 19(4), 1153–1167. <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0592-y>

Kourachanis, N. (2018b). From camps to social integration? Social housing interventions for asylum seekers in Greece. *International Journal of Sociology and Social Policy*. DOI:10.1108/IJSSP-08-2018-0130

Lafazani, O. (2018). Κρίση and Μετανάστευση in Greece: From Illegal Migrants to Refugees. *Sociology*, 52(3), 619-625. <https://doi.org/10.1177/0038038518765559>

Lavalette, M. (2022). Black Lives Matter! *Critical and Radical Social Work*, 10(2), 168-169. <https://doi.org/10.1332/204986021X16554573945031>

Lavalette, M. and Penketh, L. (2014). Introduction. In M., Lavalette and L., Penketh (eds), *Race, Racism and Social Work: Contemporary Issues and Debates*, (pp.1-16). Retrieved from: <https://bristoluniversitypress.co.uk/asset/4146/lavalette-intro-web.pdf>

Merritt, D., Ludeke, R., Patankar, K., Mahachi, M., & Buck, M. (2022, June 20). Racial Justice. *Encyclopedia of Social Work*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.1292>

National Association of Social Workers (June, 2021). *NASW apologizes for racist practices in American social work*. <https://www.naswil.org/post/nasw-apologizes-for-racist-practices-in-american-social-work>

National Association of Social Workers Ohio (June, 2020). *Solidarity Statement with Movement for Black Lives*. Retrieved from: <https://www.socialworkblog.org/wp-content/uploads/Social-Workers-Affirm-Black-Lives-Matter-Movement.pdf>

Nayak, S., & Williams, C. (2022). Black Lives Matter special edition: Critical and Radical Social Work ten years on. *Critical and Radical Social Work*, 10(2), 170-177. Retrieved Sep 14, 2023, from <https://doi.org/10.1332/204986021X16557334670047>

Noble, C. (2015, December). Social Protest Movements and Social Work Practice. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. DOI:[10.1016/B978-0-08-097086-8.28085-9](https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.28085-9)

Oikonomakis, L. (2018). Solidarity in Transition: The Case of Greece. In: della Porta, D. (eds) *Solidarity Mobilizations in the 'Refugee Crisis'*. *Palgrave Studies in European Political Sociology*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71752-4_3

Parsanoglou, D. (2020). Volunteering for refugees and the repositioning of state sovereignty and civil society: the case of Greece. *Citizenship Studies*, 24(4). Retrieved 29/11/23 from: <https://doi.org/10.1080/13621025.2020.1755158>

Reuters (4/3/2023). Greece train crash: families of victims grieve as protests grow. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/strike-protests-greece-anger-grows-over-train-crash-2023-03-03/>

Rodgers, S. (2015, August 03). Racism. *Encyclopedia of Social Work*. <https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-1009>

Robinson, K. (2014). Voices from the front line: Social work with refugees and asylum seekers in Australia and the UK. *British Journal of Social Work*, 44(6), 1602–1620. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct040>

Roebling, G. & Vries, J. (2011). Advocacy and Policy Influencing for Social Change. Technical Assistance for Civil Society Organisations [TACSO]. Retrieved from: https://resource.actionsee.org/app/uploads/2018/05/doc_manual_5.pdf

Sayed, N. (2022). More than a moment: what did Black Lives Matter achieve? *International Socialism*, 175. Retrieved 5/11/23 from: <http://isj.org.uk/what-did-blm-achieve/>

Singh, G. (2004). *Anti-racist social work, context and development: refracted through the experiences of black practice teachers* (PhD thesis). University of Warwick, Britain. Retrieved from: <http://wrap.warwick.ac.uk/46617/>

Singh, G. (2013). Rethinking anti-racist social work in a neoliberal age. In Lavalette, M., & Penketh, L., (eds.) *Race, racism and social work: Contemporary issues and debates*, Policy Press, Bristol. (pp17-33). DOI:10.1332/policypress/9781447307082.003.0002

Singh, S. (2019) What do we know about the experiences and outcomes of antiracist social work education? An empirical case study evidencing contested engagement and transformative learning. *Social Work Education*, 38(5): 631–53. <https://doi.org/10.1080/02615479.2019.1592148>

Somma, N. M. (2021, July 27). Social movements and exchanges: Sketch of a theory. SAGE. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/10434631211035198>

Teloni, D. D., & Mantanika, R. (2015). ‘This is a cage for migrants’: The rise of racism and the challenges for social work in the Greek context. *Critical and Radical Social Work*, 3(2), 189–206. <https://doi.org/10.1332/204986015X14332581741051>

Teloni, D.D. (2017). Let us try to make another social work possible . . . : A report on the Greek Social Work Action Network 2008–16. *Critical and Radical Social Work* 5(2), 257–260. <https://doi.org/10.1332/204986017X14952955720482>

Teloni, D.D., Dedotsi, S., Lazanas, A., Telonis, A. (2021). Social work with refugees: Examining social workers’ role and practice in times of crisis in Greece. *International Social Work*, 1–18. <https://doi.org/10.1177/00208728211046980>

Wiki-Trace (2023). Βασικές θεωρητικές έννοιες TRACE. ΕΛΙΑΔΕΚ. Ανακτήθηκε από: https://traceprojectwiki.miraheze.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B9%C%E%BA%CE%AE_%CF%83%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1

Wroe, L., Larkin, R., Maglajlic, R. A. (2020). Social work with refugees, asylum seekers and migrants. In: Wroe L, Larkin R, Maglajlic RA (eds) *Social Work with Refugees, Asylum Seekers and Migrants Theory and Skills for Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers, (pp. 17–26).

